

Рольф Голлоб, Петер Крапф, Вільтруд Вайдінгер (редактори)

Навчаємо демократії

Базові матеріали з питань освіти для демократичного громадянства та прав людини для вчителів

Навчаємо демократії

Базові матеріали з питань освіти для демократичного громадянства та прав людини для вчителів

Редактори: Рольф Голлоб, Петер Крапф, Вільтруд Вайдінгер

Автори: Рольф Голлоб, Петер Крапф, Олоф Олафсдоттір,
Вільтруд Вайдінгер

Том I

із серії

Освіта для демократичного громадянства та

Освіта з прав людини у шкільній практиці

Навчальні приклади, поняття, методи та моделі

Томи I—VI з ОДГ/ОПЛ

Видання Ради Європи

УДК 373.3:321.7(076)
ББК 74.26
Н15

Схвалено для використання у загальноосвітніх навчальних закладах
Комісією з історії Науково-методичної ради з питань освіти Міністерства освіти і науки України
(лист Інституту інноваційних технологій і змісту освіти
Міністерства освіти і науки, молоді та спорту України № 1.4/18-Г-365 від 09 червня 2011 р.)

Автори: Рольф Голлоб, Петер Крапф, Олоф Олафсдоттір, Вільтруд Вайдінгер.

Переклад з англійської та адаптація: А. І. Паращенко, кандидат педагогічних наук, доцент кафедри управління освітою Національної академії державного управління при Президенті України, відповідальний секретар Асоціації керівників шкіл м. Києва, директор Київського ліцею бізнесу.

Загальна редакція української версії: Н. Г. Протасова, доктор педагогічних наук, професор.

Н15 Навчаємо демократії: Базові матеріали з освіти для демократичного громадянства та прав людини для вчителів / Р. Голлоб, П. Крапф, О. Олафсдоттір, В. Вайдінгер; ред. Р. Голлоб, П. Крапф, В. Вайдінгер; Пер. з англ. та адапт. А. І. Паращенко. — К.: Основа, 2011. — Т. 1. — 164 с.

Вашій увазі пропонується новий посібник Ради Європи з серії публікацій ОДГ/ОПЛ — Том I: Освіта для демократичного громадянства «Навчаємо демократії. Базові матеріали з питань освіти для демократичного громадянства та прав людини для вчителів».

У ньому викладено європейські підходи до ОДГ/ОПЛ, проаналізовано концепції громадянства, розуміння основних понять демократії та прав людини в навчальних закладах, запропоновано дієвий практичний інструментарій, зокрема, прийоми, методи й технології навчання демократії та прав людини, які ґрунтуються на кращому європейському досвіді.

ISBN 978-966-699-616-2

Висловлені в цьому посібнику думки є авторськими і не обов'язково відображають офіційну політику Керівного комітету з питань освіти (CD-ED) Ради Європи або Секретаріату.

Цей переклад публікується за погодженням з Радою Європи та є особистою відповідальністю укладачів.

Усі права застережені. Жодна частина цієї публікації не може бути перекладена, відтворена або передана в будь-якому вигляді або за допомогою будь-якого засобу — електронного (CD-Rom, Інтернет і т. ін.) або механічного, включаючи ксерокопіювання, запис, будь-яке зберігання інформації або пошукову систему, без попередньої письмової згоди видавничого підрозділу Директорату комунікацій та досліджень Ради Європи та Національної академії державного управління при Президенті України.
(F-67075 Strasbourg Cedex або publishing@coe.int)

Відповідальні за випуск: Протасова Н. Г., Полторак В. В.

Видано за рахунок коштів міжнародної технічної допомоги. Продаж заборонено

**Видання підготовлено в рамках спільного швейцарсько-українського проекту
«Сприяння розвитку освіти для демократії в Україні»**

Координація випуску, адаптація та редагування української версії здійснені **Національною академією державного управління при Президенті України** (<http://www.academy.gov.ua>)

Фінансування української версії: **Цюрихський педагогічний університет (ЦПУ), Інститут міжнародних освітніх проектів** (www.phzh.ch/ipe)

pädagogische hochschule zürich

International Projects in Education

УДК 373.3:321.7(076)
ББК 74.26

© Рада Європи, 2011
© Національна академія державного управління при Президенті України, 2011
© Швейцарсько-український проект «Сприяння розвитку освіти для демократії в Україні», 2011
© Голлоб Р., Крапф П., Олафсдоттір О., Вайдінгер В., 2011
© Видавництво «Основа», 2011

ISBN 978-966-699-616-2

У співавторстві та за участі:

Еміра Адзовича – Боснія і Герцеговина

Лаури Лодер-Бечел – Швейцарія

Беатрис Бюрглер-Хочалі – Швейцарія

Сари Кетінг-Четвуд – Рада Європи

Сабріни Марунчедду-Краузе – Швейцарія

Світлани Позняк – Україна

Арбера Саліху – Косово¹

Фелісії Тіббіттс – Сполучені Штати Америки

---

¹Всі посилання на Косово, чи то територію, установи і населення, в цьому документі повинні розумітись у повній відповідності до резолюції 1244 Ради Безпеки Організації Об'єднаних Націй і без шкоди для статусу Косово.

Зміст

Передмова.....	8
Вступ.....	10
1. Мета і завдання посібника	10
2. Загальні положення ОДГ/ОПЛ.....	10
Частина I. РОЗУМІННЯ ДЕМОКРАТІЇ І ПРАВ ЛЮДИНИ.....	13
Розділ 1 — Загальні поняття.....	15
1. Політика, демократія і демократичне врядування в школах	15
2. Права дітей і право на освіту.....	21
Розділ 2 — Ключ до динамічної концепції громадянства.....	25
1. Виклики традиційній моделі громадянства	25
2. Політична культура.....	28
Розділ 3 — Освіта для демократичного громадянства та Освіта з прав людини	31
1. Три основні принципи ОДГ/ОПЛ.....	31
2. Освіта з прав людини і її зв'язок з Освітою для демократії	34
3. Компетентності з ОДГ/ОПЛ	36
4. “Ми створюємо світ у нашій свідомості”: конструктивістське навчання ОДГ/ОПЛ.....	40
5. Професійна етика вчителів ОДГ/ОПЛ: три принципи.....	42
6. Ключові поняття ОДГ/ОПЛ	44
7. Метод як спосіб пізнавальної діяльності: проблемно-спрямоване навчання ОДГ/ОПЛ.....	49
8. Підхід до навчання, заснований на правах людини.....	51
Розділ 4 — ОДГ/ОПЛ — Європейський підхід: коротка історія	55
1. Передумови	55
2. Підсумки проекту ОДГ/ОПЛ.....	55
3. Практичні інструменти	56
Частина II. НАВЧАННЯ ДЕМОКРАТІЇ І ПРАВ ЛЮДИНИ.....	59
Розділ 1 — Умови навчання та викладання.....	61
1. Загальні поняття	61
2. Завдання та ключові питання умов навчання.....	61
<i>Робочий файл 1: Як враховувати навички і знання учнів .....</i>	<i>63</i>
<i>Робочий файл 2: Як враховувати свої знання та досвід учителю.....</i>	<i>64</i>
<i>Робочий файл 3: Аналіз загальних умов навчання та викладання .....</i>	<i>65</i>

Робочий файл 4: Якими є мої стосунки з учнями?	66
Робочий файл 5: Переосмислення питань дисципліни і порядку з демократичної точки зору.....	67
Робочий файл 6: Переосмислення ролі вчителя в контексті демократії.....	68
Робочий файл 7: Як розвивати демократичну атмосферу в класі.....	69
Робочий файл 8: Розвиток школи як демократичного суспільства	70
Розділ 2 — Визначення цілей і відбір матеріалу.....	71
1. Загальні поняття	71
2. Завдання і ключові питання проблеми визначення цілей і відбору матеріалу.....	71
Робочий файл 1: Розвиток компетентностей з ОДГ/ОПЛ.....	73
Робочий файл 2: Дві категорії методичних матеріалів у ОДГ/ОПЛ	75
Робочий файл 3: Відбір і використання матеріалів у процесі навчання ОДГ/ОПЛ.....	77
Розділ 3 — Розуміння політики	79
1. Загальні поняття: Що повинні вивчати учні?.....	79
2. Завдання і ключові питання розуміння політики.....	79
Робочий файл 1: Яким чином можна розглядати політичні питання на уроках ОДГ/ОПЛ?.....	81
Робочий файл 2: Як я можу допомогти своїм учням в оцінці політичних проблем?.....	84
Розділ 4 — Керівництво навчальним процесом і вибір форм навчання	87
1. Загальні поняття	87
2. Завдання і ключові питання управління навчальним процесом та вибір форм навчання.....	87
Робочий файл 1: Три етапи навчального процесу	89
Робочий файл 2: Чому дошки та крейди недостатньо, або “навчено ≠ вивчено” та “вивчено ≠ застосовано” у реальному житті	93
Робочий файл 3: Вибір відповідних форм навчання.....	95
Робочий файл 4: П'ять основних форм викладання і навчання.....	96
Розділ 5 — Оцінювання досягнень учнів, учителів і шкіл.....	99
1. Загальні поняття	99
2. Завдання і ключові питання оцінювання досягнень учнів, учителів і шкіл	100
Робочий файл 1: Різні виміри оцінювання	101
Робочий файл 2: Підходи до оцінки та оцінювання	103
Робочий файл 3: Підходи до оцінювання та форми оцінки.....	104
Робочий файл 4: Різні аспекти оцінювання	107
Робочий файл 5: Оцінювання досягнень учнів — вплив оцінки на самооцінку	108
Робочий файл 6: Питання для самоперевірки: “Як я оцінюю своїх учнів?”	109
Робочий файл 7: Оцінювання досягнень учителя	110
Робочий файл 8: Самооцінка вчителя.....	111
Робочий файл 9: Робота з особистим журналом, робочим щоденником, портфоліо	112

<i>Робочий файл 10:</i> Співпраця з колегами та зворотний зв'язок.....	113
<i>Робочий файл 11:</i> Оцінювання ОДГ/ОПЛ у школах	115
<i>Робочий файл 12:</i> Якісні показники ОДГ/ОПЛ у школі	116
<i>Робочий файл 13:</i> Загальні принципи оцінювання ОДГ/ОПЛ.....	117
<i>Робочий файл 14:</i> Загальні рекомендації щодо самооцінювання школи.....	119
<i>Робочий файл 15:</i> Залучення учасників навчального процесу до самооцінки школи щодо процесу викладання ОДГ/ОПЛ	120
<i>Робочий файл 16:</i> Врядування та управління в школі.....	121
<i>Робочий файл 17:</i> Демократичне врядування в школі.....	122
<i>Робочий файл 18:</i> Аналіз ОДГ/ОПЛ, формування висновків та звітність	123

Частина III. ПРИЙОМИ, МЕТОДИ І ТЕХНОЛОГІЇ ВИКЛАДАННЯ ТА НАВЧАННЯ ДЕМОКРАТІЇ Й ПРАВ ЛЮДИНИ.....

Розділ 1 — Ресурсні матеріали для вчителів.....

1. Загальні поняття.....	127
<i>Інструмент 1:</i> Проблемно-спрямоване навчання.....	128
<i>Інструмент 2:</i> Інтерактивне навчання	129
<i>Інструмент 3:</i> Проведення пленарних дискусій на уроках ОДГ/ОПЛ.....	130
<i>Інструмент 4:</i> Інтерв'ю з експертом: як збирати інформацію	134
<i>Інструмент 5:</i> Визначення цілей навчання, заснованого на ключових компетентностях	137

Розділ 2 — Ресурсні матеріали для учнів.....

1. Загальні поняття.....	139
<i>Інструмент 1:</i> Робочий лист планування навчання	140
<i>Інструмент 2:</i> Робочий лист аналізу навчальної діяльності учнів	141
<i>Інструмент 3:</i> Робочий лист аналізу навчальних досягнень учнів.....	142
<i>Інструмент 4:</i> Дослідження у бібліотеці.	143
<i>Інструмент 5:</i> Дослідження в мережі Інтернет.....	145
<i>Інструмент 6:</i> Проведення інтерв'ю та опитувань.....	146
<i>Інструмент 7:</i> Інтерпретація зображень	148
<i>Інструмент 8:</i> Ментальна карта	150
<i>Інструмент 9:</i> Створення плаката	151
<i>Інструмент 10:</i> Організація виставок.....	152
<i>Інструмент 11:</i> Підготовка і виголошення промови.....	154
<i>Інструмент 12:</i> Підготовка презентацій на кодоскопі або у програмі PowerPoint.....	156
<i>Інструмент 13:</i> Написання газетних статей.....	157
<i>Інструмент 14:</i> Постановка вистави.....	158
<i>Інструмент 15:</i> Проведення дебатів	160

Передмова

У вирі подій, які несе нестримний плин часу, суспільство завжди прагне досягти найважливіших цінностей — свободи, добробуту й щастя. Вони — постійна мета й сенс життя, те, заради чого людина творить і бореться, про що мріє. Це особливо важливо для сучасної України, яка стоїть на шляху здійснення своєї історичної місії з реалізації національної ідентичності в соціальній, політичній, економічній і духовно-культурній сферах, на шляху входження до світового співтовариства. Тенденції цивілізаційного розвитку висувають нові вимоги перед людиною, а отже, і перед освітою, що відіграє вирішальну роль у становленні кожної особистості.

Україна, як член Ради Європи, підтримує й запроваджує в національну систему освіти основні положення освітньої політики, розроблені цією організацією. Упродовж останнього десятиріччя освіту для демократичного громадянства та прав людини (ОДГ/ОПЛ) було впроваджено як основу освітньої реформи практично в усіх країнах Європи, що комплексно вплинуло на різні складові національних освітніх систем: зміст освіти, підготовку вчителів, управління освітою, оцінювання, методикку навчання тощо. Варто зазначити, що навчання молоді демократії практикується в європейських країнах упродовж багатьох років. Здебільшого учні отримували знання щодо політичної системи своєї країни та конституційних прав громадян. Таке навчання було частіше пасивним і формальним. Громадянство переважно більшістю молодих людей розумілось як підпорядкування законам і участь у виборах.

Проте в останні роки події та зміни, що мають місце в Європі і світі, зокрема, етнічні конфлікти і радикальний націоналізм; глобальні загрози і відсутність безпеки; розвиток нових інформаційних і комунікаційних технологій; екологічні проблеми; міграція населення; недовіра до традиційних політичних інститутів, форм правління і політичних лідерів тощо, ставлять під загрозу існування цієї традиційної моделі громадянства. Ці та інші зміни чітко визначають необхідність формування нового типу громадянина: не лише освіченого, але й активного, — здатного зробити свій внесок у життя суспільства, країни, всього світу та взяти на себе більше відповідальності.

Рада Європи через серію публікацій з ОДГ/ОПЛ прагне підвищити рівень розуміння вчителями й громадськістю різних аспектів освіти для демократії, сприяти обміну інформацією щодо розвитку громадянської освіти в усіх ланках освітньої системи.

Перебуваючи у процесі стрімких соціально-економічних змін, Україна надзвичайно гостро відчуває потребу підготовки і виховання нової генерації громадян на засадах цінностей демократичного суспільства — верховенстві прав людини, рівності і взаємній відповідальності. Але виховання справжнього громадянина можливе лише за умови створення демократичного середовища у навчальному закладі, де учень на власному досвіді навчається брати відповідальність та приймати рішення, розуміє та реагує на процеси, що відбуваються в його оточенні через призму демократичних процесів у суспільстві. Школа відтак розглядається як мікромодель суспільства. Саме тому школа є тим місцем, де учні можуть засвоювати демократичні норми, цінності і навчатись поводитися як відповідальні громадяни через щоденний життєвий досвід. Для модернізації національної системи освіти суттєву роль в останні роки відіграє проект «Освіта для демократичного громадянства», який є спільною ініціативою Міністерства освіти і науки України, Національної академії державного управління при Президентові України, Цюрихського педагогічного університету (Швейцарія), започаткований у 2008 році. Загальною метою проекту є збільшення впливу освіти на розвиток громадянського суспільства та демократичних процесів у країні. Зокрема, він покликаний сприяти розширенню доступу школярів та освітян до інформації про основні засади демократичного громадянства, а також сприяти широкому обговоренню проблем, що стоять перед державним управлінням освітою в Україні. Завдяки цьому проекту були перекладені українською мовою навчальні посібники Ради Європи для вчителів «Живемо в демократії. Плани уроків з освіти для демократичного громадянства та освіти з прав людини»; для керівників шкіл «Демократичне

врядування в школі»; для системи післядипломної педагогічної освіти «Посібник для підготовки вчителів з питань освіти для демократичного громадянства та освіти з прав людини». МОН України рекомендувало ці видання для використання в українській системі освіти.

Видання та переклад українською мовою посібника «Навчаємо демократії. Базові матеріали з питань освіти для демократичного громадянства та прав людини для вчителів» є логічним продовженням публікацій з ОДГ/ОПЛ, які здійснюються в рамках проекту.

У посібнику викладено європейські підходи до освіти з демократичного громадянства, проаналізована суть базових понять демократії і прав людини. Детально розкрито особливості викладання демократії та прав людини в загальноосвітніх навчальних закладах. Особливу цінність посібнику надає запропонований практичний інструментарій для вчителя, зокрема описані прийоми, методи та технології навчання демократії та прав людини, який ґрунтується на кращому європейському досвіді. Кожен педагог відповідно до професійної підготовки, фаху й досвіду може обрати як окремі вправи чи прийоми, так і використати вже складені сценарії уроків, які сприяють формуванню в учнів громадянської компетентності, критичного мислення і створенню у навчальному закладі освітнього простору, що характеризується демократичними цінностями і спираються на такі три основні принципи: навчання демократичному громадянству; права і відповідальність; активна участь і визнання різноманітності.

Запровадження посібника як робочої книги для вчителів загальноосвітніх навчальних закладів, використання його основних методик у навчальних курсах для системи педагогічної освіти, підготовки керівних кадрів освіти та державних службовців сфери освіти сприятиме утвердженню демократичних цінностей в українському суспільстві, розвиткові демократичного врядування в школі, вихованню відповідальних і свідомих громадян України.

Трансформація освіти в Україні – це не тільки зміна полюсів адекватно параметрам суспільно-політичного й культурно-національного життя, – адже не існує демократії без відданих демократів, – це відповідь на стратегічні імперативи освіти третього тисячоліття з її орієнтацією на людину, на фундаментальні загальнолюдські цінності, на послідовну демократизацію всього освітянського процесу. Сподіваюся, що і ця публікація стане вагомим внеском у незворотність демократичних перетворень в Україні.

*В. Г. Кремень,
Президент Національної академії педагогічних наук України,
академік Національної академії наук України та НАПН України,
заслужений діяч науки і техніки України,
лауреат Державної премії України в галузі науки і техніки*

Вступ

1. Мета і завдання посібника

Ціль цього посібника полягає в підтримці вчителів і фахівців-практиків у сфері освіти для демократичного громадянства і освіти з прав людини (ОДГ/ОПЛ) – вчителів, директорів шкіл, інспекторів, авторів підручників і редакторів. Вона зосереджена на ключових питаннях ОДГ/ОПЛ, у тому числі:

- Які компетентності необхідні громадянам для участі в житті суспільства?
- Які цілі ОДГ/ОПЛ?
- Які основні принципи ОДГ/ОПЛ?
- Що означають основні ключові поняття, які містяться в цьому посібнику?
- У чому полягає зв'язок між конструктивістським навчанням і ОДГ/ОПЛ?
- Чому в ОДГ/ОПЛ особливе місце приділяється загальношкільному підходу?
- Яким чином можуть вчителі здійснювати ОДГ/ОПЛ, підтримувати, оцінювати учнів у процесі цього навчання?

Посібник пропонує довідкові та ресурсні матеріали. Оскільки цей посібник не є підручником з ОДГ/ОПЛ, то читати і використовувати глави і матеріали читач може вибірково.

Цей посібник з ОДГ/ОПЛ відрізняється від інших п'яти публікацій з цієї серії. II–IV томи містять описи моделей малих проектів, об'єднаних у чотири навчальні блоки. Дев'ять ключових понять складають основу так званого спірального курсу, що передбачає всі рівні, – від елементарного до вищого. V том пропонує опис моделей дев'яти коротких проектів з освіти прав дітей від дитячого садка до молодших класів середньої школи. VI том зібрав колекцію моделей інтерактивного та проблемного навчання.

У першій частині цього посібника викладені основні принципи ОДГ/ОПЛ, оскільки вони корисні і вагомі для практики. У другій частині викладені основні принципи і ресурсні матеріали для створення умов, необхідних для конструктивістського навчання, підтримки й оцінки учнів. Ця частина пропонує ресурсні матеріали для вчителів ОДГ/ОПЛ і учнів. Читач може прийти до висновку, що ці основні принципи й інструменти ефективні не лише для ОДГ/ОПЛ, але й для якісного навчання загалом.

2. Загальні положення ОДГ/ОПЛ

Назва цього посібника (*“Навчаємо демократії”*) відображає мету ОДГ/ОПЛ – навчити учнів визначати власну позицію і як молодим громадянам суспільства брати активну участь у громадському і політичному житті. Для участі в демократичному суспільстві учням необхідно розвивати широкий спектр компетентностей, у тому числі, знання і розуміння, спеціальні й методичні навички і цінності, такі як толерантність і відповідальність.

Освіта для демократичного громадянства і освіта прав людини тісно взаємопов'язані і підтримують одна одну. Вони розрізняються тематикою і масштабами, але не цілями й практичними методиками. Освіта для демократичного громадянства фокусує основну увагу на демократичних правах та обов'язках, а також на активній участі у громадянській, політичній, соціальній, економічній, правовій і культурній сферах життя суспільства². Натомість Освіта з прав людини пов'язана з ширшим спектром прав людини і основних свобод в усіх аспектах життя людей.

²Хартія Ради Європи з Освіти для демократичного громадянства і Освіти з прав людини, затвердженої в рамках рекомендації КМ/Rec (2010)7 Комітету Міністрів (www.coe.int/educ).

ОДГ/ОПА робить акцент на активну позицію учнів як молодих громадян, підкреслює те, що вони мають не лише знати і розуміти свої права людини, але й цінувати їх, а також набувати навичок їх упевненого використання через навчання в класі й практичний досвід у шкільному житті. У зв'язку з цим ОДГ/ОПА займає позицію, що набагато випереджає традиційні, засновані виключно на знаннях, концепції демократичної освіти. ОДГ/ОПА розглядає учнів як експертів, цінуючи їх інтереси і досвід у повсякденному житті.

ОДГ/ОПА ґрунтується на цілісному підході до викладання і навчання. Завдання вчителя ОДГ/ОПА може бути виражене трьома принципами:

- навчання “про” демократію і права людини;
- навчання “для” демократії і прав людини;
- навчання “через” демократію і права людини.

2.1. Навчання “про” демократію і права людини

Учні повинні мати чітке розуміння того, що таке демократія, і якими правами людини вони користуються, якими документами дані права були закріплені, і яким чином учні можуть бути захищені або змушені діяти. Як молоді громадяни, вони мають знати принципи дії конституції своєї країни як політичної системи.

2.2. Навчання “для” демократії і прав людини

Молоді громадяни мають навчитися брати участь у житті своїх суспільств і усвідомлювати, яким чином вони можуть реалізувати свої права людини. “Демократичні цінності й практики мають бути вивчені й закріплені для використання в рішенні існуючих проблем кожного наступного покоління. Щоб стати повноправними і активними членами суспільства, громадяни повинні мати можливість працювати разом в інтересах загального блага, поважати думку, навіть протилежну, кожного, брати участь у політичному процесі, а також культивувати звички і цінності демократії і прав людини в повсякденному житті й діяльності. В результаті, громадяни починають відчувати себе корисними і визнаними членами суспільства, здатними брати участь у житті суспільства і позитивно на нього впливати”.³

2.3. Навчання “через” демократію і права людини

Учням необхідне сприятливе навчальне середовище. Та відповідні методи навчання, що дозволяють їм здійснювати свої права людини такі, як свобода думки і висловлювання. Їм потрібна можливість брати участь в управлінні своєю школою, використовуючи свої права людини і виконуючи свої обов'язки. Учні покладаються на своїх учителів як на моделі для наслідування щодо дотримання принципів взаємної поваги, терпимості і мирного врегулювання конфліктів. У всіх цих відносинах демократія і права людини служать педагогічною нормою як через шкільні навчальні предмети, так і через модель шкільного мікросуспільства.

ОДГ/ОПА є певним викликом для учнів, учителів і шкіл. Цей посібник пропонує учителям і шкільним практикам керівництво і підтримку у вирішенні цієї проблеми.

³Хартлей М. і Хадлестон Т. (2009), *Партнерство шкіл, суспільства, університетів для підтримки стійкої демократії: Освіта для демократичного громадянства в Європі і Сполучених Штатах*. Пакет ОДГ/ОПА, Том 5, Рада Європи, Страсбург, С. 8 (www.coe.int/edc).

Частина I

Розуміння демократії і прав людини

Розділ 1

Загальні поняття

Розділ 2

Ключ до динамічної концепції громадянства

Розділ 3

Освіта для демократичного громадянства та Освіта з прав людини

Розділ 4

ОДГ/ОПЛ — Європейський підхід: коротка історія

Ідея навчання демократії має свою історію. Елементи підготовки молодих людей з питань громадянської освіти та життя у демократичному суспільстві існували в європейських країнах упродовж багатьох років. Здебільшого вони отримували знання щодо політичної системи своєї країни та конституційних прав громадян через формальні методи навчання. Така підготовка була переважно пасивною та мінімальною. Власне громадянство для більшості пересічних людей полягало практично лише в тому, що вони вимушені були підпорядковуватися законам і брати участь у загальних виборах.

Проте останніми роками події та зміни, що мали місце в Європі, ставлять під загрозу існування цієї традиційної моделі громадянства. До таких подій належать:

- етнічні конфлікти і націоналізм;
- глобальні загрози і відсутність безпеки;
- розвиток нових інформаційних і комунікаційних технологій;
- екологічні проблеми;
- міграція населення;
- поява нових форм колективної ідентичності, які колись переслідувались;
- потреба підвищення особистої автономії та нових форм рівноправності;
- послаблення соціальної згуртованості й солідарності людей;
- недовіра до традиційних політичних інститутів, форм правління і політичних лідерів;
- підвищення взаємозв'язку та взаємозалежності – політичної, економічної, культурної – на місцевому та міжнародному рівнях.

Ці та інші зміни чітко визначають необхідність формування нового типу громадянина: не лише освіченого, але й активного, – здатного зробити свій внесок у життя суспільства, країни, всього світу та взяти на себе більшу відповідальність.

Розділ 1

Загальні поняття

1. Політика, демократія і демократичне врядування в школах

Мета ОДГ/ОПЛ навчати і залучати молодих громадян до участі в житті суспільства. Ціль навчання для демократичного громадянства відноситься до ідей демократії і політики. Демократичне врядування школою грає ключову роль в ОДГ/ОПЛ, оскільки дає учням можливість навчитися брати участь у житті суспільства. У цьому розділі розглядаються три перераховані вище поняття, оскільки, як зазначено в цьому посібнику, вони мають вирішальне значення для ОДГ/ОПЛ.

1.1. Політика

1.1.1. Політика — демонстрація влади та вміння вирішувати проблеми

Певно, читачі газет або глядачі телевізійних новин звертали увагу та той факт, що більшість репортажів висвітлюють ситуації двома способами:

- Політики критикують своїх опонентів. Діючи таким чином, вони можуть поставити під сумнів чесність свого супротивника, його здатність виконувати свої обов'язки або вирішувати конкретні проблеми. Звичайно, в цьому випадку сприйняття політики як “брудного бізнесу” впливає на зниження інтересу аудиторії.
- Політики обговорюють способи вирішення складних проблем, які впливають на їх країну або країни.

Ці дві категорії політичних явищ відповідають класичному визначенню політики Макса Вебера:

- Політика — прагнення до участі у владі і боротьба за неї. Власне, без влади жоден політичний діяч не зможе досягти мети. У демократичних системах політичні гравці конкурують один з одним за суспільного визнання і підтримки більшості. Тому частина політичної гри включає критику опонентів, наприклад, під час виборчої кампанії, щоб схилити на свій бік виборців і нових членів партії.
- Політика — це процес, що одночасно потребує як “відданості справі, так і значної розсудливості”⁴. Ці слова передають суть процесу вирішення політичних проблем. Такі питання потребують обов'язкового вирішення, оскільки вони є невідкладними, впливають на суспільство в цілому, отже, є складними і вкрай важливими. Політика — це поняття надзвичайно практичне і доречне, а політична дискусія повинна приводити до ухвалення рішень.

Таким чином, політика в умовах демократії вимагає, щоб політичні гравці виступали в різних ролях, які важко звести разом. Боротьба за владу вимагає харизматичної особистості, котра володіє мистецтвом оратора та здатністю пояснювати складні речі простими словами. Необхідність вирішення важливих проблем сьогодення і нашого майбутнього вимагає особи, яка має науковий досвід, є відповідальною та чесною.

1.1.2. Політика в демократичному суспільстві — відповідальне завдання

Звичайно, передусім ми маємо на увазі саме тих політичних лідерів, які повинні виконувати стандартні ролі, що, як правило, виключають одна одну. Існують яскраві приклади лідерів, які тяжіють до крайнощів, — популіст і професор. Один прагне перетворити політику на шоу, інший на

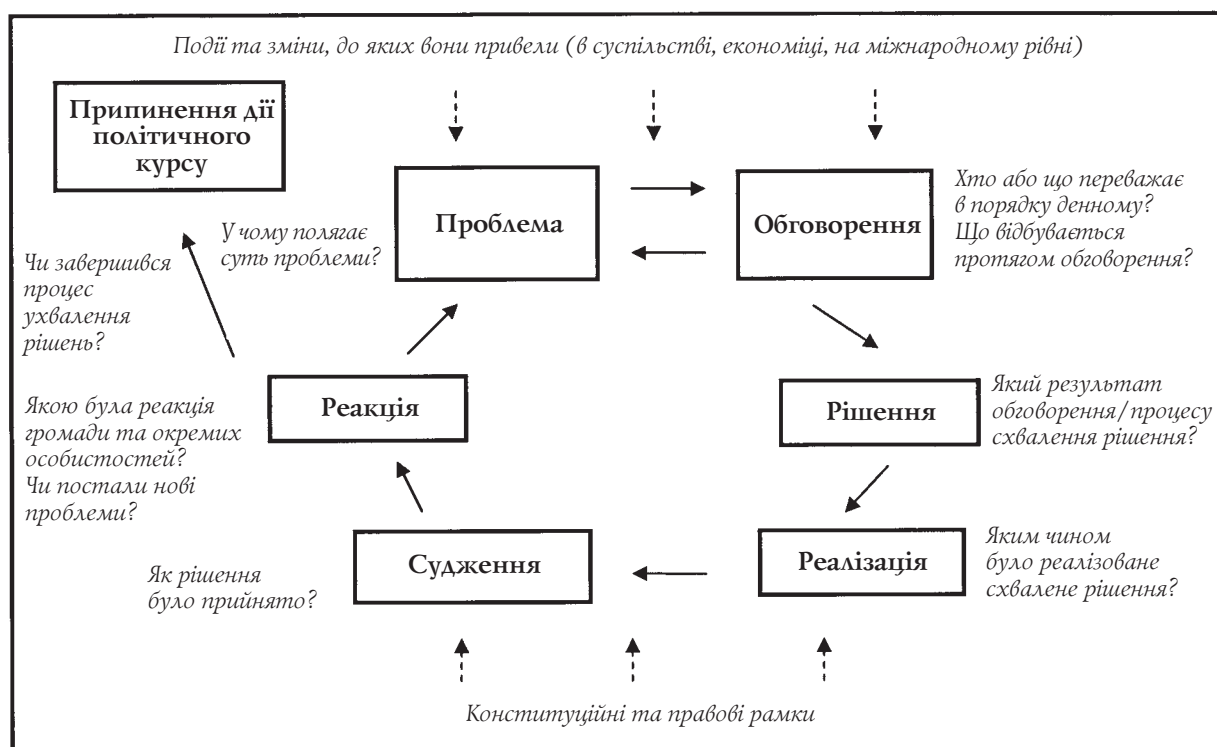
⁴Макс Вебер. *Політика як покликання чи професія*. — Штутгарт, 1997. — С. 82.

лекцію. Перший, імовірно, й виграє вибори, але мало що зробить, аби підтримати суспільство. Другий, можливо, має деякі хороші ідеї, але лише небагато людей розуміють їх.

Проте не лише політичні лідери та офіційні особи стикаються з цією дилемою, але й кожен громадянин, який бажає взяти участь у політичних процесах. Публічні виступи зазвичай обмежені часом, і лише ті промовці матимуть вплив, чії переконання будуть чіткими та зрозумілими. Вчителі можуть виявити цікаві паралелі між публічною комунікацією та комунікацією в школі — дефіцит часу, необхідність бути водночас зрозумілим і простим, та ще здатним вирішувати складні завдання.

Таким чином, використання прав людини — наприклад, свободи слова, участь у виборах — важливе завдання для всіх громадян, а не лише політичних лідерів. На уроках ОДГ/ОПЛ молоді люди набувають різних компетентностей та розуміння того, що їм необхідно брати участь у публічних дебатах і прийнятті важливих рішень. Як члени шкільної громади, учні вчаться жити в суспільстві, керованому правами людини і принципами демократії.

1.1.3. Модель політичного циклу: політика як процес вирішення проблем суспільства

Модель політичного циклу є інструментом для опису та розуміння процесів ухвалення рішень у політиці. Таким чином, вона фокусується на одному із двох аспектів визначення політики Макса Вебера, а саме, як "відданості справі, так і великої значної розсудливості".

Політика розглядається як процес визначення політичних проблем під час спірного обговорення питання, що стоїть на порядку денному, знаходження рішення та його реалізації. Громадська думка та реакція окремих осіб і груп, чії інтереси зачіпаються, вказують, чи рішення відповідають поставленій меті та чи будуть вони прийняті. Якщо спроба вирішити проблему стає успішною, політичний цикл завершується (припинення дії політичного курсу); якщо вона потерпіла поразку, цикл розпочинається знову. У деяких випадках вирішення однієї проблеми створює нові, які розглядаються в новому політичному циклі.

Модель політичного циклу виділяє важливі аспекти процесу ухвалення політичного рішення в демократичних системах, а також в демократичному управлінні школами, а саме:

- евристична концепція політичних проблем і громадського добробуту; ніхто не може визначити заздалегідь, що є суспільним благом. Різним партіям, угрупованням та окремим особам доведеться разом з'ясувати це питання;
- врегулювання порядку денного шляхом дискусії; у плюралістичних суспільствах політичні суперечки часто пов'язуються з інтересами дискуючих сторін;
- ухвалення політичних рішень як колективний процес пізнання; відсутність всезнаючих учасників (наприклад, лідерів або партій, які є прихильниками ідеології порятунку); а саме конструктивістське поняття громадського добробуту: те, що більшість сприймає як благо;
- сильний вплив громадської думки і медіа; можливість для громадян і зацікавлених груп брати участь у процесі прийняття рішень.

Політичний цикл — це модель, що працює подібно до географічної мапи. Вона надає багато інформації й забезпечує логіку розуміння. Тому моделі часто використовуються як в освіті, так і в науці, оскільки без них ми мало що зрозуміли б у нашому складному світі.

Ми ніколи не помилимося у виборі мапи, що відображає певний ландшафт. Вона дає значну кількість інформації, але водночас й опускає багато дрібниць. Мапа, яка відображала б усі найдрібніші деталі, була б занадто складною для розуміння. Той же принцип працює і для моделі, як наприклад, модель політичного циклу. Ніхто не повинен сприймати цю модель за дійсність. Вона лише відображає процес ухвалення політичного рішення та приділяє менше уваги другому виміру політики у визначенні Макса Вебера — прагнення до участі у владі і боротьба за неї.

У демократичних системах ці два політичні аспекти пов'язані між собою: так у процесі ухвалення рішень політики одночасно борються зі складними проблемами та зі своїми політичними опонентами. У моделі політичного циклу стадія розробки програми дій показує, як поєднуються ці два аспекти. Встановлення взаєморозуміння щодо політичної проблеми, яка стоїть на порядку денному, — питання влади та політичного впливу.

Наведемо приклад. Одна фракція стверджує: “Оподаткування є дуже високим, отже, відлякує інвесторів”, водночас, інша заперечує: “Оподаткування дуже низьке, тож освіта і соціальне страхування не забезпечені фондами”. За кожною проблемою оподаткування стоять певні інтереси та політичні погляди, і запропоновані рішення прямо протилежні: зменшити оподаткування для груп з високим рівнем прибутку або, навпаки, збільшити. Перше формулювання належить неолібералам, друге — соціал-демократам.

Громадяни мають бути обізнані з принципами діяльності обох партій. Модель політичного циклу — це інструмент, що допомагає громадянам визначати й аналізувати зусилля, які направляють політичні сили на вирішення проблем суспільства.

1.2. Демократія

1.2.1. Основні принципи

Відомий вислів Авраама Лінкольна (1863) характеризує демократію як “владу народу, створену народом та для народу”. Ці три означення можна розглядати так:

- **“влада народу”**: влада йде від народу; народ — це верховна влада, що здійснює або надає повноваження, і той, хто наділений частиною повноважень, несе відповідальність за народ;
- **“створена народом”**: влада здійснюється або через вибраних представників, або безпосередньо громадянами.
- **“для народу”**: влада здійснюється, щоб служити інтересам народу, тобто задля суспільної користі.

Ці визначення можуть розумітися і пов'язуватися різним способом. Політичні мислителі — послідовники Руссо наполягають на принципі прямого правління громадянами. Люди вирішують все і не обмежуються будь-якими рамками закону. Політичні послідовники Джона Локка наголошують на можливості конкуренції між різними групами, які мають спільні інтереси, в плюралістичному суспільстві; в межах конституційної системи вони повинні спільно виробити рішення задля суспільної користі.

Більшість держав сьогодні визначають себе демократичними, і на практиці концепція демократії виражається в багатьох різних формах, якими часто зловживають. Яскравим прикладом можуть бути так звані “народні демократичні країни”, що існували до 1989–1991 рр., дослівне визначення системи правління якими — управління народом через народ. На жаль, у випадку згаданих країн концепція управління означала однопартійну комуністичну систему — грубе порушення базових демократичних принципів, про які говорилось вище.

1.2.2. Демократичний державний устрій

Основними складовими сучасної конституційної демократії є:

- Конституція, що існує, як правило, у письмовій формі, встановлює конституційну основу демократії; зазвичай, не всі права людини визначаються та захищаються як громадянські.
- Рівний правовий статус усіх громадян: усі громадяни однаково захищаються законом і мають виконувати обов'язки, визначені цим законом.
- Загальне виборче право, що дозволяє дорослим громадянам, чоловікам і жінкам, голосувати за партії та/або кандидатів на парламентських виборах. Крім того, деякі правові системи включають референдум або плебісцит, тобто право громадян приймати рішення з певного питання шляхом прямого голосування.
- Громадяни користуються цивільними та громадянськими правами, які надають доступ до широких можливостей, а саме: свобода ЗМІ від цензури і державного контролю, свобода вибору, висловлювання і мирних зібрань та право меншин і політичної опозиції діяти вільно.
- Плюралізм і суперництво інтересів та політичних завдань: окремі громадяни чи групи можуть створювати або об'єднуватися у партії або групи (лобі), неурядові організації тощо, аби просувати свої інтереси чи політичні завдання.
- Парламент: законодавчий орган, до складу якого входять обрані представники, які мають право приймати закони. Парламент представляє волю більшості виборців. Під час виборів змінюється більша частина парламентської системи та відбувається процес формування нового уряду. Голову уряду, президента, обирають окремо шляхом прямого голосування.
- Закон більшості: більшість вирішує, меншість приймає це рішення. Конституційні права і права людини визначають межі дії закону більшості через захист прав та інтересів меншин. Кворум для більшості визначається в залежності від питання порядку денного, наприклад, дві третини — це кворум при голосуванні про внесення поправок до конституції.
- Принцип взаємозалежності та взаємного обмеження влади: демократія поєднує два принципи — влада наділена повноваженнями проявляти силу, наприклад, контроль над розповсюдженням зброї — так зване “роззброєння громадян”⁵. Одночасно, щоб запобігти зловживанню цими повноваженнями та процесу перетворення на самодержавну або диктаторську форму правління, всі демократичні системи включають принципи взаємозалежності та взаємообмеження законодавчої, виконавчої та судової влади. Класична модель розділяє дер-

---

⁵Існує яскравий приклад США, де принцип роззброєння громадян був реформований.

жавну владу на законодавчу, виконавчу та судову (горизонтальне розгалуження); багато країн мають додаткове розгалуження влади: двопалатна система законодавчої влади, федеральна або кантональна автономія (наприклад, у Швейцарії, США або Німеччині).

- Термін повноважень: ще один спосіб контролю над владою. Означає наділення повноваженнями лише на певний період часу. В деяких випадках термін перебування на посаді обмежений, наприклад, у випадку з президентом США, який має піти у відставку по завершенні двох 4-річних термінів. А у стародавньому Римі консули призначались у тандемах і залишали службу через один рік.

1.2.3. Неправильне тлумачення принципів демократії

- Демократія інколи неправильно тлумачиться як система, в якій окремий індивідуум користується повною свободою. Проте це не так.
- Демократія надає свободу людям, але й встановлює межі цієї свободи заради дотримання рівних прав, проте ці межі не порушують особистих прав і свобод кожної людини. Наприклад, уявімо собі дискусію на уроці ОДГ/ОПА. Щоб надати можливість усім учням висловити свою думку, необхідно регламентувати час виступу і, можливо, достатньо суворо. З цієї ж причини час виступу на парламентських дебатах або телевізійних ток-шоу також обмежується.

Багато правил у дорожньому кодексі обмежують нашу свободу пересування: ліміт швидкості в містах, обов'язок зупинитися на червоне світло тощо. Зрозуміло, ці правила існують для того, щоб захистити людське життя і здоров'я.

- Демократія надає більше свободи народу і кожній людині окремо, ніж будь-яка інша система правління, за умови, що вона приведена до ладу, наприклад, діє на конституційній основі. Аби функціонувати добре, демократичне суспільство має покладатись на сильну державу, яка здійснює правопорядок і дотримується справедливого розподілу благ.

1.2.4. Сильні та слабкі сторони демократії

Узагальнено кажучи, різні види демократій мають деякі сильні і слабкі сторони, серед яких:

а. Сильні сторони демократії

- Демократія – основа для цивілізованого, ненасильницького вирішення конфліктів; динаміка конфлікту і плюралізм забезпечують вирішення складних ситуацій.
- Демократичні держави – “переконані пацифісти” – як усередині своїх країн, так і в міжнародній політиці.
- Демократія – це єдина система, яка дозволяє зміну політичного керівництва без зміни системи правління.
- Демократичні держави – це суспільства, що навчаються та допускають помилки. Рішення визначається шляхом переговорів, а не нав'язується авторитарною владою.
- Права людини зміцнюють демократії шляхом встановлення нормативних рамок для політичного процесу, що засновані на повазі людської гідності.

б. Проблеми і слабкі сторони

- Партії і політики прагнуть пожертвувати довгостроковими цілями задля успіху на виборах. Демократії стимулюють короткострокові політичні проектування, як наприклад, витрати на навколишнє середовище або наступні покоління.

- Уряд для народу діє лише в межах певної держави. Зростаюча взаємозалежність, наприклад, в економічних і екологічних питаннях, обмежує можливість впливу на демократичний процес ухвалення рішень у національному масштабі.

1.2.5. Висновки

Демократичні держави залежать від своїх громадян, від того, наскільки розвинуті їх сильні сторони і стримуються слабкі. Демократія – вимоглива система, що залежить від ступеня участі та підтримки громадян – інформованих і лояльних. Як сказав Уїнстон Черчіль (1947): “Демократія – найгірша форма правління, але нічого кращого людство не придумало до цього часу”.

Як в авторитетних, так і в молодих демократичних державах ОДГ/ОПЛ, безсумнівно, сприяє політичній культурі, на принципах якої демократії мають запроваджуватись, розвиватись і жити.

1.3. Демократичне врядування в школах

1.3.1. Школа – демократична мікродержава?

Викладання ОДГ/ОПЛ у школі базується на трьох основних дидактичних підходах – “про”, “через” та “для” демократії і прав людини. В даному випадку школа розглядається як мікро- або “ембріональне” суспільство.⁶

То ж чи можемо ми вважати школу мініатюрною демократичною державою? Побіжного погляду буде достатньо, щоб зрозуміти: школи – це не маленькі держави, в яких проводяться вибори, вчителі грають роль уряду, директори нагадують президентів і т. п. Тому питання, можливо, буде риторичним. Отже, що можуть зробити школи для ОДГ/ОПЛ?

1.3.2. Демократичне врядування в школі: чотири ключові сфери, три основні принципи оцінювання прогресу діяльності школи

Елізабет Бекман і Бернард Траффорд, директори шкіл зі Швеції та Великої Британії, які є авторами посібника “Демократичне врядування в школах”⁷ глибоко дослідили це питання. Вони стверджують, що школи потребують як управління, так і врядування. Управління школою – це шкільне адміністрування, виконання правових фінансових і навчальних умов, наприклад, ієрархічні відносини між директором і учнями базуються на дотриманні інструкцій і порядку. Врядування школою, навпаки, відображає динаміку соціальних змін у сучасному суспільстві. Школам доводиться взаємодіяти з різними партнерами і впливовими особами за своїми межами і зустрічатись із проблемами і перепонами, які не можна передбачати. Тут усі члени шкільної спільноти, і передусім учні, відіграють важливу роль. Вони взаємодіють, ведуть переговори і укладають угоди, чинять тиск, приймають рішення разом. Окремо взятий член громади не має повного контролю над іншими⁸.

Бекман і Траффорд пропонують чотири ключових сфери демократичного врядування в школі:

- врядування, лідерство, управління і відповідальність перед громадою;
- ціннісно-орієнтована освіта;
- співпраця, комунікація та участь: конкурентоспроможність і самовизначення школи;
- учнівська дисципліна.

Бекман і Траффорд застосовують три критерії для оцінювання прогресу діяльності школи, що базуються на трьох основних принципах ОДГ, визначених Радою Європи:

- права і відповідальність;
- активна участь;
- визнання і повага різноманітності.

⁶Див. роботу Дьюї Дж. (2007), Школа та Суспільство, Косімо, Нью-Йорк, С. 32.

⁷Демократичне врядування в школах: Посібник / Елізабет Бекман і Бернард Траффорд/ пер. з англ. та адапт. Л. І. Парашенко; заг. ред. укр. версії Н. Г. Протасова. – К: НАДУ, 2009. – 100 с. – (Навчатися і жити в демократії).

⁸Там само, С. 9.

1.3.3. Навчання демократії і прав людини через демократичне врядування в школі

Бекман і Траффорд пропонують набір методик для забезпечення процесу викладання демократії та освіти з прав людини у школі. Хоча учні отримують досвід демократичного врядування, школи не розглядаються як уявні міні-держави, оскільки вони передусім є освітніми закладами.

2. Права дітей і право на освіту⁹

Права дітей всебічно захищені широким діапазоном міжнародних і національних актів, що стосуються прав людини, гуманітарного права та прав біженців і зафіксованих в пакеті міжнародних договорів. Дитина від народження має права людини. Але вона повинна мати ще й додаткові, особливі права, які мають спеціальне призначення. Для того, щоб дитина стала зрілою людиною у всіх відношеннях, їй необхідно мати певні спеціальні, додаткові можливості. Суспільство змінюється зсередини, а надійні зміни гарантовані тільки за участі молоді – активної, гідної, небайдужої.

Основоположним документом у цій сфері є Конвенція ООН про права дитини 1989 р. Це був перший документ, що стосувався саме прав дитини. Прийняття Конвенції стало результатом довгої боротьби за те, щоб міжнародне співтовариство визнало особливі потреби та незахищеність дітей і сформулювало список обов'язків, які держави готові визнати по відношенню до дитини. В угоді було визначено новий підхід до дітей як до повноправних носіїв прав і обов'язків, що відповідають їхньому віку, а не як до власності батьків чи безпорадних одержувачів послуг.

Права охоплюють кожний аспект життя дітей та підлітків і можуть бути розподілені на такі основні категорії:

- *Право на життєзабезпечення*: право на життя і забезпечення основних потреб (наприклад, відповідний життєвий рівень, житло, харчування, медичний догляд).
- *Право на розвиток*: права, що дозволяють дітям найповніше розкрити свій потенціал (наприклад, отримання освіти, відпочинок і дозвілля, культурний розвиток, вільний доступ до інформації, свобода думки, совісті і релігії).
- *Право на участь*: права, які дозволяють дітям та підліткам брати активну участь у житті суспільства (наприклад, свобода висловлювання; право мати власну думку щодо справ, які впливають на їх особисте життя; право вступати до організацій і об'єднань).
- *Право на захист*: права, важливі для захисту дітей і підлітків від усіх форм зневаги, експлуатації та примусової праці (наприклад, турбота про дітей-біженців; захист від залучення до збройного конфлікту, дитячої праці, сексуальної експлуатації, торгівлі і зловживання наркотиками).

Отримання освіти є одним із прав людини, і одночасно освіта сама по собі є ключем для розуміння інших прав людини. Освітня система, яка охоплює вивчення прав людини, має кращі шанси здійснити свою основну місію – забезпечення якісною освітою.

Стаття 26 Загальної декларації прав людини говорить:

(1) Кожна людина має право на освіту. Освіта повинна бути безкоштовною, хоча б початкова і загальна. Початкова освіта повинна бути обов'язковою. Технічна і професійна освіта повинна бути загальнодоступною, а вища освіта повинна бути однаково доступною для всіх на основі здібностей кожного.

(2) Освіта повинна бути спрямована на повний розвиток особистості і збільшення поваги до прав людини і основних свобод. Освіта повинна сприяти взаєморозумінню, терпимості і дружбі між усіма народами, расовими або релігійними групами і повинна сприяти діяльності Організації Об'єднаних Націй по підтримуванню миру.

(3) Батьки мають право пріоритету у виборі виду освіти для своїх малолітніх дітей.

⁹Автор Феліша Тіббітс (2009). Нотатки підготовлені для заключної конференції РЕ по Європейському року громадянства через освіту, 27–28 квітня 2006, Сіная, Румунія.

Як доповнення до положень, вперше викладених в Загальній декларації прав людини, Стаття 28 Конвенції ООН про права дитини визначає отримання освіти правом, а Стаття 29, що освіта дитини має бути спрямована на “розвиток особи, талантів, розумових і фізичних здібностей дитини в найповнішому обсязі”.¹⁰

Обидва документи визнають, що одна з цілей навчання — виховання поваги до прав людини і основних свобод. Безсумнівно, щоб по-справжньому розуміти права людини і сприяти їм, ми повинні застосовувати їх по відношенню до інших. Очевидно, що Освіта прав людини надає можливість не тільки вивчати її зміст та структуру, але й практикувати в класі. Якщо школа орієнтується на дотримання прав дитини, вона вживає всіх необхідних заходів, щоб шкільна дисципліна ґрунтувалась на повазі до людської гідності дитини.

Право на освіту має здійснюватися шляхом рівних можливостей для всіх — незалежно від здібностей, раси, етнічної приналежності, релігії, статі, національності, сексуальної орієнтації, класу або будь-якої іншої ознаки. Крім того, така освіта, за визначенням Конвенції про права дитини, забезпечує повагу до гідності та фундаментальних прав учнів.

Ключовим принципом прав людини, як і підходу, що базується на правах людини, є відмова від дискримінації. В освітній галузі це стосується надання рівного доступу до якісної освіти, при якому особлива увага приділяється етнічним та національним меншинам.

Метою підходу до освіти, що базується на вивченні прав людини, який також здійснюється в асоційованих школах ЮНЕСКО (UNESCO's Child Friendly Schools), є забезпечення принципів Конвенції про права дитини через освіту. Щоб бути здатним використовувати цей підхід, нам необхідно знати більше про права людини і дитини, особливості навчання мислення, планування і оцінювання. В цьому контексті постають такі питання:

- Чому не кожний отримує освіту?
- Хто повинен захищати, сприяти і здійснювати право на освіту?
- У чий компетенції вживання заходів щодо забезпечення права на освіту?
- Хто конкретно має діяти аби гарантувати це право, і як може партнерство сприяти цьому процесу?

Принцип 1. Зв'язок з правами людини.

Питання для нас: Чи вся наша освітня діяльність тісно пов'язана з правами людини? Чи ця діяльність охоплює повний діапазон прав людини? Чи права людини, які ми детально вивчаємо, мають справжнє відношення до потреб і проблем нашої громади, і чи можливо створити такі зв'язки? Чи готові ми вийти за рамки нашої особистої “зони комфорту” в процесі вивчення цінностей прав людини?

Принцип 2. Відповідальність.

Чи ти з нас, хто є урядовим представником або державним службовцем, бачать себе відповідальними за гарантування освіти прав людини? Яким чином ми несемо відповідальність? Як можуть діти і їх опікуни формувати таку відповідальність?

Принцип 3. Повноваження і участь.

Уявімо себе відповідальними за забезпечення гарантій освіти з прав людини. Чи об'єдналися усі ті, на кого вплинули наша політика і дії, навколо цієї ідеї? Хто із зацікавлених був відсутній під час

---

¹⁰Право на освіту згадується в численних документах Організації Об'єднаних Націй і документах з прав людини, включаючи Міжнародний пакт про економічні, соціальні та культурні права (стаття 14) та Конвенції про права дитини (статті 28 і 29), інших ключових заявах, загальних коментарях та документах з питання права на освіту, в тому числі у Всесвітній декларації про освіту для всіх (статті I, III, IV, VI, VII), Дакарських рамках дій і програмі “Освіта для всіх”.

ухвалення рішень? Якщо вони були відсутніми або не брали участі в обговоренні, яким чином ми можемо залучити цих людей до обговорення? Як ми можемо сприяти їх точці зору щодо освіти для демократії і прав людини?

Принцип 4. Принцип відмови від дискримінації та увага до соціально вразливих груп населення.

Нарешті останній пункт. Які групи на даний момент менш за всіх отримують користь від наших освітніх програм, і як ми можемо гарантувати їх участь? Це саме ті групи, які щоденно нехтують своїми правами – соціально вразливі групи населення – ті, хто мають отримувати користь від нашої освітньої діяльності передусім. Як ми можемо їх вирізнити, налагодити контакти з ними і створити для них ефективні та дієві проекти?

Розділ 2

Ключ до динамічної концепції громадянства¹¹

1. Виклики традиційній моделі громадянства

Починаючи з кінця “Холодної війни”, деякі процеси модернізації, які задовго до цього вплинули на нашу історію (див. таблицю нижче), набули прискорення та модернізації в новій якості. Події, що мали місце по всій Європі, піддали сумніву традиційну модель громадянства.

- Глобалізація безмитної торгівлі і конкурентоздатної ринкової економіки привела до підвищення рівня добробуту великої кількості людей у багатьох країнах – але не всіх. Розрив між багатими і бідними збільшився як зсередини, так і між суспільствами, загрожуючи соціальної єдності і солідарності людей.
- Конкуренція змушувала підприємства постійно збільшувати продуктивність, аби знизити витрати виробництва. Це надало початок постійному процесу інновацій, що безпосередньо впливав на продукцію, технологію і робочі місця та побічно впливав на весь спосіб життя. Йозеф Шумпетер назвав цей постійний процес нововведень “творчим руйнуванням”.¹² Перетворення цілої економіки в Східній Європі можна розглядати як особливо вражаючий приклад такого творчого руйнування.
- Економічне зростання привело до підвищення добробуту, але й збільшило споживання природних ресурсів. Зростання викидів CO₂ вимагає все більше й більше складних і дорогих способів запобігання або пристосування до них.
- Новітні інформаційні та комунікаційні технології забезпечили нові шляхи збільшення продуктивності, обміну і отримання інформації, наприклад, для розваги. Ми живемо в час медіакультури і медіаграмотності – навички використання нових медіа для створення і одержання повідомлення стають елементарними навичками подібно до читання і письма.
- Завдяки економічному зростанню і досягненням сучасної медицини тривалість життя в багатьох Європейських країнах збільшується, у той же час відбувається процес росту населення в усьому світі. Обидві тенденції створюють серйозні проблеми XXI століття.
- Нації мають право на суверенітет і самовизначення. Але поняття нації є як інклюзивним, так і ексклюзивним. Починаючи з кінця “Холодної війни”, ми спостерігаємо за появою нових форм колективної ідентичності.
- Сучасні суспільства є плюралістичними. Міграція по Європі – особливо в межах Євросоюзу – сприяла цьому. Такі суспільства – більш динамічні і продуктивні, але і більш вимогливі в питаннях соціальної згуртованості людей з різним віросповіданням, цінностями, інтересами, соціальним і етнічним походженням.
- Демократія надає кращих можливостей для вирішення проблем, оскільки будь-які спроби розв’язати їх авторитарним шляхом зазнають поразки, враховуючи складне становище суспільства, проблеми економіки, навколишнього середовища, протиріч тощо на національному, не говорячи вже про міжнаціональний, рівні. З іншого боку, у демократичному суспільстві зазнає труднощів принцип рівної участі. Чим складнішим стає наш світ і його виклики, які визначають наше майбутнє, тим важче для “пересічного громадянина” розуміти проблеми і брати

¹¹За матеріалами підручника Теда Хаддлестона. *Посібник для підготовки вчителів з питань Освіти для демократії та освіти з прав людини* (Рада Європи, Страсбург, 2004); §9, доповнений Петером Крапфом.

¹²Йозеф Шумпетер. *Капіталізм, соціалізм та демократія*. – Нью-Йорк, 1942 р. – С. 83.

участь в ухваленні рішень. Недовіра традиційним політичним інститутам, формам правління і політичним лідерам призводить до виникнення відчуття непотрібності та незначущості. Майбутнє проєктів “Освіта для демократії” та “Освіта прав людини” залежить від того, як їх ідеї будуть сприйняті молодим поколінням.

Такі напрямки розвитку можуть бути зображені лише схематично: штучні, неприродні, пов’язані між собою процеси впливають і підсилюють один одного. Оскільки вони були “створені штучно”, то можуть піддаватися впливу і змінам у напрямку розвитку і отримання результатів, але не в рівні їх складності.

Модернізація

Модернізація – соціологічна категорія, що визначає багатогранний процес соціальних змін. За останні два десятиліття вона набрала швидкого темпу, збільшилась у масштабах, стала складнішою. В історичній перспективі першоджерелами модернізації є період Реформації, винахід друкарський верстат, ера Просвітництва, Англійська, Американська, Французька революції і Промисловий Переворот. Модернізація змінила буквально кожен аспект людського життя, у тому числі способи праці, місця роботи та подорожей, рівень нашого добробуту і його розподіл, розвиток прав людини, глобалізацію, технології, цінності та переконання, яких ми дотримуємось і ступінь нашої участі в суспільному й політичному житті.

Модернізація – процес суперечливий, якого ми не можемо уникнути, це – наша «доля», добре це чи погано. Учені і філософи мають неоднозначні погляди: модернізація – тягар чи благо? Ми розуміємо модернізацію одночасно як виклики, так і можливість. Виклики мають бути визнані, щоб тримати ризики під контролем.

Для багатьох людей у різних суспільствах модернізація створює потенціал і можливості насолоджуватись вищим рівнем добробуту і свободи. З іншого боку, громадяни і їх лідери стикаються зі зростаючою загрозою ризиків та небезпек, що пов’язані з процесом модернізації і потребами їх контролю.

Освіта грає ключову роль у процесі набуття людьми необхідних компетентностей задля отримання позитивного балансу між зростаючими потребами та досягненнями. Саме тому традиційні форми навчання як в громадянській, так і в загальній освіті віджили себе.

Перед такими викликами, як ці, стає зрозуміло, що набувають особливого значення нові форми громадянства: громадяни повинні не лише бути обізнаними, але й активними – діючими і готовими сприяти життю свого суспільства і країни та світу в цілому, беручи на себе більше відповідальності. Нові виклики вимагають сильних суспільств, з компетентними – і тому належним чином освіченими – лідерами і громадянами.

Педагоги налаштовані оптимістично. Вони вірять, що завдяки належній освіті молоді люди і ті, хто здатен вчитись протягом усього життя, можуть набути певного розуміння особливостей процесу управління розвитком їх суспільств і планети та знайти відповідні засоби для цього.

Активній громадянській позиції найкраще сприяє особистісно-орієнтоване навчання, а не зубріння і пасивне навчання.

1.1. Нове громадянство вимагає нової освіти

Традиційні моделі освіти практично не відповідають принципам навчання та виховання дійсно активних, інформованих і відповідальних громадян, яких потребують сучасні демократичні суспільства.

Що в нашому випадку необхідно – так це запровадження нових форм навчання, що готують учнів до реального існування в суспільстві – форм, які одночасно будуть нести теоретичний і практичний

зміст, будуть наближеними до реальних життєвих ситуацій, що впливатимуть на учнів та їхні громади, навчатимуть як через практичну участь у житті школи, так і через формальний навчальний план.

Активний учень стає активним громадянином. Концепція конструктивістського навчання забезпечує підтримку учнів, які стикаються із новими проблемами. У школах вчителі, можливо, вже знайшли оптимальне рішення цієї проблеми. Пізніше, зіткнувшись із викликами, про які говорилося вище, майбутнє покоління буде діяти як першопрохідці.

Необхідність забезпечення навчання, орієнтованого на потреби учня, є важливим завданням для вчителів. Виконання цього завдання буде ефективним лише за умови вивчення нових форм знань, розвитку нових методів викладання і створення нових форм професійних відносин як з колегами, так і з учнями. Навчання має базуватись як на вивченні актуальних проблем через розумінням історичних систем, критичне мислення і набуття навичок, так і передачу знань, спільну роботу і партнерство, а не ізольовану професійну підготовку, що залежить від керівних органів. Це вимагає змін в нашому сприйнятті навчального процесу, де центром є вчитель, щодо навчання через практику, дослідження та обмін досвідом.

Дидактичний метод викладання, в якому домінують учитель та підручник, повинен поступитися місцем методу оволодіння учнями практичних навичок, який передбачає впровадження ширшого діапазону викладацьких методик. Саме цьому намагається сприяти дане видання з Освіти для демократії та Освіти прав людини.

2. Політична культура

2.1. Демократія оживає через суспільство

Приклад:

Парламентські вибори мають переможців і переможених. Більшість формує новий уряд, меншість — опозицію. Колишній уряд повинен піти у відставку, і новий уряд, що має нові політичні погляди, змінює його.

Правила чіткі і зрозумілі. Але виборча система буде працювати лише у випадку, коли ми впевнені, що переможені та меншість готові прийняти результати виборів. Інакше вибори можуть перетворитися на серйозний конфлікт, що розірве країну. У цьому випадку консолідація суспільства неможлива.

Виборча кампанія дає партіям можливість донести свої ідеї громадянам. Але що трапляється, якщо партії — учасниці політичних перегонів сприяють расизму, фундаменталізму або антидемократії?

Щоб вибори функціонували, як один з найголовніших шляхів участі громадян у демократичному процесі прийняття рішень, суспільству, вочевидь, потрібно щось більше, ніж рамки законів, які регулюють систему виборів.

Приклад показує, що демократія однаково залежить від системи правил і від ставлення громадян до демократичних засад. Вони мають розуміти і сприймати систему та відчувати відповідальність за її стабільність. Партії повинні ставитись одна до одної, як суперники, а не як вороги. Лише в цьому випадку демократія проявляється, як система, в якій зміна уряду можлива без зміни державного устрою.

Демократія — це система інститутів, складовими якої є загальні вибори і представництво в парламенті, контроль над владою через принципи взаємозалежності законодавчої, виконавчої та судової влади. Деякі конституції передбачають пряму участь у виборах через референдуми або конституційний суд. Демократія — це сцена, а громадяни — актори. Говорячи буквально, громадяни мають бути готові і здатні грати свої ролі, і вони повинні ототожнювати свої інтереси з демократичним державним устроєм.

Демократія — система інститутів, що мають міцну **політичну культуру**. Ця система може встановити рамки такої культури, але не може створити її або гарантувати стабільність. Той же принцип працює по відношенню до авторитарних урядів. Авторитаризм також залежить від відповідної політичної культури, що базується швидше на політично покірних суб'єктах, ніж на активних і відданих ідеї.

2.2. Культурний аспект прав людини

Права людини докладно пояснюють, як працює демократичне громадянство на практиці, у тому числі свобода думки і висловлювання, свободи ЗМІ (тобто заборона цензури), виборче право, принцип рівності й відмови від дискримінації.

Що трапляється, якщо закон — в даному випадку держава — або громадянин порушує одне з цих прав? Подібно до будь-якого права, права людини в цьому випадку будуть недосконалими без засобів примушування. Демократичні конституції дають багатьом, але не всім правам людини статус громадянських прав, і потім вони захищаються всією конституційною і правовою системою країни. У державах-членах Ради Європи громадяни врешті-решт можуть апелювати до Європейського суду прав людини в Страсбурзі.

Але, якщо мова йде про демократичне суспільство, права людини залежать від культури сприйняття і від відповідальності.

Вищезгаданий приклад виборчої кампанії показав, що громадяни можуть зловживати своїм правом свободи висловлювання, щоб знищити систему, в якій вони користуються цими ж правами. То що ж необхідно зробити? Чи повинні ми призначати спостерігача, щоб захистити демократію? Або чи маємо ми надати таким людям право на висловлювання і сподіватися, що наші аргументи проти їх антидемократичної пропаганди знайдуть більше підтримки?

Демократія і права людини залежать від встановленої структури, що складається з двох компонентів: набір правил і принципів, закріплених конституційною та законодавчою системами, а також політичної культури. Демократія і права людини створені на благо людям. Члени суспільства мають цінувати принципи і значення демократії і прав людини та відчувати відповідальність за них. Демократія і права людини допускають непогодження з приводу того чи іншого питання, але вони можуть існувати лише за умови наявності потужної системи угод, яка одночасно надає, захищає, але при цьому й обмежує свободу. Ви можете розходитися у своїх поглядах майже в усьому, але лише за умови погодження з системою, яка дозволяє таке непогодження.

2.3. Навчаємо демократії і правам людини — демократична культура у школі

“Не існує демократії без відданих демократів”.

Кожне покоління отримує свою демократичну спадщину і, ймовірно, розумітиме, і цінуватиме, і навчатиметься активного її використання. Завдання ОДГ/ОПЛ і освіти в цілому підтримувати та заохочувати молоде покоління стати активними і відданими демократами.

Як показав історичний досвід у багатьох країнах, культурні традиції, сприятливі для демократії, розвиваються повільно. Нації, що розбудовуються на поствоєнних просторах, стикаються з найсерйознішими проблемами відсутності демократичних культурних традицій. Модель демократичної системи може бути запозичена, але культурне коріння демократії не може — оскільки має безпосередньо походити від культурної спадщини суспільства.

Політична культура — поняття конструктивістського походження. Політична культура надає можливість визначити спосіб здійснення управління у школах — демократичний чи автократичний — та етап, на якому перебуває школа у становленні демократичного громадянства.

Оскільки школа є моделлю міні-суспільства, вона може навчити своїх учнів основним принципам демократичної культури, а саме — учні:

- можуть висловлювати свої інтереси і погляди з почуттям впевненості й самоповаги;
- ставляться один до одного із взаємною повагою, в тому числі емпатією, тобто бажанням і готовністю до співпереживання;
- можуть врегулювати конфлікт ненасильницькими засобами, тобто прислухаються один до одного, проводять переговори і приходять до компромісу;
- вчаться сприймати встановлену організаційну структуру, яка одночасно і захищає, й обмежує їх особисті права та свободи. Вони додають “м’які”, неформальні елементи політичної культури до “жорстоких”, формальних правил;
- розуміють політику як практичне зусилля, націлене на вирішення важливих проблем, що вимагають уваги;
- беруть участь у процесі виборів представників і в ухваленні рішення;

- приймають відповідальність за їх рішення і вибір;
- обізнані, що якщо рішення приймаються кимось іншим, то, ймовірно, результат буде незадовільним.

Політична культура тісно пов'язана із власною позицією і демократичними цінностями, яких молоді громадяни набувають через процеси соціалізації, включаючи їхній досвід шкільного життя. Існують й інші фактори, що також сильно впливають на процес соціалізації молодих людей, особливо сім'я, однолітки та засоби масової інформації. З іншого боку, шкільні громади надають дітям і підліткам можливість із ранніх років набуту досвіду громадянської взаємодії; таким чином, ми можемо дійти висновку, що школа має величезний вплив на те, як демократична спадщина передається молодому поколінню.

Розділ 3

Освіта для демократичного громадянства та Освіта з прав людини

1. Три основні принципи ОДГ/ОПЛ

Навчання ОДГ/ОПЛ фокусується більше на тому, які навички учні будуть проявляти після відвідування уроків, ніж на тому, чому саме вчителі мають їх навчати. Три основні методичні принципи навчання учнів викладені нижче:

- Свобода слова і висловлювання – основне право участі в демократичних процесах. На уроках ОДГ/ОПЛ учні повинні навчитися розуміти і використовувати це право, а також з'ясувати, яким чином воно захищається їх національною конституцією. Такий підхід до навчання є когнітивним (об'єднує знання, поняття і розуміння).
- Учні повинні навчитися користуватися фундаментальним правом людини. Оскільки активне використання цього права є істотним для участі в житті демократичного суспільства. Учні мають також навчитися застосовувати на практиці навички ведення публічних дебатів (практичний підхід до навчання).
- Щоб розвивати свободу слова, учні повинні навчитись сміливо висловлювати свої погляди, навіть у випадку розходження із більшістю, толерантно вислуховувати думки інших і ставитись до них з повагою. Обмежуючи дискусії з певних питань, конфлікти можна вирішувати ненасильницькими методами (підхід, що базується на сприйнятті та справедливій оцінці).

Цей приклад демонструє інтегрований підхід не тільки до навчання прав людини, але і до освітнього процесу взагалі. Щоб бути дієвим та практичним, навчання має розвиватися відповідно до трьох взаємопов'язаних принципів – знань, понять і розуміння; навичок; ставлення та оцінювання. Протягом декількох десятиліть вчителі дотримуються цієї концепції навчання.

Отже, в чому полягає роль вчителів ОДГ/ОПЛ для забезпечення відповідних можливостей навчання? Відповіді на ці питання прості. Учні, молоді громадяни, які вивчають курс ОДГ/ОПЛ:

- Повинні знати свої права людини і розуміти умови, від яких вони залежать (принцип навчання “про” демократію і права людини).
- Отримують життєвий досвід у школі, яка певною мірою є моделлю мікросуспільства, що поважає свободу і рівність учнів; вони мають можливість на практиці застосовувати права людини (принцип навчання “через” демократію і права людини).
- Компетентні і впевнені, мають почуття відповідальності по відношенню до інших і своєї громади (принцип вивчення “для” демократії і прав людини).

1.1. Пізнавальний підхід до ОДГ/ОПЛ: дізнаємось про демократію і права людини

На другому етапі вивчення ОДГ/ОПЛ учні, поза сумнівом, мають вивчати ключові документи, як, наприклад, Загальна декларація прав людини (ЗДПЛ) і Європейська Конвенція про захист прав людини (ЄКПЛ). Учні повинні знати, що кожна людина має право користуватись свободою слова і висловлювання, вільного доступу до інформації через ЗМІ, без втручання цензури (Стаття 10). Вони мають розуміти, як лише це одне право може змусити демократію запрацювати.

Учні повинні вміти аналізувати принципи, викладені у Статті 14 ЗДПЛ (стаття стосується ключового принципу рівності і принципу заборони дискримінації): Чоловіки і жінки, багаті і бідні, від малого до старого, громадяни країн та іммігранти – ми всі однаково користуємось цими правами.

Нарешті, учні повинні розуміти, чому свободи мають діяти в рамках закону (ЗДПЛ, Стаття 29). Свобода висловлювання дозволяє громадянам просувати свої інтереси в плюралістичному суспільстві, і в таких умовах конкурентної боротьби не буде переможців і переможених. Конституція, правила і закони, мають забезпечити структуру, яка обмежує свободи сильного і захищає слабкого. Проте правила не можуть охоплювати кожну проблему, тому члени суспільства повинні самостійно визначати обов'язки щодо один до одного.

Європейська Конвенція про захист прав і основних свобод людини (4.11.1950)

Стаття 10

Свобода виявлення поглядів

(1) Кожна людина має право на свободу виявлення поглядів. Це право включає свободу дотримуватись своїх поглядів, одержувати і поширювати інформацію та ідеї без втручання органів державної влади і незалежно від кордонів. Ця стаття не перешкоджає державам вимагати ліцензування діяльності радіомовних, телевізійних або кінематографічних підприємств.

(2) Здійснення цих свобод, оскільки воно пов'язане з обов'язками і відповідальністю, може підлягати таким формальностям, умовам, обмеженням, або санкціям, що встановлені законом і є необхідними в демократичному суспільстві в інтересах національної безпеки, територіальної єдності або громадської безпеки, для запобігання заворушенням чи злочинам щодо здоров'я громадян чи моралі, для захисту репутації чи прав інших осіб, для запобігання розголошення конфіденційної інформації, або для підтримання авторитету і неупередженості суду.

Стаття 14

Заборона дискримінації

Користування правами і свободами, визнаними у цій Конвенції, має бути забезпечене без дискримінації за будь-якою ознакою – статі, раси, кольору шкіри, мови, релігії, політичних чи інших переконань, національного або соціального походження, належності до національних меншин, майнового стану, народження або за іншою ознакою.

Загальна декларація прав людини (10.12.1948)

Стаття 29

1. Кожна людина має обов'язки перед суспільством, у якому тільки й можливий вільний і повний розвиток її особи.

2. При здійсненні своїх прав і свобод кожна людина повинна зазнавати тільки таких обмежень, які встановлені законом виключно з метою забезпечення належного визнання та поваги прав і свобод інших та забезпечення справедливих вимог моралі, громадського порядку і загального добробуту в демократичному суспільстві.

Тобто ці три статті демонструють деяку напругу між індивідуальними свободами і необхідністю регулювати права людини через структуру, яка одночасно обмежує і захищає ці свободи.

Учні, які можуть пояснити це явище, керуючись ключовими поняттями ОДГ/ОПЛ, вже оволоділи знаннями про демократію і права людини (пізнавальний вимір).

1.2. Діяльнісний підхід до ОДГ/ОПЛ: навчання демократії та прав людини

Щоб бути здатним брати участь у демократії, учні мають вчитися використовувати права і свободи, наприклад, право вільного доступу до інформації, свободу висловлювання тощо. Вони повинні також мати досвід взаємодії з іншими – наприклад, захищати свої інтереси, проводити переговори, визначати “загальний добробут” (Загальна декларація прав людини, ст. 29). Школярі мають бути здатними діяти за правилами, не виходячи за їх межі. Вони повинні розвивати почуття відповідальності за добробут інших людей і суспільства в цілому.

Тобто, учні повинні не лише розуміти суть системи взаємозв'язків між правами людини, про що мова йшла вище, але і їх основне значення та діяти відповідно. Таким чином, старшокласники мають бути здатними врегульовувати власні інтереси та поєднувати їх з інтересами інших і суспільства загалом.

Учні, які навчались за таким принципом, можуть брати участь у демократії. Це – діяльнісний підхід до викладання ОДГ/ОПЛ – навчанням “для” демократії і прав людини.

1.3. Культурний вимір ОДГ/ОПЛ: навчання через демократію і права людини

Набуті знання і навички дають технічну можливість людині брати участь у демократії, але вони не перетворюють її на демократа. У руках расистів, наприклад, ці знання можуть послужити зброєю проти демократичного суспільства, що дотримується принципів прав людини. У прямому сенсі, знання та навички, які не орієнтуються на певні цінності, нічого не варті для демократії.

Тому ОДГ/ОПЛ передбачає культурний вимір. І саме тому педагогічна культура повинна відтворювати основну ідею ОДГ/ОПЛ.

Коли учні набувають знань через пасивні форми навчання (лекцію, читання) та компетентностей через пізнавальні (демонстрація, практика і тренування), вони формують власні цінності та позицію, спираючись на досвід.

Наприклад, молоді люди формують самооцінку під впливом батьків та вчителів. Лише ті учні, до яких ставились із повагою, будуть поводити себе відповідним чином по відношенню до товаришів. Набуття людських цінностей у школі відбувається завдяки процесу соціалізації – викладання на основі, або в дусі, демократії і прав людини.

Якщо навчання демократії і правам людини може набути форми інтегрованого курсу в системі інших предметів (наприклад, суспільствознавства, історії, громадянської освіти), то педагогічна культура викладання ОДГ/ОПЛ є викликом для всієї школи, а дотримання права людини і демократичних принципів стає основним педагогічним принципом шкільного суспільства.

2. Освіта з прав людини і її зв'язок з Освітою для демократії¹³

Освіта для демократичного громадянства і освіта прав людини тісно взаємопов'язані і підтримують одна одну. Вони відрізняються тематикою і обсягом, але не цілями і практичними методиками.

Освіта для демократичного громадянства основну увагу зосереджує на демократичних правах, обов'язках і активній участі щодо громадських, політичних, соціальних, економічних, правових і культурних сфер життя суспільства, тоді як освіта прав людини тісно пов'язана з ширшим спектром прав людини і основних свобод у всіх аспектах життя людей.

Хартія Ради Європи з освіти для демократичного громадянства та освіти з прав людини, прийнята в рамках Рекомендацій СМ/Рес (2010) 7 Комітету Міністрів 11 травня 2010 року.

Кілька десятиліть тому Організацією Об'єднаних Націй і її офіційними агентствами було визнано право людини на освіту, тобто право громадян на отримання інформації про права і свободи, що містяться у протоколах з цього питання, ратифікованих їх країнами. Уряди несуть відповідальність за дотримання цих стандартів через закони, політику та практику. Вони доповідають про досягнуті результати у звітах довірливим органам. Моніторинг, що проводиться такою організацією, як Комітет з прав людини, також дозволяє відслідковувати прогрес у цьому напрямку.

Це очевидно, що громадяни мають знати і використовувати права людини. Громадяни повинні знати обов'язки свого уряду щодо дотримання прав людини. А також розуміти свій моральний обов'язок – берегти та відстоювати права людини в повсякденному житті. Така життєва позиція формується ще в ранньому віці: в сім'ї, в школі, у суспільстві.

Агентства ООН, як наприклад, Офіс Верховного Комісара ООН з прав людини, ЮНЕСКО і ЮНІСЕФ, разом з міжурядовими організаціями, як наприклад, Рада Європи і Національні агентства з прав людини, наголошують на важливості сприяння правам людини через викладання ОПЛ у школах.

Освіта прав людини може розглядатися у двох аспектах – нормативному і правовому. Правовий аспект передбачає дію спільного контенту міжнародних юридичних норм щодо прав людини, які втілено в договорах і угодах, підписаних нашими країнами. Ці стандарти охоплюють громадянські й політичні права, а також соціальні, економічні та культурні. За останні роки до цього списку були додані екологічне та колективне право. Такий підхід, що базується на законності, визнає важливість контролю і відповідальності уряду за дотримання прав людини.

Водночас, ОПЛ представляє собою нормативно-культурну базу. Це – система ціннісних уявлень, яка допомагає кожному визначити ступінь відповідності його життя щодо норм та цінностей прав людини. Вплив підходу, що базується на правах людини, до шкільної освіти ми розглянемо далі у цьому томі.

У викладанні ОПЛ, як і ОДГ, широкого застосування набули інтерактивне та особистісно-орієнтоване навчання. Розглянемо інші види навчання, які сприяють ОПЛ:

- Експериментальне: направлене на стимулювання пізнавальної діяльності учнів, використання набутих раніше знань та здобуття нових.
- Проблемне навчання: застосування системи розумових дій для розв'язання завдання.
- Діяльнісне: організація колективної діяльності учнів, направлена на здобуття нових знань через дію.
- Діалектичне: розвиває вміння учнів порівнювати власні знання та знання, отримані з інших джерел.
- Аналітичне: розвиває здатність учнів аналізувати та порівнювати явища, робити висновки.
- Виховання культури відносин: просування прав людини в інтра- та інтерособистісних стосунках.
- Стратегічне: розвиває вміння учнів розробляти стратегії щодо досягнення власних цілей.

¹³Автор: Феліша Тіббіттс (2009). Тіббіттс Ф., 2008, "Освіта з прав людини".

— Орієнтоване на досягнення цілей: вчить учнів планувати й організувати свої дії відповідно до поставлених цілей.¹⁴

Освіта з прав людини в навчальній програмі багатьох країн перетинається з Освітою для демократичного або глобального громадянства через визначення основних понять громадянського виховання і їх універсального застосування. Знання ключових понять, явищ і проблем громадянства безпосередньо стосується питань глобальної соціальної відповідальності, правосуддя і соціальних дій.

Крім того, Освіта з прав людини сприяє розвитку почуття соціального обов'язку серед учнів. ОДГ не розглядає соціальну участь як елемент представницької демократії, а як діяльність у межах широкого спектра прав людини. Процес вживання заходів стосовно чогось або когось можна розглядати як здійснення прав людини. Такі дії можуть відігравати важливу роль як засіб подолання обмеження або несправедливості.

Широка нормативна структура ОПЛ і великий спектр потенційних учнів привели до значних змін також у шляхах її реалізації. Хоча ОПЛ визначається як універсальна структура міжнародних (і інколи регіональних) стандартів, деякі теми та їх реалізація визначаються місцевими і національними контекстами. Окрім того, Освіта прав людини у школах адаптована відповідно до віку учнів та умов національної/місцевої освітньої політики.

Зміст та тематика ОПЛ у шкільній програмі можуть реалізовуватись через загальнокультурні теми, продиктовані освітньою політикою, або можуть бути інтегровані в шкільні предмети, як наприклад, історію, громадянську освіту, суспільствознавство та гуманітарні науки. Елементи ОПЛ знаходять своє місце у програмах з мистецтва, у програмах діяльності неформальних клубів, в особливих подіях, які відбуваються в школі.

Розглянувши Хартію Ради Європи з питань освіти та демократичного громадянства та прав людини, ми зрозуміємо, наскільки ці освітні сфери взаємопов'язані. Вони відрізняються своєю спрямованістю та сферою діяльності, але не метою і практичною направленістю. Освіта для демократичного громадянства зосереджується передусім на демократичних правах і обов'язках та активній участі відносно цивільної, політичної, соціальної, економічної, правової та культурної сфер життя суспільства, у той час як Освіта з прав людини пов'язана з ширшим спектром прав людини і основних свобод стосовно всіх сфер життя суспільства.

Якщо ОДГ та ОПЛ співіснують у шкільному середовищі, вони взаємно підкріплюють одна одну. Міжнародна освітня асоціація (МОА) у 1999 році провела дослідження з питань громадянської освіти та оприлюднила його результати. У дослідженні були використані дані, отримані від 88 тисяч 14-річних підлітків із 27 країн.¹⁵ Аналіз здійснювався з метою дослідження різниці між знаннями учнів з різних країн у галузі прав людини порівняно з іншими формами громадянського знання і ставлення учнів до просування і здійснення прав людини.

Цей аналіз показав, що знання учнів з питань демократії в школі та з міжнародних питань мають позитивний зв'язок з їх знанням прав людини. Фактори, які умовно можна назвати "демократією в школі", мали значення для сприйняття прав людини окремими учнями. Аналіз даних МОА підтвердив, що більшість учнів, які мали відношення до здійснення на практиці демократичних ідеалів у своїх класах і школах, мають позитивне ставлення до прав людини. Окрім того, учні, які мають більше знань у сфері прав людини, частіше працювали з міжнародними темами, свідомо дотримувались норм активної громадянської позиції та були більш політично дієвими.

Школи, які пропонують викладання ОДГ/ОПЛ в єдиній системі, наділяють учнів знаннями, які перетворюють їх на правочинних та відповідальних громадян, котрі знають і оберігають свої права і свободи.

¹⁴ARRC [Азіатсько-Тихоокеанський регіональний ресурсний центр освіти з прав людини] (2003). "Що таке Освіта прав людини." *Навчально-методичні матеріали з питань освіти прав людини*, ARRC, Бангкок.

¹⁵Торні-Пурта Дж.; Барбер Ч.; Вількенфельд Б. (2008). "Як підлітки з двадцяти семи країн розуміють, підтримують і практикують права людини." *Журнал з соціальних питань*, 64:1.

3. Компетентності з ОДГ/ОПА

3.1. “Я хочу, щоб мої учні були здатними...”

“Після того, як ми практикували техніки публічного виступу, я хотів би, щоб мої учні вміли виступати, не читаючи свої нотатки з папірця”.

“Відтак, як шість уроків ми вивчали основи нашої конституції, я чекаю від моїх учнів щонайменше – це здатності пояснити принципи роботи нашої виборчої системи та назвати правлячу партію на даний момент”.

“Декілька місяців тому ми мали проблеми у класі з учнями, які не вміли прислухатися один до одного під час дискусії, переривали інших учнів, з якими вони розходилися в поглядах. Ми багато говорили про наше право вільного висловлювання, і що це право спрацьовує лише за умови нашої взаємоповаги. Я сподіваюсь, що до кінця навчального року більшість учнів зрозуміють це і будуть знати, як поводитися під час дискусій”.

Ці приклади показують, на що націлені вчителі ОДГ/ОПА, плануючи свої уроки. Вчителі визначають, що повинні вміти учні і що знаходиться у сфері їх можливостей, визначають освітні потреби кожного через розгляд його сильних та слабких сторін, труднощів та можливостей.

Немає нічого нового в таких міркуваннях – це звичайна практика. Більшість вчителів не лише продумують тематику і зміст уроків – “я повинен закінчити тему XIX століття перед початком святкових канікул” – але при цьому беруть до уваги результати, які вони хочуть отримати від учнів.

Вирішення поставлених завдань, направлених на особистість учня та його можливості, лежать у сфері їх **компетентності**. У дорослому житті всім учням доведеться обходитись без учителя, тренера чи порадики. Традиційна модель навчання – формальні програми, що забезпечують системне знання, – практично не задовольняє потреби учнів у розвитку їх життєвих компетентностей.

Приклади, наведені вище, демонструють три дидактичні підходи:

- Приклад перший – встановлення візуального контакту з аудиторією, вміння вільно висловлюватись не належить до особливих навичок, але володіння цими вміннями допоможе учням оперувати своїми знаннями та необхідною інформацією. В даному випадку це навчання “**для**” демократичного громадянства і прав людини формує навички активної участі в демократії.
- Приклад другий – розуміння основ виборчої системи, інформація про тих, хто виграв останні вибори і сформував діючий уряд, красномовний приклад навчання “**про**” демократію і права людини. Молоді громадяни мають знати, які права людини, наприклад, участь у виборах, були включені як громадянські до конституції їх країни і яким є вплив їх голосування на виборчу систему країни.
- Нарешті, останній приклад свідчить про важливість цінностей і поглядів. Демократія спирається на політичну культуру, що формується через цінності і погляди, яких громадяни дотримуються, в даному випадку взаємної поваги і толерантності до поглядів, з якими я не погоджуюсь. Учні повинні бути готові визнати, що їх право на свободу обмежується правами інших осіб, отже, свобода несе відповідальність. Набуття цінностей через досвід та переконливі приклади є навчанням “**через**” демократію і права людини.

3.2. Компетентність – загальне визначення

Компетентність – це те, у чому людина добре обізнана та що формує основу особистості. Тобто:

- що людина знає і розуміє;
- які навички дозволяють людині використовувати її знання;

- усвідомлення і сприйняття знань і навичок, які має людина, і як результат — готовність використовувати їх з упевненістю та відповідальністю.

Останній пункт має особливе значення. Не лише вчитель повинен знати, на що здатні його вихованці, але й самі учні мають це усвідомлювати. Вони повинні знати, з чого складається комплект їх розумових інструментів та до яких завдань або проблем він може бути застосований. Найголовніше, учні повинні бути впевнені у необхідності навчання протягом життя.

3.3. Як можуть учителі з'ясувати, якими компетентностями володіють їх учні?

Компетентність і діяльність

Оскільки компетентності мають відношення до нашого внутрішнього потенціалу, вони фізично невидимі. Тоді як може вчитель з'ясувати, якими компетентностями володіють його учні?

Розглянемо приклад: лінгвіст Ноам Чомсі описав мовну компетентність носіїв мови. Носії мови постійно створюють і розуміють речення, які вони ніколи до цього не вимовляли або не чули. Ми не можемо візуально бачити мовну компетентність, але ми сприймаємо її прояв через носія мови, тому можемо стверджувати, що в даному випадку має місце компетентність вільного спілкування.

Не існує жодної компетентності, що не мала б видимого прояву, водночас — жодної дії, не підкріпленої компетентністю. Вчителі оцінюють розвиток компетентностей учнів через оцінку їх діяльності — тобто того, на що вони здатні. Проблемне навчання націлене на удосконалення учнівських компетентностей, на оцінювання вчителем навчальних досягнень та визначення їх навчальних потреб. Це стосується не лише ОДГ/ОПЛ, але і всього навчання загалом.

Постає питання: чи інструменти оцінювання насправді відповідають діяльності, яку ми оцінюємо?

3.4. Модель компетентності в ОДГ/ОПЛ

Ми оцінюємо розвиток компетентності учня через наше сприйняття його діяльності. Компетентності не можна помітити оком, тому нам необхідно мати модель для визначення навчальних цілей та оцінювання навчальної діяльності.

У цьому виданні ОДГ/ОПЛ ми пропонуємо модель компетентності, яка відповідає ключовим принципам ОДГ/ОПЛ — навчання “про”, “через”, “для” демократії і прав людини. В ОДГ/ОПЛ учні повинні розвивати компетентності у:

- політичному аналізі та судженні;
- навичках;
- вживанні заходів і політичній участі;
- соціально-особистісну компетентність.

3.4.1. Компетентність у політичному аналізі та судженні

Демократичне громадянство вимагає від громадян розуміння проблеми, що обговорюється. Тобто обізнаності та здатності її аналізувати, відслідковувати хід доказів та вирішення конфлікту. Це пізнавальний аспект розвитку компетентності (вивчення політичної проблеми).

Без такого рівня розуміння громадянин стане легкою здобиччю демагогів, лобістів та популістів, а також не зможе захищати власні чи групові інтереси. Ми залежимо від ЗМІ, як джерел інформації, і повинні бути здатними використовувати їх з критичної точки зору.

Лише тоді, коли ми знаємо, чого хочемо досягти, ми можемо вживати заходів як у політиці, так і в житті загалом. Ми повинні вміти визначити свої інтереси та цілі, рівновагу між прагненнями та потребами, цінностями та відповідальністю. Політика – це процес ухвалення або прийняття рішення та врегулювання конфліктів; немає іншого шляху, окрім винесення рішення, а рішення не можливе без судження.

Зростаюча складність процесу модернізації суспільства має тенденцію переобтяження компетентності в аналізі і судженні “звичайних громадян”. Персоналізація – довіра чи недовіра щодо політичних лідерів – один із способів усунення складності. Освіта, і не лише ОДГ/ОПЛ, є ключем до розуміння громадянами власних можливостей щодо прийняття важливих для них рішень.

3.4.2. Навички

Учням необхідно мати набір розумових інструментів – навичок та методів – для здобування і використання інформації та формування власного погляду незалежно та систематично. Ці інструменти дозволяють учням:

- отримувати інформацію через ЗМІ та особистий досвід шляхом дослідження друкованих і електронних медіа, засобами інтерв'ю, дослідження, аналізу тощо;
- відбирати та вивчати інформацію (конструктивістське навчання) – методи планування, оптимального використання часу, читання, мислення, фіксації;
- представляти, розділяти та аргументувати власні погляди – методи створення роздаткового матеріалу, плакатів, газет, презентацій у PowerPoint, лекцій, дискусій, дебатів тощо (поєднання конструктивістського навчання та методу деконструкції);
- проаналізувати результати навчального процесу та діяльності.

Як уже зазначалось, ці навички є важливими не тільки в ОДГ/ОПЛ, але й у школі взагалі. Вони готують учнів до подальшого серйозного навчання та отримання кваліфікованого робочого місця. Тому тренування таких навичок на міжпредметному рівні є важливим та необхідним.

3.4.3. Вживання заходів

У ОДГ/ОПЛ також застосовуються формальні методи навчання демократії та правам людини, але цього замало. ОДГ/ОПЛ розглядає школу як мікросуспільство, де учні вчать брати участь у житті суспільства та політиці через практичний досвід. Серед компетентностей, яких учні набувають у школі, необхідно відзначити:

- компетентність у висловлюванні своїх прагнень і потреб, з'ясуванні і відстоюванні власних інтересів;
- виборча компетентність, що передбачає участь у виборах в якості кандидатів або виборців;
- компетентність у веденні переговорів і ухваленні рішень;
- компетентність у розумінні і визначенні потреб у рамках правил та санкцій.

ОДГ/ОПЛ та школа в цілому забезпечують учнів можливостями отримання знань для подальшої активної участі в соціальних процесах. Але в оцінці досягнень та ступеня розвитку компетентностей школа має свої межі. Оскільки процес передачі знань розповсюджується далеко за межі школи – у реальне життя – порівняння навчальних досягнень стає складним, навіть неможливим.

3.4.4. Соціально-особистісна компетентність

Соціально-особистісна компетентність – це якісна характеристика особистості, здатність адекватно оцінювати навколишню дійсність на основі власних знань, уміння вибудовувати свою

поведінку відповідно до визначених цілей, суспільних цінностей та норм. Оволодіння учнями даною компетенцією здійснюється на основі дидактичного підходу до навчання “через” демократію. Компетентність включає наступні складові:

- відчуття власної гідності;
- емпатія;
- взаємоповага;
- визнання необхідності йти на компроміс;
- відповідальність;
- визнання прав людини як комплексу загальнолюдських цінностей для підтримки миру, справедливості і соціальної єдності.

3.4.5. Визначення цілей компетентнісного навчання ОДГ/ОПЛ

Здійснюючи ОДГ/ОПЛ, вчителям необхідно володіти певними компетенціями для того, щоб надати учням відповідні навчальні можливості.

Інструментарій для вчителів включає набір ресурсів для допомоги у визначенні цілей та завдань компетентнісного навчання ОДГ/ОПЛ, про які говориться у вступі до цього розділу.

Для більш детальної інформації звертайтеся до публікації Ради Європи “Як вчителі можуть підтримувати громадянську освіту та освіту прав людини: концепції (структура, основні положення) розвитку компетентностей”.

4. “Ми створюємо світ у нашій свідомості”: конструктивістське навчання ОДГ/ОПА¹⁶

Коли ми читаємо історію в книзі, у нашій свідомості створюємо щось на кшталт кінофільму. Ми додаємо деталі та сцени, на які натякає або які пропускає автор, і навіть уявляємо обличчя героїв. Деякі романи настільки збуджують нашу уяву, що ми можемо розчаруватись, побачивши “реальний” фільм за їх мотивами. Наша уява створила значно кращий фільм, і він унікальний, оскільки розум кожного читача утворює свій власний “кінофільм”.

Це приклад нашої здатності “створювати світ у власній свідомості”. Світ, в якому ми живемо, такий, як ми його сприймаємо, — складається із образів, досвіду, концепцій та рішень, які ми уявляємо. Як учні, люди хочуть осмислити те, що вони чують або читають. Один із дослідників охарактеризував людський мозок як “машину для пошуку сенсу”. Речі, які не мають сенсу, мають бути відкинуті вбік. А якщо інформація відсутня, ми повинні або знайти її самі, або заповнити прогалину власними припущеннями.¹⁷

З досвідом до вчителів приходить розуміння, що під час лекції кожен учень сприймає і запам’ятовує інформацію по-різному. Деякі учні пам’ятають інформацію довгий період часу, тому що вона була для них досить цікавою, інші, можливо, забудуть вже наступного ранку, оскільки для них ця інформація не має значення. З конструктивістської точки зору дуже важливо, що відбувається в головах учнів.

Конструктивізм розуміє навчання як процес, що має суто індивідуальний характер:

- Учні конструюють або створюють власну структуру понять. Нова інформація пов’язується з тим, що учень уже знає або розуміє.
- Учні приходять на заняття з ОДГ/ОПА із власним життєвим досвідом.
- Стать, належність до класу або етнічної групи, вік, релігійні вірування формують унікальний світогляд кожного учня.
- Ми володіємо різними видами інтелекту, які виходять далеко за межі традиційного розуміння досягнення успіхів у математиці або мовах.¹⁸
- Не існує абсолютних стандартів визначення особистої або політичної доцільності.

Виділяють три підкатегорії конструктивістського навчання, в якому вчитель відіграє важливу роль.

4.1. Учні “конструюють” структуру понять — вони знаходять і створюють щось нове

Учителі можуть підтримувати учнів, а саме:

- створюючи навчальні можливості;
- проектуючи складні, але цікаві завдання;
- забезпечуючи навчання за допомогою інформаційних засобів та інформаційних матеріалів (лекцій), які представляють об’єкт навчання;
- забезпечуючи заохочення і підтримку учня у його самооцінці.

¹⁶Для більш детального вивчення див. Том IV цього видання.

¹⁷Див. Рольф Голлоб, Петер Крапф ОДГ/ОПА. Том. III. Тема 1. *Стереотипи та упередження. Що таке ідентичність? Як я переконую інших, як вони мене сприймають?* Страсбург, 2008, С. 19–38.

¹⁸Говард Гарднер “Рамки розуму: теорія множинного інтелекту”.

4.2. Учні “відновлюють” вивчене — застосовують практично та перевіряють через тести

Здебільшого ми самостійно знаходимо шляхи застосування наших знань, але в школі вчитель забезпечує цей процес через:

- надання можливостей для спільного використання, представлення та обговорення;
- формальні тестування та оцінювання;
- надання можливості працювати з або над створенням портфоліо;
- проектування перспективних завдань.

4.3. Учні “розкривають” протиріччя або піддають критиці один одного чи власні результати

Без такого критичного погляду і перевірки будь-яке навчальне зусилля стає недоцільним ні для суспільства, ні для окремого учня безпосередньо. В даному випадку має місце соціальний аспект навчання.

5. Професійна етика вчителів ОДГ/ОПЛ: три принципи

Якщо учні приходять на заняття з ОДГ/ОПЛ зі своїми власними думками, а виходять з точкою зору, нав'язаною вчителем, безумовно, можна говорити про існування проблеми. Вчителі ОДГ/ОПЛ мають чітко стежити за тим, щоб не тиснути на точку зору учнів, якщо вона відрізняється від їх власної. Школи – це державні заклади, і батьки та суспільство в цілому чекають, що вчителі не зловживатимуть своєю владою при вихованні дітей.

Тому професійна етика вчителів ОДГ/ОПЛ має вирішальне значення для успіху і навіть обґрунтування місця ОДГ/ОПЛ в навчальному плані школи. Вона має відповідати таким трьом принципам, що беруть початок у Німеччині з 1970 р.¹⁹

5.1. Принцип відсутності впливу

Учитель не повинен намагатися вплинути на думку учнів заради прийняття його власної точки зору, наприклад, у питаннях політичної коректності. Тому він не повинен зупиняти або “тиснути” на будь-якого учня авторитетними твердженнями. Навпаки, учні мають створювати власні судження вільно без будь-якого втручання або перешкод. Будь-яка спроба вчителя здійснити тиск на учнів несумісна з ОДГ/ОПЛ і його завданням виховання громадян, здатних і готових брати участь у відкритому суспільстві й вільній плюралістичній демократії.

5.1.1. Практичне значення

Учитель повинен вести обговорення на уроках ОДГ/ОПЛ, але не брати в них участі. З іншого боку, якщо учні просять свого вчителя висловити власну точку зору, ми радимо це зробити. Учні знають, що, як громадянин, учитель має особисту політичну точку зору подібно до будь-якого іншого громадянина, і незрідка вони цікавляться нею. Важливо, щоб учитель підкреслив, що вступає в дискусію не як професіонал, а як громадянин. Звичайно, для учнів буде дивним той факт, що вчитель ОДГ/ОПЛ залишається політично нейтральним, у той час як вони чекають висловлення його власної точки зору.

Учитель, відданий ідеї прав людини, звичайно, буде неприємно вражений, почувши від своїх учнів думки, які проявляють їх схильність до расизму, націоналізму або будь-якого виду фундаменталізму. Він повинен стримуватися від придушення таких поглядів дітей. Натомість, йому необхідно розібратись у вибоках такої позиції учнів.

5.2. Принцип спірного обговорення

Яким би не було спірне питання у сфері науки або політики, воно має бути представленим на уроках ОДГ/ОПЛ. Цей принцип тісно пов'язаний із принципом відсутності ідеологічного впливу: якщо відмінність точок зору не береться до уваги і альтернативність вибору ігнорується, то ОДГ/ОПЛ слідує принципу ідеологічного впливу.

У плюралістичних суспільствах розбіжності, відмінності в цінностях і конкуруючі інтереси – є правилом, а не виключенням, і тому учні повинні навчитися, як мати справу з протиріччями. У демократії обговорення та дебати – засоби для вирішення проблем і конфліктів. Угода і певна ступінь згоди на основі компромісу – є результатом переговорів. Проте, якщо гармонія нав'язується збоку ще на початку переговорів, вона межує з диктатурою і контролем над думкою.

5.2.1. Практичне значення

Упродовж обговорення вчитель ОДГ/ОПЛ повинен представляти щонайменш дві точки зору на питання. Рівний баланс (наприклад, об'єм текстів) важливий.

---

¹⁹Див. “Консенсус Бойтесбаха” – www.lpb-bw.de

Під час пленарних обговорень учитель має приймати різні точки зору учнів. Якщо одна позиція виражається лише меншістю — або не підтримується жодним із них взагалі — вчитель повинен прийняти цю позицію заради дискусії, підкреслюючи, що він виконує особливу роль, а не висловлює особистий погляд. Учитель має пристосувати свою силу аргументації до учнівської.

5.3. Надання можливості учням відстоювати свої інтереси

Учні мають бути здатними аналізувати політичну ситуацію і визначати свої інтереси, а також знаходити способи і засоби впливу на ситуацію на свою користь. Це завдання вимагає від учнів володіння навичками і компетентностями, вживання заходів та прийняття участі, чого можливо досягнути лише за умов наявності двох вищезгаданих принципів. Даний принцип не повинен розглядатися як заохочення егоїзму і зневага до відповідальності. Кожне суспільство спирається на цінності, але справа в тому, що вчитель не повинен перешкоджати учням у просуванні власних інтересів через заклик дотримання їх обов'язків і відповідальності.

5.3.1. Практичне значення

Школа — це мікросуспільство, де учні вчать брати участь у будь-яких процесах. Цього можна досягти багатьма методами, починаючи з уроків, коли ми дозволяємо учням вибирати цікаві для них теми та брати участь у плануванні уроків, включаючи більш розвинені форми, такі як демократичне врядування в школі (навчання через демократію і права людини).

Проблемне навчання дає підтримку учням у розвитку їх незалежного мислення і вміння приймати рішення.

6. Ключові поняття ОДГ/ОПЛ

6.1. Навіщо потрібні ключові поняття ОДГ/ОПЛ?

Ми розглядаємо ОДГ/ОПЛ як процес конструктивістського навчання.²⁰ Учні створюють, або конструюють, значення і розуміння шляхом пов'язання інформації з поняттями. Навчання і мислення відбуваються на рівні конкретного та абстрактного. Абстрактне мислення ґрунтується на поняттях. Без посилання на загальний набір спільно визначених понять неможливо обмінюватись ідеями, проводити дебати, дискусії, обговорення, приймати рішення.

Таким чином, поняття взагалі необхідні як для конструктивістського навчання, так і для процесу прийняття політичних рішень. Так які ж саме поняття ми повинні вибрати? Ми живемо в плюралістичних суспільствах, це означає, що окремі індивідууми і групи пропагують різні або навіть протилежні інтереси і цінності. Більше того, у філософії і суспільних науках описуються різні, у тому числі спірні підходи до цих понять. Тому запозичення набору ключових понять з будь-якого одного джерела є неможливим. У конструктивістському навчанні, зосередженому на розвитку компетентностей, оперування поняттями є необхідним. Оскільки концептуальна модель громадянського виховання знаходиться на стадії обговорення, ми пропонуємо власну модель як один із можливих підходів.

Ми створили модель, що складається із дев'яти ключових тем, які мають відношення до практичного досвіду учнів як у мікросуспільствах, так і в політичних суспільствах як таких. В іншому випадку, навчання, що базується на спіральній моделі освіти, в нашому випадку це рух від поняття шкільної спільноти (елементарний рівень, Том II) до політичної (високий рівень, Том IV) разом із третім томом, що включає обидва поняття, було б неможливим. Поняття демократії і прав людини – основні поняття ОДГ/ОПЛ – проходять через усі дев'ять ключових тем; вони розглядаються в окремих розділах цього посібника. Всі ключові теми можуть і мають бути пов'язані з поняттями і категоріями, що вивчаються на різних рівнях курсу, залежно від віку учнів і тематики.

Ключові теми, що містяться в цьому виданні з ОДГ/ОПЛ

- Ідентичність.
- Різноманітність і плюралізм.
- Відповідальність.
- Конфлікт.
- Правила і закони.
- Уряд і політика.
- Рівноправність.
- Свобода.
- Медіа.

Ці дев'ять ключових тем об'єднані в Томах II, III і IV даного видання з ОДГ/ОПЛ у спіральну навчальну програму. Це означає, що три томи включають дев'ять тем, які складаються з чотирьох уроків кожна і групуються навколо ключових аспектів. Навчальний матеріал адаптований відповідно до рівня розуміння учнів і їх віку. Отже, така організація навчального матеріалу (по вертикалі), орієнтованого на певні ключові ідеї, сприяє реалізації конструктивістського навчання. В той же час,

---

²⁰Див. частина I розділ 3 цього тому.

ключові поняття пов'язуються горизонтально, формуючи сукупність понять. Індикатор потенційних зв'язків показує, до якого виміру політики²¹ вони відносяться.

6.2. Суть ключових компетентностей

Цей розділ коротко описує суть дев'яти ключових компетентностей даного видання з ОДГ/ОПЛ. Акцентується увага на їх значенні для ОДГ/ОПЛ на мікро- та макрорівнях (школа і політичне суспільство).

6.2.1. Ідентичність

Природно, що права людини зосереджуються на особистості. Всі людські істоти наділені гідністю, правом жити вільно, насолоджуватися своїми правами, не піддаючись дискримінації. Держава служить людині, а не навпаки. Особиста свобода дає людині право на вільний розвиток особистості, у тому числі надає велику кількість альтернатив – вибір партнерів та професій, бажання мати дітей. У сучасному людському суспільстві свобода – це виклик, оскільки послаблення соціальних зв'язків і традицій (сім'я, релігія тощо) спонукає нас до вибору. Наш вибір впливає на інших і навпаки, тому ми відповідаємо за формування нашої ідентичності. У шкільній спільноті учні діляться своїм досвідом, працюють над трьома основними виборами, які кожна молода людина має зробити так чи інакше.

Поняття ідентичності тісно пов'язане з такими ключовими аспектами, як різноманітність і плюралізм, свобода, рівність, і відповідальність.

6.2.2. Різноманітність і плюралізм

Сучасні суспільства є суспільствами плюралістичними. Особи, які користуються правом людини на свободу, буквально створюють плюралізм – безліч окремих суб'єктів з різним стилем життя, пріоритетами та інтересами обмежуються або підтримуються доступними матеріальними ресурсами – прибутком і майном. Різноманітність визначається за ознаками статі, етнічного походження, класової приналежності, віку, місця проживання, віросповідання і цінностей. Плюралістичні суспільства кидають виклик: які спільні цінності повинні мати його члени? Стабільність суспільств, що базуються на правах людини, залежать від умов, які не можуть гарантувати демократичні держави (свобода передбачає постійну дилему). Те ж саме стосується школи, де учням необхідно зрозуміти складну природу викликів, що виникають у результаті такої різноманітності.

Поняття різноманітності і плюралізму тісно пов'язані з поняттям уряду, політики, свободи, конфлікту і відповідальності.

6.2.3. Відповідальність

Свобода має бути доступною для всіх, і тому кожна людина повинна розуміти обмеження, які її супроводжують. У класі, наприклад, це – приділення однакової уваги кожному учню, надання права на публічний виступ за бажанням тощо. У суспільствах, заснованих на вільній торгівлі і конкуренції, нерівний розподіл прибутку і статків призводить до нерівного розподілу можливостей користування свободою. У демократії з метою встановлення соціальної єдності принцип правила підпорядкування меншості більшості має бути збалансованим із захистом інтересів меншості.

Свобода і рівність, як правило, виключають одна одну, і перший спосіб їх узгодження лежить в особистій відповідальності, інший – у необхідності ухвалення політичного рішення; обидва способи важливі, оскільки кожен з них має свої обмеження. Закони не можуть захищати кожен випадок у повсякденному житті, але повний контроль з боку державних органів є доцільним.

²¹За детальною інформацією щодо трьох ключових вимірів політики звертайтеся до част. II, розд. 3, робоч. файл 1 “Яким чином можна розглядати політичні питання на уроках ОДГ/ОПЛ” цього тому.

Суспільства, в основі яких лежать права людини, залежать від нашої готовності і спроможності взяти відповідальність за нашу поведінку і потреби інших.

Відповідальність тісно пов'язана зі свободою, рівністю, ідентичністю, правилами і законом, конфліктами.

6.2.4. Рівноправність і свобода

Ці два ключові поняття розглядаються разом з двох причин.

По-перше, людська гідність — це основна цінність прав людини. Вона включає аспекти філософії, етики і релігії, і тому навряд чи діє у формальних правових умовах. Два основних принципи справедливості, які складають людську гідність, з юридичної точки зору, — це рівноправність і свобода. Гідність особи може постраждати через дискримінацію й обмеження свободи. У перших двох варіантах прав людини особлива увага приділялась праву свободи, справедливому розподілу та можливостям.

По-друге, свобода і рівність формують діалектичну єдність протилежностей. Перша не може розглядатись без другої, але в той же час одна виключає іншу. Всі люди однаково мають право на свободу і всі її види, у тому числі право на свободу мислення і висловлювання, доступ до інформації, віросповідання, вільне пересування, мирне зібрання і публічну демонстрацію, захист конфіденційності і використання особистого майна. Здійснення цих прав свободи має тенденцію до породження нерівномірного розподілу добробуту і можливостей. Головна функція політики — контролювати напругу між свободою і рівністю та постійно відновлювати належний баланс між ними як на офіційному, так і на неофіційному рівнях — наприклад, у рамках законодавства та особистої відповідальності.

У школі учні мають навчитися використовувати свої права і свободи, наприклад, свободу мислення, висловлювання, вільного доступу до інформації. Вони також повинні вчитися боротися з дискримінацією як від свого імені, так і від імені інших. Учителі мають чітко розуміти причини нерівних умов і можливостей навчання, що коріняться в різниці, наприклад, матеріального становища й освіти батьків або ж культурного й етнічного походження. Школа і суспільство не можуть встановити рівномірний розподіл, але вони повинні гарантувати рівні початкові умови. Отже, перед учителями постає завдання враховувати особливі навчальні потреби учнів. Рівноправність не означає однакову поведінку стосовно кожного, але поведінку, яка задовольнить потреби кожного окремо. Це саме те, що навчання через права людини представляє собою на практиці.

Подібно до демократії, свобода і рівність тісно пов'язані з усіма ключовими поняттями. Жоден аспект з ОДГ/ОПЛ не можливий без розгляду питань, пов'язаних з діалектичною єдністю свободи і рівноправності, що складають людську гідність.

6.2.5. Конфлікт

Конфлікт — частина людського життя, і особливо в плюралістичних суспільствах. Багато людей вважають, що конфлікт є чимось шкідливим, що стоїть на шляху гармонії, чого слід уникати або навіть придушувати. Існують деякі методи управління конфліктами. На уроках з ОДГ/ОПЛ учні повинні зрозуміти, що навіть за умов існування процесуальних норм, що підтримуються політичною культурою взаємоповаги, існує можливість виникнення великої кількості суперечок та конфліктів. Окремі особи та групи можуть і, дійсно, повинні чітко висловлювати свої інтереси, щоб отримати гарантію їх розгляду. Одночасно, кожна сторона має бути готовою вести переговори та дискусію, направлену на досягнення компромісу. Без такого діалектичного, або конструктивістського, ставлення до власних інтересів досягнення компромісного рішення неможливе.

В принципі, будь-який конфлікт через розподіл джерел може бути вирішений шляхом компромісу.

З іншого боку, в конфліктах, що включають питання ідеології, цінностей або навіть етнічного походження, прийняття компромісу неможливе. Культура цивілізованого, тобто ненасильницького вирішення конфлікту, базується на взаємній повазі, тому є обов'язковою частиною демократичного громадянства. Конфлікти, що з'являються у школі, як на будь-якому іншому робочому місці або у суспільстві, дають учням можливість не боятися їх та навчитися вирішувати мирним шляхом.

Конфлікт тісно пов'язаний з такими ключовими аспектами, як різноманітність і плюралізм, уряд і політика, правила і закони та відповідальність.

6.2.6. Правила і закони

Закони забезпечують формальну інституційну структуру суспільств, що базується на демократичних засадах прав людини. Всі повинні дотримуватись законів, оскільки вони були прийняті на мажоритарній основі зазвичай шляхом парламентського голосування, яке в свою чергу спирається на більшість у загальних виборах, а лише іноді шляхом плебісциту. Закони захищають права людини і встановлюють процедурні правила для вирішення протиріч і процесів ухвалення політичних рішень. Правила служать тій же меті, але створюються іншими органами, і можуть існувати в письмовій або усній формі.

Учні повинні розуміти і брати до уваги діалектику між правом на свободу, їх захист і обмеження, встановлені інституційними рамками. Якщо б ці рамки були зняті, свобода перетворилась би на анархію, а анархія, у свою чергу, на режим насильства. У проблемно-спрямованому навчанні учні дізнаються на досвіді шкільного життя про дію цього принципу. Жорстка структура постановки завдань, ліміт часу і правила не пригнічують творчий потенціал учнів, а навпаки, відкривають двері до царини свободи і творчості.

Поняття правила і закону тісно пов'язані з такими ключовими аспектами, як конфлікти, свобода і рівність.

6.2.7. Уряд і політика

В ОДГ/ОПЛ ключове поняття політики зосереджується на аспекті політики як процесу врегулювання конфліктів і вирішення проблем. Уряд забезпечує інституційний аспект політики, тобто ухвалення політичних рішень у межах встановленої структури. Демократичне врядування в школах дає учням можливість навчитися брати участь у процесах прийняття рішень щодо керування суспільством та визначення власних цілей. Модель політичного циклу може бути застосована щодо процесів ухвалення рішення як на мікро-, так і на макрорівнях, тобто як на рівнях шкільної спільноти, так і політичного суспільства в цілому (місцевий або державний рівень). ЗМІ грають вирішальну роль в управлінні процесами прийняття політичних рішень, а також у врегулюванні порядку денного. Як показують матеріали трьох посібників з ОДГ (Томи II–IV), те ж саме стосується школи.

Комбінація понять уряд і політика посиляється на різні умови ухвалення політичного рішення. У той час, коли уряд надає особливого значення ієрархічному підходу, політика передбачає неформальний підхід — більший за масштабами, але з меншим ступенем врегулювання процедури або і без нього. Неформальна, другорядна сторона політики має важливе значення для дієвої інституційної системи. Як у школі, так і в політиці інституції не можуть впоратися з усіма проблемами і спірними питаннями, тому залежать від громадян у вирішенні конфліктів і суперечливих питань.

Поняття уряду і політики тісно пов'язані з такими ключовими аспектами, як конфлікт, правила і закони, відповідальність і медіа.

6.2.8. Медіа

Це поняття посиляється на досвід, якого ми набуваємо в сучасному суспільстві, оскільки живемо в медіакulturі. Медіа є запорукою здійснення прав людини, у тому числі свободи висловлювання, обміну інформацією, вільного доступу до інформації, політичної участі, контролю за процесом

прийняття урядових і політичних рішень, врегулювання спірних питань. Чим складнішими стають наші суспільства та структури глобальної взаємозалежності, тим більше підтримки і керівництва нам необхідно для розуміння викликів та проблем сьогодення і майбутнього, і тим більшою стає наша залежність від ЗМІ. Засоби масової інформації самі по собі є викликами – вони відкривають нові можливості і засоби комунікації та участі, але, одночасно, і можливості для маніпулювання та злочину.

ЗМІ – комерційні організації, що поєднують два принципи: “правдивість, об’єктивність” та “попит і прибуток”. Медіа трансформують інформацію, яку вони передають. Тому учням необхідно удосконалювати компетентність у використанні медіа (як створити повідомлення) та компетентність у критичній оцінці переданих медіаповідомлень. ЗМІ відіграють важливу роль у шкільній громаді. Вплив сучасних засобів масової інформації на учнів зараз набагато більший, ніж на їх батьків, та ніж цього хотіли б учителі. До того ж деякі молоді люди часто є більш досвідченими медіакористувачами, ніж їх батьки або вчителі. В ОДГ/ОПЛ компетентність у сфері комунікацій є ключем до активної участі і розвитку компетентностей в інших сферах.

Ключове поняття медіа тісно пов’язане з такими ключовими аспектами, як уряд і політика, ідентичність, свобода і відповідальність.

7. Метод як спосіб пізнавальної діяльності: проблемно-спрямоване навчання ОДГ/ОПЛ

7.1. Недоліки традиційних форм громадянської освіти

У традиційному навчанні, що має репродуктивний характер, процес навчання громадянській освіті часто зводиться до простого викладення фактів про принципи роботи інституційної системи країни. Зміст цього курсу не змінюється з часом, тому часто викладається одними й тими ж методами та піддається одним і тим же тестовим перевіркам. З точки зору учня, немає великої різниці між запам'ятовуванням фактів про принципи діяльності парламенту чи про різновиди прісноводної риби, коли мова йде про “навчання” для успішного складання тесту сьогодні і забування матеріалу завтра. Такий навчальний підхід для виховання громадян у демократичному суспільстві, що базується на дотриманні прав людини, не може бути дієвим.

7.2. Викладання “через” та “для” демократії потребує активного навчання

В ОДГ/ОПЛ отримання знань про державний устрій країни має свою ціль – учні повинні не тільки володіти теорією, але й здійснювати її практично (навчання для демократії і прав людини). Проте політична участь вимагає підготовки і досвіду. Тому в ОДГ/ОПЛ навчання повинно бути пізнавальним. Освіта про демократію і права людини вимагає правильного підбору методів. Учням потрібно створити відповідні навчальні умови, необхідні для інтерактивного конструктивістського навчання та оволодіння компетентностями. Коротко кажучи, учні повинні бути активними та взаємодіяти – саме такий принцип лежить в основі їх діяльності.

7.3. Завдання як інструмент вчителя для підтримки активного навчання

З точки зору вчителя, ретельно розроблені завдання – це головні інструменти, що підтримують процеси активного навчання. У проєктуванні або адаптації навчальних завдань учитель враховує всі основні аспекти навчального процесу: структуру змісту і навчальні цілі, рівень початкової підготовки учнів, навчальні можливості, інформаційні засоби і робочу атмосферу в класі.

ОДГ/ОПЛ, по суті, організовані як проблемно-спрямоване навчання. Для допомоги у його плануванні у томах II–VI наводиться багато прикладів та описів проблемно-спрямованих завдань, об'єднаних у теми, що складаються із чотирьох уроків. Завдання такого типу поділяються на три основні категорії: моделювання реальних життєвих ситуацій у класі, дослідження в реальних життєвих ситуаціях і продукти учнівської діяльності. У наступній таблиці наводяться приклади до кожної з цих категорій.

Проблемно-спрямовані завдання		
Моделювання реальних життєвих ситуацій у класі	Дослідження і діяльність у реальних життєвих ситуаціях	Продукти учнівської діяльності
Рольові ігри	Інтерв'ю з експертом	Презентація
Прийняття рішень	Інтерв'ю на вулиці	Роздаткові матеріали
Законодавча система	Опитування та дослідження	Плакат
Конференції	Практикум	Флаєр
Ток-шоу	Спостереження за роботою спеціалістів	Стінна газета
Дебати	Тематичні дослідження	Відео- або музичний кліп
Слухання	Участь в управлінні школою	Інтернетівський веб-сайт
Трибунал	Участь у плануванні уроків	Вистава
		Повідомлення: новини тижня
		Виставки
		Портфоліо
Тренування навичок		

7.4. Навчання, спрямоване на вирішення завдань, є проблемно-спрямованим навчанням

Досвід показав, що учні дуже цінують свободу, яка їм надається у певних обставинах, та довіру вчителя щодо ефективного розподілу ними часу. Учні лише тоді навчаться брати відповідальність на себе, коли отримають свободу діяти. Звичайно, існує ризик невдачі, але ризик — благородна справа. Крім того, діти можуть досягти результату, на який не чекав сам учитель, у цьому випадку вчитель набуває нового досвіду щодо можливостей розвитку компетентностей учнів та їх майбутніх потреб у навчанні. В даному випадку процес навчання є таким же важливим, як і результат.

У проблемно-спрямованому навчанні учні стикаються з проблемами, що не лише мають відношення до змісту та навчальної тематики, але й до організації їх діяльності. Вони повинні зрозуміти все самостійно та знайти відповідне рішення. Завдяки цьому кожне завдання проблемно-спрямованого навчання пропонує широкий потенціал для тренування навичок, таких як планування робочого часу, планування роботи, командна робота, отримання матеріалів та відбір інформації, пошук та використання засобів навчання. Проблемно-спрямоване навчання досить гнучке, що дозволяє пристосувати завдання до здібностей учнів.

7.5. Роль учителя в системі проблемно-орієнтованого навчання

Проблемно-орієнтоване навчання наближає учнів до дорослого життя — ми всі маємо вміти діяти без учителя або тренера. Тому під час навчання вчитель повинен намагатися не втручатись у ситуацію занадто часто. Він лише виконує роль тренера, замість звичної ролі лектора чи екзаменатора.

- Учитель спостерігає, як учні вирішують запропоновані їм проблеми, і не вдається до будь-яких закликів швидкого знаходження рішень. Роль учителя полягає в тому, щоб надати певні поради та за необхідності частково полегшити завдання. Але певною мірою учні самі повинні “пережити” реальну ситуацію.
- Учитель спостерігає за роботою учнів, оцінюючи їх з двох точок зору — процесу навчання і навчальних досягнень.²² У процесі роботи вчитель неодмінно може визначити навчальні потреби учнів та зробити перші кроки у напрямку подальшого планування уроків ОДГ.
- Учитель може також запропонувати себе як “джерело” інформації, за потребою надаючи групі необхідну інформацію. Ситуація може змінюватись — учні самі вирішують, коли і на яку тему вони хочуть отримати відповідь учителя.

7.6. Активне навчання вимагає наступних кроків

Проблемно-орієнтоване навчання потребує рефлексії та неодмінного підбиття підсумків, наприклад, які відчуття мають учні після рольової гри — комфорт, розчарування, гнів.

Після пленарної дискусії під керівництвом учителя учні аналізують власну діяльність — чому, як і для чого вони навчались. Без такої рефлексії зусилля, докладені під час проблемного навчання, будуть просто дією задля дії. З точки зору конструктивістського навчання, рефлексія — це час для абстрактного і систематичного аналізу та оцінки. Вчитель може лише викласти поняття, додаткову інформацію, які забезпечать контекст проблемно-орієнтованого навчання.

---

²²Див. частину II розділ 5, робочий файл 3 цього тому.

8. Підхід до навчання, заснований на правах людини²³

Освіта прав людини, яка передусім зосереджується на викладанні та навчанні, може також розглядатись як частина загального “підходу, заснованого на правах людини”. Такий підхід дозволяє нам побачити загальну шкільну культуру, політику та практику крізь призму цінностей прав людини.

У Конвенції ООН про права дитини є дві статті, які безпосередньо стосуються освіти. Стаття 28 визначає освіту як право, а Стаття 29 говорить, що освіта дитини має бути спрямована на “розвиток її особистості, талантів, розумових і фізичних здібностей в найповнішому обсязі”. Ще одне завдання школи, за твердженням Конвенції, – розвиток поваги до прав людини та фундаментальних свобод. Ми знаємо одне: по-справжньому зрозуміти і просувати права людини можна, лише застосувавши їх стосовно себе та інших.

Основні принципи “гідності, поваги і відповідальності” повинні бути рушійною силою у школі. Мається на увазі не лише ознайомлення учнів із системою цінностей, пов’язаною з правами людини. У рамках структури прав людини можливе існування школи, орієнтованої на дитину, в якій, спираючись на людські цінності, можна буде визначити, як учні вчать, як до них ставляться вчителі, як вони ставляться один до одного і яке місце у світі вони займуть, сповнені впевненості у дієвості принципів соціальної справедливості. Важке завдання, без сумніву, але воно покладає права людини в основу діяльності школи.

Учителі можуть практикувати права людини в класі через приклади, які вони наводять, питання, які вони піднімають, через активне обговорення, критичний погляд та аналіз, проектні роботи та навчальні екскурсії. Вони зіштовхуються не тільки з проблемою наповнення змістом навчання прав людини, але і з проблемою представлення курсу таким чином, щоб учні оцінили його значення та можливості широкого застосування. Отже, одним із ключових викликів є не тільки питання, як зробити права людини менш абстрактними, але і як зробити так, щоб учні оцінили ідею прав людини.

Заснований на правах людини, підхід до шкільної освіти передбачає наявність таких характеристик школи, які можна визначити як основні шкільні підходи у сфері прав людини. Такі підходи розроблені ЮНІСЕФ²⁴ та визначають, що школа:

- **Визнає права кожної дитини.**
- **Бачить дитину в ширшому контексті.** Колектив школи піклується про те, що відбувалось із дітьми перед тим, як вони потрапили до школи (з точки зору здоров’я, наприклад), і коли вони її залишили.
- **Зосереджена на дитині,** тобто існує акцент на психо-соціальному добробуті дитини.
- **Бере до уваги специфіку взаємовідносин статей та захищає інтереси дівчат.** Персонал орієнтований на подолання перешкод на шляху забезпечення гендерної рівності, на ліквідацію гендерних стереотипів та сприяння навчальним досягненням як дівчаток, так і хлопчиків.
- **Сприяє якості результатів навчання.** Учні заохочують критично мислити, ставити запитання, висловлювати власні думки та оволодівати основними навичками.
- **Забезпечує освіту, засновану на реальному життєвому досвіді дітей.** Учні мають унікальну ідентичність і попередній досвід у шкільній системі, їх суспільстві і сім’ях, які можуть бути взяті до уваги вчителем з метою заохочення дітей до навчання та розвитку.

²³ Автор Тіббітс Ф. (2009). Джерело Тіббітс Ф.: (2005). “Що означає шкільний підхід до освіти прав людини” та “Підхід навчання, що базується на правах людини”. Вісник Міжнародної амністії США, ст. 26, серпень 2005.

²⁴ Керівництво для Асоційованих шкіл ЮНЕСКО, Програма для освітньої сфери, ЮНІСЕФ, www.unicef.org/publications/files/Child_Friendly_Schools_Manual_EN_040809.pdf. Accessed on 23 September 2010.

- Діє для забезпечення **входження** дитини в шкільну систему, поваги та рівності можливостей для всіх дітей. Стереотипи, відчуженість і дискримінація не допустимі.
- Просуває **права і обов'язки** учнів у межах шкільного оточення та в межах суспільства в цілому.
- Покращує **якість підготовки педагогічних кадрів, їх моральний стан, зобов'язання і статус**, гарантуючи достатню якісну підготовку, визнання і винагороду.
- **Орієнтується на потреби сім'ї**. Колектив школи намагається працювати на зміцнення сім'ї, надання допомоги дітям, батькам і вчителям з метою встановлення партнерських стосунків.

Ці принципи є абстрактними, але вони можуть використовуватись учителями в якості основних положень організаційної структури школи. Дані принципи можуть розглядатись як основоположні в оцінюванні конкретної діяльності школи:

Чи орієнтована дисциплінарна політика на дітей?

Чи зміцнює вона права і обов'язки учнів?

Чи надаються учням достатні можливості для активної участі в житті шкільної громади?

Чи значимі ці можливості для учнів? Ці принципи також є важливими для процесу формування системи цінностей, пов'язаних з правами людини, у різних сферах життя школи: навчання, розвитку школи, її управлінні та політиці.

Отже, неможливо не погодитись із тим, що дотримання прав людини в школах стосується не лише процесу навчання в класі, а й шкільного життя в цілому. Демократичний уклад шкільного життя не є просто ініціативою групи вчителів. Він накладає певні зобов'язання на керівництво та більшу частину педколективу. В наш час така тенденція зустрічається нечасто. Проте ситуація є обнадійливою.

“Права, Повага, Обов'язки”, або ППО, ініціатива графства Гемпшир, Англія – загальношкільний підхід, що базується на Конвенції прав дитини.²⁵ Його універсальні принципи наголошують на необхідності захисту прав усіх дітей, щоб допомогти їм зрозуміти свої обов'язки та забезпечити основу для навчання. Ці принципи використовуються для впровадження практики демократичного громадянства і поваги до прав людини серед усіх членів шкільної громади. Сотні початкових шкіл і півсотні середніх та спеціальних беруть активну участь у програмі ППО, основними характеристиками якої є:

- Конвенція про права дитини розглядається як сукупність знань і служить основою для шкільного етосу, викладання та навчання;
- до дітей та молоді ставляться, як до громадян;
- ідентичність дітей, їх відчуття власної гідності сприяє їх баченню себе як носіїв прав на зразок дорослих;
- концепція прав людини, вбудована в широкий діапазон предметних тем, у тому числі граматику, математику, історію, мову, розвивається завдяки регулярній роботі вчителів;
- створюються більш демократичні підходи до викладання та навчання (з акцентом на участь і права);
- загальна шкільна Хартія про права і обов'язки підписана як учнями, так і вчителями.

---

²⁵Рада графства Гемпшир – Англія. “Права, Повага, Обов'язок: загальний шкільний підхід” // Збірник кращого досвіду з питань освіти з прав людини в шкільній системі Європи, Центральної Азії і Північної Америки (Варшава: Організація з безпеки та співпраці в Європі, 2009), С. 72–74.

Школи-учасники цієї ініціативи відзначили, що ППО служить основою для значної частини їх громадської роботи (наприклад, школи здоров'я, школи взаємовідносин, профілактика наркотичної залежності, психофізична грамотність, шкільна рада), яка може бути пов'язана зі статтями КПА. Для членів шкільної громади дуже важливо, що вони можуть апелювати до вищих стандартів (міжнародних стандартів прав людини) щодо цінностей та норм поведінки в їх школі.

У 2008 р. було завершено трирічне зовнішнє оцінювання, яке продемонструвало істотний вплив впровадження ініціативи ППО на шкільні середовища. До наслідків були віднесені позитивний вплив на усвідомлення учнями своїх прав, почуття поваги до прав інших, рівня власної участі та обов'язків у школі. Вчителі відзначили значне зниження стресу та отримання великого задоволення від роботи в класі. Таким чином, заснований на правах людини підхід зміцнив людську гідність членів спільноти та удосконалив здатність школи успішно виконувати свою академічну місію щодо залучення учнів в освітній процес.

Розділ 4

ОДГ/ОПЛ – Європейський підхід: коротка історія²⁶

1. Передумови

Рада Європи, найстаріша європейська організація, була заснована в 1949 р. після закінчення Другої світової війни. Її метою завжди було створення вільних і демократичних суспільств у Європі. Рада Європи активно діє в багатьох сферах, у тому числі у сфері культури та освіти. За більш ніж 50 років ця організація здійснила велику кількість загальних освітніх проектів з метою просування демократичної культури і прав людини по всій Європі.

На початку 1990-х в результаті процесу вступу нових демократичних країн Центральної і Східної Європи Рада Європи зазнала значних перетворень: за 10-річний період кількість членів Організації подвоїлась. За час таких змін виникла потреба в більш систематичній роботі з вивчення демократії. У 1997 р. новий проект “Освіта для демократичного громадянства” (ОДГ) був ініційований главами держав і урядів Ради Європи. Заснований на правах і обов’язках людини, з часом цей проект набрав силу й отримав назву Освіта для демократичного громадянства та Освіта прав людини (ОДГ/ОПЛ).

Започаткувавши цей проект, уряди європейських держав визнали необхідність оволодіння навичками демократичного громадянства. Наприкінці ХХ століття європейські суспільства зіштовхнулися з багатьма проблемами, такими як, наприклад, аполітичність, міграційні рухи, що призвели до збільшення соціального розшарування, екологічні загрози і зростаюче насильство. Освіта для демократичного громадянства і прав людини розглядалась як спосіб вирішення цих проблем. ОДГ/ОПЛ передбачає розвиток активної громадянської позиції, відповідальності, солідарності, взаємоповаги і вміння вести діалог через навчання упродовж життя. Майже 10 років кращі європейські експерти з цього питання разом працюють над створенням стратегій викладання ОДГ/ОПЛ.

2. Підсумки проекту ОДГ/ОПЛ

Перші роки проекту були присвячені розробці концепції. Було створено низку основних документів щодо розвитку стратегій навчання демократичного громадянства. У 2002 р. Комітет Міністрів Ради Європи прийняв Рекомендації щодо навчання демократичного громадянства (Рекомендації Rec (2002) 12). Це був перший політичний текст з цієї проблеми, прийнятий на європейському рівні (разом з іншим документом “Хартією Ради Європи з Освіти для демократичного громадянства та прав людини”²⁷, див. нижче). Він визначає, що ОДГ має стати “пріоритетним напрямком розробки освітньої політики і реформування”²⁸.

У 2002 р. була створена мережа, до якої входили по одному представнику від кожної країни-учасниці з метою допомоги в представленні і розробці освітньої політики та практики в цій сфері. Означена мережа, зараз краще відома як мережа координаторів ОДГ/ОПЛ, незабаром стала дже-

²⁶Олоф Олафсдоттір, виконавчий директор, Директорат РЄ з питань освіти і мовної політики.

²⁷Хартія Ради Європи з питань освіти для демократичного громадянства та освіти з прав людини, затверджено в рамках Рекомендації (СМ/Rec (2010)7 Комітету Міністрів.

²⁸Рекомендації Rec (2002)12, Комітету Міністрів Ради Європи до країн-членів з питань освіти для демократичного громадянства.

релом неоціненної допомоги в систематичній підтримці впровадження ОДГ/ОПЛ в національні освітні системи держав-членів РЄ (Ради Європи). Окремі проекти здійснювалися в таких регіонах, як, наприклад, південно-східна Європа. 2005 р. був проголошений Європейським роком громадянства через освіту під гаслом “Навчатися і жити в демократії”. Цей “Рік” був вирішальним моментом для підвищення обізнаності про ОДГ/ОПЛ в державах-учасницях. Майже всі держави брали участь у “Році” в той чи інший спосіб, і отримані відгуки різних учасників були надзвичайно позитивними.

Проте було зрозуміло із самого початку, що запровадження Освіти для демократичного громадянства і прав людини в освітню політику конкретних держав-членів РЄ – завдання нелегке. Лише декілька країн досягли певних успіхів у цьому напрямку. Включення ОДГ/ОПЛ в освітню систему часто передбачає нову філософію з точки зору методології та організаційної роботи. У дослідженнях, проведених у рамках проекту, в тому числі “Загальноєвропейських дослідженнях політики навчання демократії”²⁹, наголошувалось на необхідності вживання практичних заходів переходу від теорії до практики. Тому розробка навчально-методичних матеріалів, обмін кращим досвідом, посилення співпраці між державами-членами та у їх межах є пріоритетними напрямками програми 2006-2009 рр. Водночас визначені три основні напрямки роботи: розробка політики, підготовка професійних вчителів і демократичне управління освітніми закладами. Для вищезгаданих напрямків Радою Європи були розроблені практичні матеріали з Освіти для демократичного громадянства й Освіти з прав людини. Результати та висновки багаторічної роботи були підсумовані в Хартії Ради Європи з питань освіти для демократичного громадянства та освіти прав людини, затвердженої в рамках Рекомендації (СМ/Рес (2010)7 Комітету Міністрів 47 країн-членів Ради Європи в травні 2010. Цей документ стане пріоритетним для всієї Європи та буде використаний за основу майбутньої роботи Ради Європи в цій сфері.

3. Практичні інструменти

3.1. Навчально-методичний комплект ОДГ/ОПЛ

Пакет ОДГ/ОПЛ – це набір навчально-методичних матеріалів, розроблених для всіх учасників навчального процесу, який має п’ять основних цілей:

- підвищення обізнаності у сфері ОДГ/ОПЛ та визначення ролі освіти в сприянні ОДГ/ОПЛ;
- визначення чіткої політики ОДГ/ОПЛ, стратегій і підходів, заснованих на фактичних діях і практичних методах;
- стимулювання обговорень, дебатів і введення в практику нових методів і напрямків політики з ОДГ, у тому числі демократичного врядування освітніх закладів;
- нарощування потенціалу ОДГ/ОПЛ шляхом забезпечення інструментами, які підтримують розвиток ефективної політики і практики ОДГ/ОПЛ на всіх рівнях системи освіти;
- забезпечення вчителів дієвими моделями з питань ОДГ/ОПЛ для реалізації їх у повсякденній роботі.

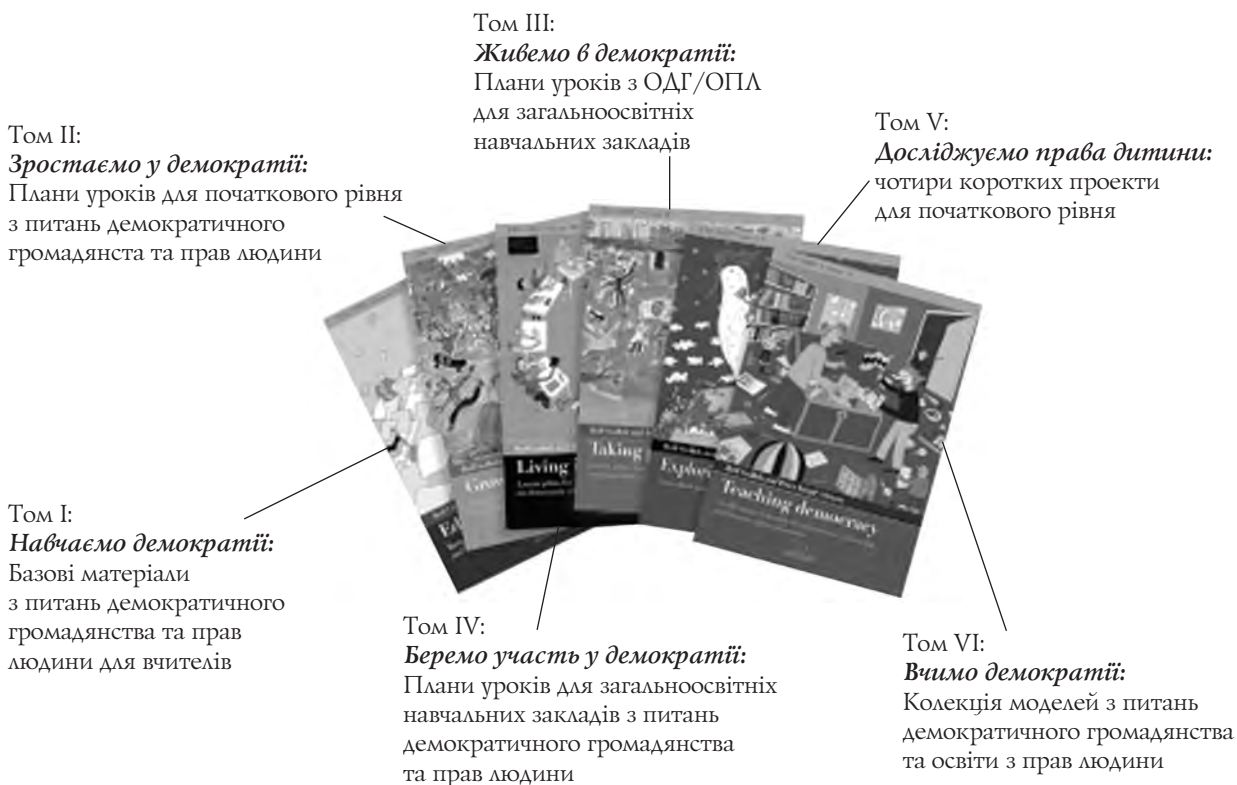
Ці практичні інструменти, розроблені Радою Європи у сфері Освіти для демократичного громадянства і прав людини є універсальними. Тобто, слід визнати, що вони будуть розроблені, адаптовані і використані відповідно до різних ситуацій та потреб кожної країни. Деякі матеріали вже доступні для широкого використання, інші знаходяться на стадії доопрацювання міжнародними експертами.

---

²⁹Біржеа С. у співавторстві “Загальноєвропейське дослідження політики навчання демократії”, Рада Європи, 2004.

3.2. Шість томів серії з Освіти для демократичного громадянства (ОДГ) і Освіти з прав людини (ОПЛ), що розкривають питання організації шкільних проектів, підготовки вчителів, суть концепцій, методів і моделей

У багатьох країнах вчителі ОДГ/ОПЛ потребують методичної допомоги. Відтак Рада Європи розробляє серію посібників для вчителів з питань Освіти для демократичного громадянства і Освіти прав людини.

Посібники вміщують плани уроків для всіх рівнів навчання, метою яких є сприяння активному громадянству, заснованому на активних і проблемно-спрямованих формах навчання в демократичних шкільних спільнотах.

Унікальна особливість цих посібників полягає в тому, що вони є результатом по-справжньому європейського проекту. Ідея і перша версія були розроблені в Боснії і Герцеговині, де багато вчителів і взагалі освітян взяли участь у розробці посібників. Авторами і редакторами остаточної версії є представники багатьох європейських країн, а посібники безпосередньо були апробовані та перевірені великою кількістю людей різного походження і поглядів. У Раді Європи щиро сподіваються, що ці посібники будуть корисними для вчителів і учнів у Європі, допоможуть їм брати активну участь у підтримці живої демократії та стати активними громадянами.

Частина II

Навчання демократії і прав людини

Розділ 1

Умови навчання та викладання

Розділ 2

Визначення цілей і відбір матеріалу

Розділ 3

Розуміння політики

Розділ 4

Керівництво навчальним процесом і вибір форм навчання

Розділ 5

Оцінювання досягнень учнів, учителів і шкіл

Учні повинні не лише знати своє право на участь, вони також мають бути здатними використовувати його. Тому їм необхідна практична та професійна підготовка у вмінні приймати важливі чи необхідні рішення. Звідси випливає, що вчителі повинні дати учням можливість викладати свої погляди стосовно питань, що обговорюються у класі та стосовно питань управління школою. Таке навчання потребує підготовки від учителя. Йому необхідно заздалегідь продумати всі складові навчального процесу, враховуючи життєвий досвід учнів, як невід'ємної частини навчання. Такий підхід особливо важливий при викладанні ОДГ/ОПА. Вчителі часто ставлять собі питання: “Як об'єднати всі елементи? Чи впевнений я, що думка всіх учнів була почута? Чи впевнений я у тому, що не нав'язую свою точку зору учням?” Для полегшення завдання ми пропонуємо п'ять основних кроків у цьому напрямку. Необхідно визначити:

- якими є умови навчання;
- які цілі були поставлені та які матеріали мають бути обрані для їх досягнення;
- які певні політичні концепції необхідно розглянути;
- як вчитель розуміє сутність процесу навчання і які форми викладання обирає;
- як можна оцінити результати діяльності (учнів, вчителів і школи).

Набір методик, які вчитель може використовувати за необхідності, допоможе знайти відповіді на ці питання.

Розділ 1

Умови навчання та викладання

1. Загальні поняття

При плануванні уроків Вам необхідно володіти досить чіткою ідеєю щодо організації навчального середовища, мати характеристику класу та окремих учнів. Дуже важливо розуміти і знати особливості дітей: межу їх навичок та вмінь, їх сильні і слабкі сторони, переконання, погляди та інтереси.

З одного боку, Ви створите навчальні умови в класі відповідно до поставлених цілей, а з другого — при виборі цих цілей та тематики будете спиратися на свої знання про індивідуальні особливості учнів та класу в цілому.

Визначення навчального середовища є першим етапом у плануванні. У подальших кроках Ви повинні неодмінно взяти до уваги загальні умови, в яких буде проходити навчання. Нарешті, Ви не повинні забувати власні навички вчителя; ефективно їх використовувати і розвивати задля полегшення своєї праці.

На початку цього розділу Ви знайдете ключові питання та методичні рекомендації, які можна використати у роботі.

2. Завдання та ключові питання умов навчання

2.1. Завдання

На початку цього розділу Ви знайдете три ключові питання та методичні рекомендації. Для вашої самоосвіти пропонується детальніший підхід до різних аспектів навчання.

2.2. Ключові питання для визначення навчальних умов:

- Якими знаннями і навичками вже володіють учні?
- Якими знаннями і навичками володію я?
- На які зовнішні умови необхідно зважати?
- Що я знаю про учнів як особистостей?
- Якими знаннями та інформацією повинні володіти учні для вирішення поставлених перед ними завдань?
- З огляду на нову тематику, якими знаннями, набутими раніше, інформацією, навичками і досвідом вже володіють учні? Що для них є новим, а з чим вони вже ознайомлені? Що є важливим, а що додатковим?
- На освоєння яких методів роботи та навчання моїми учнями я можу розраховувати, та який досвід у різних методах навчання і соціальної взаємодії вони мають?
- З якими позитивними або негативними стосунками, звичками, упередженнями або переконаннями мені, можливо, доведеться зітнутись?

- Яким чином можна подолати труднощі у навчанні, навчальні бар'єри і опір навчанню?
- Чи сприймаю я належним чином готовність дітей до навчання, їх почуття, їх здатність реагувати, їх навчальні потреби, надії, інтереси, позашкільну діяльність та умови життя?
- Які соціокультурні умови і впливи та системи підтримки є важливими для роботи в класі?
- Який психологічний вплив здійснюють батьки, брати і сестри, колеги або інші люди?

Умови навчання та викладання

Робочий файл 1: Як враховувати навички і знання учнів

- Що я знаю про клас?
- Які особливості класу необхідно враховувати та на які слід реагувати?
- Як я хочу або як повинен проводити заняття? (Комунікація, соціальна поведінка тощо).
- Якою є атмосфера в класі? (Розвиток у групі, дружні стосунки, аутсайтери тощо).
- Яких правил поведінки необхідно дотримуватись? (Мова, обов'язки, як розсадити учнів у класі, правила соціальної взаємодії, ритуали, особливі події, церемонії та заходи тощо).
- Скільки людей у класі та яка його структура? (Стать, різноманітність та інше) тощо.

Умови навчання та викладання

Робочий файл 2: Як враховувати свої знання та досвід учителю

- Яким загальним досвідом, навичками і вміннями я володію?
- У чому мої знання є неповними – у змісті і темі, цілях, відповідних навчальних методиках і процесах навчання?
- У якій сфері мені необхідно удосконалюватись? (Знання, викладацькі методи, професійні навички, особисті якості, усталена практика тощо).
- Яке поняття людської природи є моїм керівним принципом у викладанні?
- Якою теоретичною основою або спрощеною її версією я керуюсь у своїй роботі вчителя?
- Як я можу визначити стосунки з учнями?
- Що може обмежувати мої дії – робочий час, стрес? Як я використовую особисту працездатність?
- Як можу я скоротити робоче навантаження за рахунок удосконаленого планування, своєї роботи та інших видів діяльності?
- Як я використовую і за рахунок чого економлю свій час, та як я не допускаю стресів?

Умови навчання та викладання

Робочий файл 3: Аналіз загальних умов навчання та викладання

- Як вираховується година робочого часу вчителя?
- Як оформлена класна кімната?
- Як обладнана школа: кількість і різноманітність класних кімнат, наявність доступних інформаційних засобів, матеріалів тощо?
- Які програми діють у рамках шкільної культури (спільні проекти для різних вікових груп, командна робота, співпраця з батьками, програми для дітей з особливими потребами і т. п.)?

Умови навчання та викладання

Робочий файл 4: Якими є мої стосунки з учнями?

- Емпатія, прихильність (відповідна реакція на почуття, думки, погляди та потреби), доброзичливе схвалення (самоповага не залежить від будь-яких умов), твердість, стабільність, надійність.
- Лідерство в душі відданості та поваги (емоційна відданість, індуктивне мислення, авторитетний контроль; підтримка соціальної інтеграції і демократії)

Взаємини та комунікація в класі:

- взаєморозуміння;
- рівні стосунки;
- відсутність дискримінації у спільному навчанні;
- знайомство з іншими людьми;
- дружба, а саме:
  - вербальне і невербальне спілкування;
  - прийняття інших перспектив і точок зору;
  - сприйняття себе і сприйняття інших.

Атмосфера запобігання конфліктів:

- чесне і турботливе суспільство, учнівська громада, спільна відповідальність (вчителі й учні – чоловіки і жінки);
- співпраця, відсутність конкуренції, а саме:
  - соціальне навчання,
  - правила та угоди,
  - метакомунікація і метавзаємодія,
  - обмеження і зміцнення.

Освітні методи:

- Завдання, направлені на вирішення конфліктів.
- Круглий стіл.
- Ігри.
- Співпраця як керівний принцип зміни особистої поведінки.
- Заохочувальний зворотний зв'язок.
- Індивідуальна відповідальність.
- Покарання.
- Усунення залякувань, насильства і режиму секретності в класах або школі.

Умови навчання та викладання

Робочий файл 5: Переосмислення питань дисципліни і порядку з демократичної точки зору

- Порядок необхідний за будь-яких обставин. Група не може бути демократичною за відсутності порядку та основних правил.
- Обмеження необхідні. Правила можуть бути несправедливими або невідповідними. Повинна існувати можливість їх зміни. Але доти, поки правила не будуть замінені, їх необхідно дотримуватись.
- Від самого початку учні мають брати участь у створенні та застосуванні правил. Лише у такому випадку ці правила матимуть значення для учнів.
- Колектив класу не може функціонувати без взаємної довіри і поваги. У деяких випадках встановлення такої атмосфери є досить важким завданням.
- Командний дух повинен замінити конкуренцію в класі.
- Дружня атмосфера в класі є життєво необхідною.
- Соціальні навички вчителя мають вкрай важливу роль (демократичне лідерство, розвиток почуття належності до групи, побудова взаємин тощо).
- Групова комунікація – невід’ємна частина класів з демократичною системою правління.
- Учні, як хлопчики, так і дівчатка, мають заохочуватись до досліджень чогось нового та вчитись на помилках інших.
- У рамках існуючих обмежень повинна існувати можливість розвитку свободи. Лише таким чином розвивається почуття власного обов’язку.
- Дисципліна і порядок будуть прийматись та дотримуватись охоче, якщо вони допомагатимуть кожному учню самовиражатись та за умов, що дисципліна і порядок будуть основою для встановлення добрих стосунків у групі та відповідних умов роботи.

Умови навчання та викладання

Робочий файл 6: Переосмислення ролі вчителя в контексті демократії

Вчителям доводиться очолювати і супроводжувати клас, приймати рішення з багатьох проблем та здійснювати контроль. А ось чого вчителі не повинні робити, так це контролювати процес мислення та особистий розвиток своїх учнів. Інакше це вже буде “промиванням мізків”. Саме в ОДГ/ОПА вчитель стає зразком для своїх учнів. Яким чином вчитель вирішує конфлікти? Яку ідею він просуває? Запропонований нижче список дає ключ до власного позиціонування. Зрозуміло, що відповідно до навчальної ситуації, настрою, моментів напруження або складу учнівської групи і т. п. можна вибрати стиль поведінки – автократичний або демократичний. Загалом, вчителю важливо пам'ятати: його ідея людського існування позначається на його щоденній роботі з учнями.

Ситуація навчання:

Переважно автократична	Я	Переважно демократична
Правитель	<input type="text"/>	Лідер
Суворий тон	<input type="text"/>	Дружній тон
Наказ	<input type="text"/>	Запрошення, прохання
Влада	<input type="text"/>	Вплив
Тиск	<input type="text"/>	Пропозиція
Вимога підпорядкування	<input type="text"/>	Налаштування на співпрацю
Нав'язування завдань	<input type="text"/>	Висування ідей
Домінування критики	<input type="text"/>	Заохочення до дії
Часті покарання	<input type="text"/>	Підтримка і допомога
«Говорю вам...!»	<input type="text"/>	«Давайте це обговоримо.»
«Робіть так, як вам говорять!»	<input type="text"/>	«Я роблю пропозицію та допомагаю у вирішенні.»
Виняткова відповідальність за групу	<input type="text"/>	Загальна відповідальність та обов'язок усередині групи

Умови навчання та викладання

Робочий файл 7: Як розвивати демократичну атмосферу в класі

Якщо вчитель вирішує організувати клас у демократичний спосіб, це потребує певних зусиль. Наступна таблиця показує необхідні для цього кроки:

1. Визначення власних цілей.
2. Визначення власних намірів на завтра, на наступний тиждень, наступний рік.
3. Визначення користі власної педагогічної діяльності для школи.

Короткострокові цілі	Середньострокові цілі	Довгострокові цілі
Вчитель скорочує використання виключно авторитарних висловлювань	Вчитель розвиває звичку використання виразів, які потребують зворотного зв'язку	Взаєморозуміння між учнями і вчителем
Вчитель дає пояснення вибору тематики і відповідних матеріалів	Вчитель пропонує альтернативні теми і навчальні матеріали	Спільне планування уроку учнями та вчителем
Вчитель пояснює учням мету навчання	Вчитель представляє учням альтернативні навчальні цілі	Спільне визначення навчальних цілей учнями і вчителем
Вчитель дає пояснення вибору методів викладання	Вчитель представляє альтернативний вибір викладацьких методів	Спільне визначення викладацьких методів учнями і вчителем
Вчитель дає пояснення, як він оцінює навчальні досягнення учня	Вчитель пояснює проблеми оцінювання	Самооцінювання учнів
Введення в демократичні методи вирішення протиріч	Вчитель припиняє використання авторитарних методів у вирішенні конфліктів	Вирішення протиріч шляхом співробітництва і комунікації
Вчитель пояснює принципи організації роботи в класі	Пропозиції учнів щодо організації роботи беруться до уваги	Учні беруть участь у розробці принципів організації роботи в класі

Умови навчання та викладання

Робочий файл 8: Розвиток школи як демократичного суспільства

ОДГ/ОПА – це шлях до створення демократичної атмосфери не лише в класі, але й у школі. Найголовнішою ключовою фігурою в цьому контексті є керівник школи.

У методичному посібнику Ради Європи “Демократичне врядування в школах” пропонуються ключові сфери діяльності школи як демократичного суспільства, а також підходи до них (див. також розділ 5 цієї частини – робочі файли 15–18).

Цими чотирма ключовими сферами є:

1. Врядування, лідерство, управління і відповідальність перед громадою.
2. Ціннісно-орієнтована освіта.
3. Співпраця, комунікація та участь: конкурентоспроможність і самовизначення школи.
4. Дисципліна учнів.

1. Врядування, лідерство, управління і відповідальність перед громадою

Різні зацікавлені сторони, такі як державні законодавці, місцеві шкільні ради, профспілки, учні та батьки, як і місцеві громади ставлять вимоги перед керівництвом школи. Як реагують на них керівники? Який тип управління діє в школі? Лідерство засноване на згоді та довірі чи характеризується недовірою і конкуренцією? Як розділяються обов'язки в школі? Як керівник школи вирішує питання різноманітності етнокультур? Як школа звітує перед різними зацікавленими сторонами?

2. Ціннісно-орієнтована освіта

Як такі цінності, як демократія, права людини і повага до різноманітності, проявляються у формальних і неформальних контекстах у школі? Як такі цінності та соціальні навички, в якості необхідної умови, сприяють мирному співіснуванню в сучасному глобалізованому суспільстві? Як такі цінності розглядаються в школі?

3. Співпраця, комунікація та участь: конкурентоспроможність і самовизначення школи

Школа не відділена від іншої частини суспільства або від реального світу. Як школа спілкується внутрішньо і зовні? Як школа співпрацює внутрішньо і зовні? Школа більше нагадує відокремлену громаду чи служить вікном у інше суспільство через методи комунікації і залучення до дії? Що включено в програму розвитку школи? Скільки коштів виділяється на досягнення поставлених цілей та рекламу?

4. Дисципліна учнів

Багато людей працюють у школі. Які важелі мають бути використані для підтримки дисципліни і порядку в демократичній школі? Що змушує учнів слідувати встановленим правилами або протиставитись їм? Чи призведе до хаосу в школі недотримання учнями правил?

Розділ 2

Визначення цілей і відбір матеріалу

1. Загальні поняття

Вчителі неодноразово стикаються з проблемою обґрунтування: тобто з необхідністю з'ясувати підстави для визначення цілей і тематики, що передбачає прийняття фундаментальних рішень, пов'язаних із навчанням. Цілі не повинні бути скопійовані, адаптовані чи просто продиктовані. Швидше, вони мають бути скрупульозно обговорені, їх вибір повинен ґрунтуватися на здоровому глузді і мотивації. Далі ви робите – можливо, разом з учнями – усвідомлений вибір тем і завдань для навчання, відображаєте своє рішення у низці ширших контекстів і перевіряєте обрані вами теми щодо визначення їх освітнього значення. Це завдання має особливе значення, оскільки кількість можливих тем для вивчення безмежна, а час – обмежений.

Наступні ключові питання призначені для керівництва і допомоги у складному завданні відбору і підготовки тем для вивчення.

2. Завдання і ключові питання проблеми визначення цілей і відбору матеріалу

2.1. Завдання

Вчителі неодноразово стикаються з проблемою обґрунтування: тобто необхідно з'ясувати підстави для визначення цілей і тематики, що передбачає прийняття фундаментальних рішень, пов'язаних з навчанням. Цілі не повинні бути скопійовані, адаптовані чи просто продиктовані. Швидше, вони мають бути скрупульозно обговорені, їх вибір повинен ґрунтуватися на здоровому глузді і мотивації. Для вчителя дуже важливо пов'язати власні цілі по відношенню до умов навчання учнів та скорегувати їх відповідним чином (Див. розділ 1: Розуміння демократії і прав людини).

Як тільки сформульовано конкретну ціль, необхідно приділити увагу змісту. Тільки після того, як ви визначили бажаний рівень змісту, наприклад, тематику, ви будете в змозі визначити свої особисті цілі як учителя.

У процесі планування робота з визначення аспектів змісту навчання складна та потребує багато часу. На перший погляд, для цього потрібно докласти зовсім незначних зусиль, оскільки навчальна програма визначає чіткі керівні принципи, а деякі ресурси для вчителів дають детальні пропозиції. Проте головним завданням вчителів лишається високий рівень інформованості у сфері їх професійних знань, їх структурування, набуття всебічного розуміння, детального аналізу, критичної оцінки, свідомого вибору теми і завдань навчання, відображення такого рішення в діапазоні ширших контекстів, перевірка обраних тем щодо їх освітнього значення і т. п. Це завдання має особливе значення, оскільки кількість можливих тем для вивчення незліченна, а час – обмежений.

Наступні ключові питання і питання для самоперевірки допоможуть у складному виборі теми навчання. В цьому випадку пропонується взаємодія з іншими вчителями і, можливо, також з учнями.

2.2. Ключові питання

Для визначення цілей:

- Яких цілей я бажаю досягти?
- Яких компетентностей мають набути учні по завершенні вивчення теми?

- Чим я керуюсь при визначенні цих цілей?
- Який пріоритет я визначаю для своїх цілей (першорядні і другорядні)?
- Які завдання важливі на даний момент – для класу в цілому, для окремих учнів, хлопчиків та/або дівчаток?
- Чи впевнений я, що обрані мною цілі служать основним інтересам і потребам моїх учнів? Чи відповідають мої уроки інтересам учнів?
- Чи можуть учні брати участь у процесі визначення цілей навчання?
- Скільки часу (уроків і тижнів) виділяється на досягнення цілей?
- Яких цілей необхідно буде досягти всім учням у межах доступного навчального часу (загальний стандарт досягнення)?
- Чи визначені певні досягнення для окремих учнів (навчання відповідно до індивідуальної спроможності)?
- Чи отримують учні можливість рухатися вперед від знання до дії, тобто, чи можуть вони впевнено застосувати знання, яких набули?
- На чому я зосереджуюся у своєму викладанні – на пізнавальній, особистій чи соціальній компетентності?
- У мене чітка ідея короткострокових і довгострокових завдань, які мають першорядне значення для мого класу, для навчальних груп, для окремих хлопчиків та дівчаток?
- Чи ясно і чітко я сформулював завдання?

Для вибору тем і матеріалів:

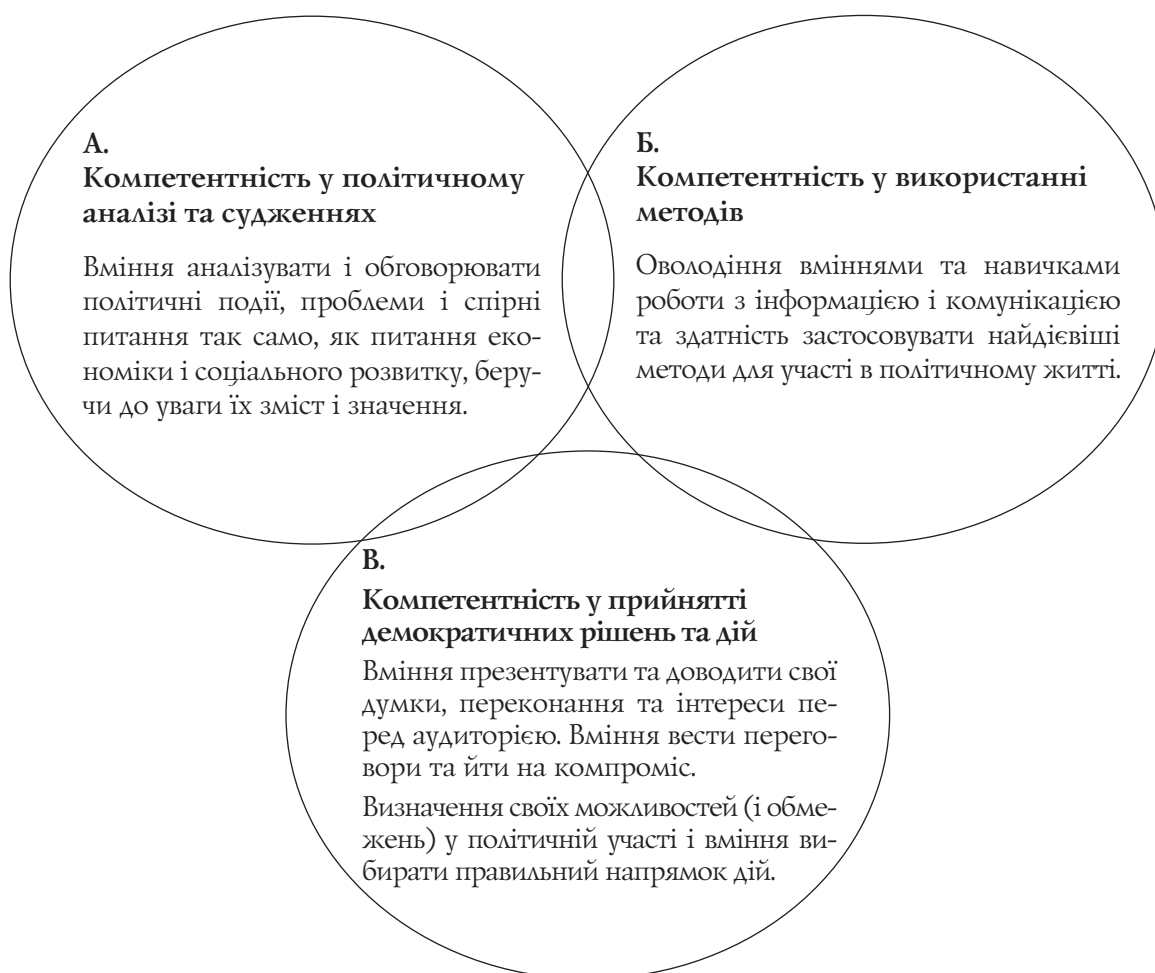
- Яка тема була обрана?
- Які є підстави для мого вибору?
- Як структурована моя тема?
- Чи відповідає мій вибір навчальному плану?
- Які аспекти обраної мною теми цікавлять моїх учнів?
- Яким чином навчання у школі пов'язане з навчанням поза її межами?
- Чи існує зв'язок між темою і реальним життям та оточенням учнів?
- Чи маю я загальне уявлення про зміст предмету, що дозволяє мені вибрати певну тему? Як я можу бути більш інформованим у даному питанні? Чи потрібно мені здійснювати будь-які дослідження або експерименти перед розглядом теми в класі?
- Які матеріали для вчителів, котрі розкривають специфічні аспекти даної теми, є доступними?
- Чи будуть мати учні, хлопчики та дівчатка, можливість використання власного досвіду, знань та навичок на уроках? (Наприклад, діти різного культурного або лінгвістичного походження).
- Чи буде запропонована тема однаково прийнятна для конкретних потреб обох статей?
- Чи цікавить мене обрана тема?

Визначення цілей і відбір матеріалу

Робочий файл 1: Розвиток компетентностей з ОДГ/ОПА

Три ключові сфери вивчення демократії та прав людини

Мета Освіти для демократичного громадянства – розвиток компетентностей у трьох ключових сферах, які завжди взаємопов'язані і тому мають бути розглянуті в комплексі.

А. Компетентність у політичному аналізі та судженнях

Учні формують компетентність в аналізі політичних подій, проблем і спірних питань та вчаться визначати власну позицію. Для повнішого розуміння їм необхідно вміти використовувати структурований аналіз, якому вони навчаються на уроках ОДГ.

Школярі опановують навички та вміння:

- визначати важливість політичних рішень для власного життя;
- визначати та оцінювати наслідки політичних рішень;

- визначати і представляти свою особисту точку зору і сприймати точку зору інших;
- сприймати та розуміти три виміри політики:
  - а) інституційний;
  - б) змістовий;
  - в) орієнтований на процес;
- аналізувати та оцінювати різні фази політичних процесів на мікро- (наприклад, життя школи), мезо- (наприклад, суспільство) і макрорівнях (національна і міжнародна політика);
- визначати факти, проблеми і рішення, за допомогою аналітичних категорій;
- визначати головні аспекти демократичних систем і пов'язувати їх з основними цінностями;
- ідентифікувати соціальні, юридичні, економічні, екологічні і міжнародні умови, події, практичну зацікавленість в обговоренні спірних поточних проблем;
- визначати шляхи представлення політичних питань ЗМІ.

Б. Компетентність у використанні методів

Для того, щоб бути здатним брати участь у різних політичних процесах необхідні не тільки знання про політичний зміст, структури та процеси, але і загальні компетентності, які потрібні в інших сферах (комунікація, співпраця, обробка інформації, даних і статистики). Вміння дискутувати як особливо важливий елемент участі в обговоренні політичних питань є навичкою, якої учні набувають на уроках Освіти для демократичного громадянства. Мета — навчити учнів використовувати ці навички в методах, які широко представлені в політичному ораторстві (дискусії, дебати).

Школярі вчаться:

- знаходити, вибирати, обробляти, представляти та давати незалежний від ЗМІ та/ або нових ЗМІ власний аналіз (збір, систематизація, обробка статистики, карт, діаграм, схем, карикатур);
- використовувати матеріали ЗМІ і з критичної точки зору створювати власну медіапродукцію;
- застосовувати емпіричні методи (методи опитування та інтерв'ю).

В. Компетентність у прийнятті демократичних рішень та дій

Мається на увазі вміння презентувати та доводити у доброзичливій і адекватній формі свої політичні погляди, переконання та інтереси перед аудиторією.

Учні вчаться:

- правильно і впевнено висловлювати свій політичний погляд та вдосконалювати навички ведення різних форм діалогу;
- брати участь у суспільному житті і здатності діяти політично (усні навички комунікації, як, наприклад, доведення власної точки зору, обговорення, дебати, ведення дискусії; створення презентацій та плакатів, стінних газет, протоколів засідання, листів до редактора тощо);
- визначати власні можливості у здійсненні політичного впливу, створювати команду і працювати разом;
- відстоювати свою точку зору, але і йти на компроміс;
- розпізнавати антидемократичні думки і тенденції та здатність адекватно на них реагувати;
- поводитися природно в міжкультурному контексті.

Визначення цілей і відбір матеріалу

Робочий файл 2: Дві категорії методичних матеріалів у ОДГ/ОПЛ

Навчання неможливе без певних матеріалів, оскільки вони є засобом передачі змісту предмету, теми, інформації, даних тощо. Учні розвивають свою компетентність через дію, що означає – вони “виконують дію” з об’єктом. Перше, що спадає на думку під словом “об’єкт”, є, мабуть, підручник чи роздатковий матеріал, і вони дійсно відіграють важливу роль в ОДГ/ОПЛ.

Дві категорії методичних матеріалів ОДГ/ОПЛ

Зміст ОДГ/ОПЛ знаходить своє відображення у широкому спектрі навчальних матеріалів та посібників. Шкільні підручники та посібники – це приклади друкованої навчальної продукції. В інтерактивному навчанні багато матеріалів створюється самими вчителями й учнями. Матеріали є насправді актуальними та дієвими, оскільки створені людьми, для людей та певної ситуації. Отже, вчителі та учні виступають не лише користувачами, але й авторами. У II–VI томах цього видання з питань Освіти для демократичного громадянства та прав людини наводиться багато прикладів таких матеріалів, що були створені у процесі навчання, орієнтованого на завдання, або у проектах. А описи розділів і уроків досліджують навчальний потенціал учнів.

Навчальні завдання та необхідні матеріали для їх забезпечення

Таблиця наводить типові приклади взаємозв’язку двох категорій – друкованих навчальних матеріалів та продуктів, створених вчителями і учнями під час уроків. Хочемо наголосити, що ми не надаємо перевагу жодному із видів навчальних матеріалів окремо, тому що лише у їх взаємозв’язку навчальний процес стає дійсно ефективним. І навчання демократії та прав людини вимагає того, щоб вчителі серйозно ставилися до матеріалів, створених самими учнями.

Етапи розвитку компетентностей	Навчальні друковані та медіаматеріали	Матеріали, отримані у процесі навчання	
		Матеріали, створені вчителями	Матеріали, створені учнями
Попередній досвід учня	Такі підручники та навчальні матеріали, звичайно, існують, наприклад, дитячі книги та фільми, але вони знаходяться поза межами компетенції вчителя		Попередні поняття, попередній досвід та процес соціалізації в сім'ї або з однолітками, попередньо набута інформація в школі та за її межами
Визначення теми уроку, створення плану уроку або всієї теми			Ідеї, що виникли під час мозкового штурму та дискусії
Інформація	Поточні новини (друковані видання, телебачення, DVD, Інтернет) Шкільні підручники	Лекція Забезпечення основними матеріалами (фліпчартами, маркерами, кольоровим папером тощо)	Види учнівських робіт та продуктів (наприклад, деструктивна критика повідомлень, переданих через ЗМІ, рецензії, домашні завдання, презентації, аргументи в обговореннях та дебатах, коментарі, питання)
Аналіз і судження	Політичні й наукові суперечності та дискусії (роздаткові матеріали, шкільні підручники)	Інструкція до ключових понять Деструктивна критика	
Тренування навичок	Роздаткові матеріали (навчальні інструкції)	Демонстрація і тренування	Аналіз (зворотний зв'язок)
Участь і діяльність		Керівництво навчальним процесом	Досвід Питання, коментарі, усвідомлення, зацікавленість
Оцінка і оцінювання	Тестові зошити Анкети Портфоліо	Спостереження	Самооцінка Аналіз (зворотний зв'язок) Виявлення власних освітніх потреб

Визначення цілей і відбір матеріалу

Робочий файл 3: Відбір і використання матеріалів у процесі навчання ОДГ/ОПЛ

Відбір медіаматеріалів

Як уже було зазначено вище, навчальні матеріали з ОДГ досить різноманітні. І саме вчителям та учням належить право їх вибору. Зазначимо, що учні обирають матеріал у процесі конструктивістського навчання. Нижче ми розглянемо роль учителя у відборі матеріалів для уроків ОДГ/ОПЛ.

Критерії відбору медіаматеріалів

- **Надійність:** Чи добре відомі автор, джерело, час створення? Текст, дані та факти взяті з першоджерела, учні (другого року навчання) здатні помітити певні внесені до них зміни.
- **Відповідність:** Чи відповідає матеріал рівню розуміння учнів та розвитку їх компетентностей, у тому числі їх досвіду деконструктивної критики? Матеріали мають відповідати середньому ступеню складності, що вимагає певних зусиль для їх вирішення, і таким чином удосконалюватиме навички учнів, їх знання, розуміння та силу судження.
- **Доцільність:** Чи відповідає матеріал інтересам учнів? Він розкриває цікаві та важливі для учнів теми. Учні можуть пов'язати його зміст зі своїм попереднім досвідом.
- **Принцип ідеологічної свободи/плюралізму поглядів:** Чи висловлює матеріал різні точки зору? Чи не нав'язує він учням лише певні думки, судження, інтереси? (Див. матеріали розділу “Професійна етика вчителя ОДГ/ОПЛ”).

Використання матеріалів, створених учнями

Письмові роботи, малюнки, зображення тощо: Вчитель може вивчити ці матеріали перед або після уроків і вирішити, яким чином їх можна використати.

Усні відповіді, доповіді тощо ставлять перед учителем значно важчі завдання, оскільки він має реагувати одразу і часто імпровізувати. Дивіться файл “Ведення пленарної дискусії” цього тому.

Розділ 3

Розуміння політики

1. Загальні поняття: Що повинні вивчати учні?

Завдання ОДГ/ОПЛ – заохочувати учнів до участі у процесі ухвалення рішень, що впливає як на їх інтереси, так і на інтереси громади в цілому.

“Я можу діяти лише за умови, коли визначив власну позицію, тобто, коли я знаю, чого хочу. Говорячи аналітичними термінами, я маю визначити власні пріоритети або мати власне судження щодо питання, проблеми чи конфлікту та визначити лінію поведінки.” Судження вимагає розуміння, у свою чергу розуміння вимагає достовірної інформації.

Учні повинні добре орієнтуватись у важливих політичних темах для їх власної користі (навчання “про” політику) і оволодівати компетентностями, які дозволяють діяти незалежно у певній ситуації: здобувати інформацію, аналізувати і розуміти суть політичної проблеми, визначати власну позицію щодо цього питання. Таким чином, молоді громадяни беруть участь і вживають заходів (навчання “для” демократичної участі).

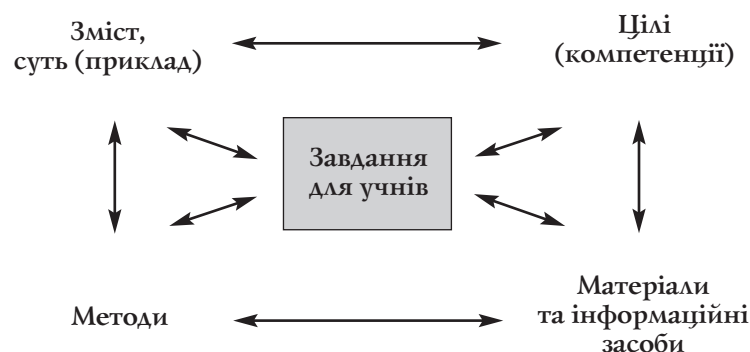
2. Завдання і ключові питання розуміння політики

2.1. Завдання для вчителів ОДГ/ОПЛ

Не лише в ОДГ/ОПЛ, але й в інших освітніх галузях учні краще розуміють матеріал, який вивчають, завдяки добре підібраним прикладам. Методичні рекомендації для вчителів, що містяться у запропонованому підручнику для початкового, середнього та високого рівня (томи II–V) демонструють цей принцип у кожній темі та пропонують різні можливі підходи до навчання. Рекомендації також вказують, що на кожному рівні навчання, залежно від віку учнів, підручників, роздаткових матеріалів, створених учителем і самими учнями та бажаного результату, як приклад можна брати систему управління школою або процес ухвалення політичних рішень.

Ці приклади представляють два основних типи аналізу – аналіз політичної проблеми або питання та аналіз процесу прийняття політичного рішення. Вчитель повинен вирішити, які приклади відповідають меті навчання, і з’ясувати, які матеріали можуть стати у нагоді або можуть бути використані.

Завдання вчителів ОДГ/ОПЛ – зв’язати ці елементи в поетапному плануванні уроків політики:

Жодне поурочне планування неможливе без урахування взаємозв’язку між усіма вищезгаданими елементами. Зміна одного із них неодмінно вплине на інші, водночас, така зміна бачиться можливою задля досягнення певної цілі і навпаки.

2.2. Ключові питання

- Що повинні вміти робити мої учні після вивчення теми? Що вони мають розуміти, що повинні вміти пояснити іншим, і якими критеріями вони зможуть керуватись в оцінці політичного питання?
- Яким чином я можу оцінити розвиток їх компетентностей?
- Яким чином учні можуть спиратись на свій досвід повсякденного або шкільного життя для того, щоб розуміти політику?
- Як мої учні сприймають ухвалення політичних рішень?
- Наскільки обізнані та зацікавлені мої учні?
- Які поточні події впливають на моїх учнів?
- Які поточні проблеми здатні розуміти мої учні?
- Чи ці проблеми пов'язані з питаннями управління школою або політикою на місцевому, регіональному, національному чи міжнародному рівні?
- Як можна заохотити учнів до участі у виборі теми обговорення?
- Які інформаційні або інші матеріали можна вибрати для представлення різних поглядів на проблему?
- Які завдання можна дати учням для самостійного опрацювання?
- Який внесок можуть зробити мої учні?
- Які ключові поняття можуть застосувати учні, розглядаючи тему або розв'язуючи проблему?
- Які думки можуть висловити мої учні з приводу даної проблеми?
- Яка моя позиція? Яких критеріїв слід дотримуватись в оцінці?
- Які гарантії того, що я не здійснюю тиск на учнів, нав'язуючи їм свою точку зору?
- Яких заходів можуть вжити мої учні?

Розуміння політики

Робочий файл 1: Яким чином можна розглядати політичні питання на уроках ОДГ/ОПЛ?

На уроках ОДГ/ОПЛ учні повинні навчитися розуміти політику. Що таке політика? Що робить тему політичною? Розглянемо наступний приклад:

Приклад політичної ситуації

У містечку, оточеному селами, є лише одна школа, в якій навчаються не тільки місцеві діти, але й ті, що живуть за 20 кілометрів. Вони користуються рейсовим автобусом, щоб дібратися з дому до школи і навпаки. Муніципальний уряд підтримує сім'ї з низьким рівнем доходу, особливо, якщо двоє або більше дітей навчаються в школі. Сім'ї отримують знижку на плату за проїзд від 25% до 75%.

Економічна криза призвела до різкого зниження податкових надходжень. Представники муніципального парламенту в даний момент обговорюють питання швидкого скорочення витрат, щоб уникнути фінансування в кредит. Деякі впливові політики й аналітики запропонували зменшення знижок на платню за проїзд або навіть їх відміну. Вони переконують, що загальне скорочення видатків є важливим. Але це явище негативно вплине на значну кількість сімей, що знаходяться в скрутному становищі. Отже, багато батьків не погоджуються з цією думкою і хочуть, щоб система сімейних знижок залишалась сталою.

Ця ситуація вигадана, але ймовірно абсолютно типова для обговорення питання скорочення державних витрат у часи економічної кризи. Який політичний зміст має ця історія?

Тривимірна модель політики

Існують різні визначення поняття “політика”. Загальне визначення, яким користуються як вчителі, так і учні, представляє собою політичну модель, яка базується на трьох основних складових: політична проблема, ухвалення політичного рішення та політичні інститути.

Політична проблема: у політиці люди сперечаються, відстоюючи свої інтереси або шляхи визначення та вирішення проблеми чи спірного питання. Дебати і дискусії – звичайне явище в політиці; вони відтворюють різні інтереси і погляди у плюралістичному суспільстві, і не виникає жодного побоювання щодо їх мирного вирішення.

Ухвалення політичного рішення: у політиці проблеми є важливими – вони впливають на інтереси великої групи людей або суспільства в цілому. Вони вимагають дій, отже, дискусія має привести до результату і, відповідно, подальшої дії.

Інституційний вимір політики посилається на структуру, в якій політика твориться: Які повноваження і кому надані? Як відбуваються вибори? Як створюються закони? Які права має парламентська опозиція? Цей вимір включає конституцію, правила і закони, які визначають, як вирішувати політичні проблеми мирним демократичним шляхом.

Ширше поняття політичної моделі також включає культурний вимір, цінності і відносини, що управляють політичною поведінкою громадян.

Ключові питання трьох основних складових політики

Три виміри надають нам можливість розглядати політику в різних аспектах, що дозволяє розібратися у складності політичного питання. Кожен з цих трьох політичних аспектів веде до низки цікавих ключових питань. Питання, подані нижче, є прикладом та мають бути адаптовані відповідно до ситуації.

Розгляд політичної проблеми	Відповіді		
Яку проблему необхідно вирішити?	Небезпека підвищення державного боргу в період економічного спаду		
Хто задіяний, які цілі або інтереси вони відстоюють?	Місцеві політики: уникати кредитів шляхом скорочення державних витрат. Сім'ї з низьким рівнем доходу: продовжувати підтримку малозабезпечених сімей		
Які рішення були запропоновані або обговорюються в даний час?	Скоротити або відмінити знижки на проїзд шкільним автобусом для сімей з низьким рівнем доходу		
Розгляд процесу ухвалення політичного рішення			
Хто бере участь у процесі ухвалення рішення?	Політики	Медіа-коментатори, аналітики	Сім'ї
Хто і з ким погоджується або навпаки?	Погоджуються щодо скорочення знижок для сімей		Виступають проти скорочень
Якими є шанси для учасників вплинути на остаточне рішення?	Прямий доступ до членів міської ради		Можливо, знайдуть підтримку серед місцевих жителів або в ЗМІ
Хто має більший вплив, хто менший?	Це залежить від ситуації. Історія не подає жодної інформації з цього приводу		
Хто має більшу або меншу можливість знайти підтримку більшості?	Політики, можливо, досить легко знайдуть підтримку більшості в парламенті; проте, якщо рішення буде непопулярним, вони, імовірно, втратять підтримку на наступних виборах і тому повинні діяти обережно		
Інституційний (структурний) вимір			
Які основні конституційні принципи є дієвими та можуть бути застосовані в даній ситуації?	Принцип взаємозалежності і взаємного обмеження законодавчої, виконавчої та судової влади, законність, соціальна безпека, свобода преси, свобода слова та думки (батьки)		
Які політичні інститути задіяні в ситуації, і наскільки впливовими є їх рішення?	Муніципалітет як законодавчий орган		
Які закони і принципи мають бути застосовані?	Хоча вищезгадана ситуація не дає відповіді, це стандартне питання необхідно завжди включати в аналіз		

Ефективність даного аналізу для ОДГ/ОПА

Структурований і систематичний аналіз політичної теми допомагає вчителю у підготовці уроків ОДГ/ОПА, а учням у розумінні політики.

Вчитель:

- може вирішувати, чи зосередитися лише на одному аспекті, використовуючи приклад політичної ситуації, поданий вище, для демонстрації принципу роботи системи політичних установ, процесу прийняття політичного рішення, сутності політичної проблеми і способу її вирішення;
- може використати цю політичну проблему у рольовій грі, що імітує процес ухвалення рішення, де учні виступають у різних ролях та ведуть переговори для ухвалення рішення;
- розвиває критичний погляд, що допомагає відбирати відповідні матеріали щодо поточних проблем у ЗМІ.

Учні:

- удосконалюють свою компетентність у розумінні та відборі інформації щодо політичних проблем, ухваленні рішення та політичних установ;
- вчаться ставити питання та аналізувати;
- вчаться працювати зі складними питаннями, зосереджуючись на їх окремих пунктах та використовуючи різні підходи до аналізу.

Розуміння політики

Робочий файл 2: Як я можу допомогти своїм учням в оцінці політичних проблем?

Основне завдання ОДГ/ОПЛ – надати учням можливість брати участь у житті їх суспільства і в політичних процесах. Для цього їм необхідно визначити ціль, завдання і стратегії політичної участі, спираючись на аналіз і оцінку.

Як можуть учителі ОДГ/ОПЛ допомогти учням в оцінці політичних проблем? Як правило, учні оцінюють ситуацію та шляхи її вирішення емоційно, можливо, навіть інтуїтивно. Як можуть учні розвивати критичний підхід до оцінки політичної ситуації?

Які критерії властиві політичній оцінці?

Приклад політичної ситуації, що був використаний у попередньому робочому файлі демонструє, які критерії, властиві політичній оцінці, можуть базуватись на контрасті та рівновазі. Використовуючи той самий приклад, можна показати, як політична проблема аналізується з різних точок зору. Політична оцінка зосереджується на важливості політичної проблеми (див. попередній робочий файл). Розглянемо це детальніше.

Приклад політичної ситуації

У містечку, оточеному селами, є лише одна школа, в якій навчаються не тільки місцеві діти, але й ті, що живуть за 20 кілометрів. Вони користуються рейсовим автобусом, щоб дібратися з дому до школи і навпаки. Муніципальний уряд підтримує сім'ї з низьким рівнем доходу, особливо, якщо двоє або більше дітей навчаються в школі. Сім'ї отримують знижку на плату за проїзд від 25 % до 75 %.

Економічна криза призвела до різкого зниження податкових надходжень. Представники муніципального парламенту в даний момент обговорюють питання швидкого скорочення витрат, щоб уникнути фінансування в кредит. Деякі впливові політики й аналітики запропонували зменшення знижок на платню за проїзд або навіть їх відміну. Вони переконують, що загальне скорочення видатків є важливим, але це явище негативно вплине на значну кількість сімей, що знаходяться в скрутному становищі. Отже, багато батьків не погоджуються з цією думкою і хочуть, щоб система сімейних знижок залишалась сталою.

Цей випадок вигаданий, але ймовірно є абсолютно типовим для обговорення питання скорочення державних витрат у часи економічної кризи. Яку оцінку можна дати цій ситуації?

Місцевий уряд повинен здійснити спробу досягти двох цілей одночасно, що зробити досить важко.

1. Сім'ї з низьким рівнем доходу потребують підтримки; це означає призначення певної частини бюджету на такі витрати.
2. Уряд повинен вирішувати проблему зниження податкових надходжень у період економічного спаду; це піднімає питання, які саме витрати, в тому числі соціальні, мають бути зменшені.

Ці дві цілі суперечать одна одній, як і шляхи їх вирішення, а саме: коли в першому випадку необхідно виділення додаткових витрат, у другому їх скорочують. Вихід – фінансування у борг – має серйозні та небажані наслідки. Воно забезпечує тимчасове полегшення ситуації, але вимагає вип-

лати відсотків та ще й повернення кредитної позики, що негативно впливає на державне фінансування. Окрім того, кредитне фінансування, може призвести до інфляції.

Два основних критерії оцінки політичних рішень

У демократичній державі не лише політичні лідери, але і громадяни повинні мати вибір у процесі ухвалення рішень. Лише тоді громадяни будуть здатними підтримувати або протистояти рішенням уряду.

Оцінка політичного рішення може розглядатись як конструктивістський процес, що нагадує внутрішні дебати. Кожен виступаючий пропонує різні шляхи вирішення проблеми. Особа, яка виконує роль судді, вислуховує всіх виступаючих, оцінює їх аргументи та розставляє пріоритети, а потім виносить вердикт, який відкриває шлях до дії. Давайте розглянемо ідеальну модель політичних дебатів з питання знижок для малозабезпечених сімей.

Перший виступаючий

Наше суспільство базується на правах людини, багато з яких об'єднані в нашій Конституції. Вони включають право на освіту³⁰ і відповідний рівень життя.³¹ Зокрема, сім'ї користуються захистом держави. У свою чергу, сім'ї служать суспільству, вони несуть відповідальність за виховання молодого покоління. Тому ми зв'язані зобов'язанням піклуватись про малозабезпечені сім'ї. Отже, я вимагаю збереження знижок на проїзд шкільним автобусом для цих сімей, особливо у такі важкі часи.

Другий виступаючий

Визнання відповідальності за суспільство означає, що ми повинні визначати проблеми і виклики, які загрожують нам, та переконатися, що ми вирішуємо їх. У середньостроковій перспективі ми не можемо витратити більше, ніж отримуємо. Якщо наш податковий прибуток знижується, мають зменшуватись і наші витрати. Ми робимо сім'ям послугу, якщо фінансуємо знижки шляхом кредитування. Всі вони, і особливо їх діти, повинні будуть повернути свою частину з відсотками. Ефективне вирішення нашої фінансової проблеми вигідне кожному. Отже, я пропоную скоротити витрати таким чином, щоб уникнути кредитних витрат та залучення сімей до сплати своєї частки.

І більше виступаючих може “вийти на трибуну”, висловлюючи свою точку зору. Третій виступаючий, наприклад, може розглядати бажані і небажані тривалі наслідки цього рішення, наприклад, терміни дії можливої підтримки. Яким буде вплив на планету, умови життя наступних поколінь, на економічне зростання або на соціальні групи, що знаходяться на нижніх щаблях соціальної драбини?

Два основних підходи до оцінки політичної думки

Перші два виступаючі сперечалися щодо різного розуміння обов'язку. Визначення обов'язку першого було нормативним, таким, що базується на ціннісній системі прав людини. Бідність — серйозне порушення людської гідності, і тому держава не повинна скорочувати матеріальну підтримку сімей з низьким рівнем прибутку. Визначення обов'язку другого виступаючого було націлене на досягнення мети. Ефективне вирішення гострої проблеми є вкрай важливим, і не може бути жодних заперечень і табу у даному питанні.

Третій, об'єднуючи основні думки обох попередніх, розглядає тривалі наслідки рішення.

Тобто, люди потребують відповідного ставлення влади до себе і права висловлювати свої погляди щодо процесу управління країною (перший виступаючий), і вони хочуть мати надійну й ефективну владу (другий виступаючий).

³⁰Протокол до Конвенції про захист прав і основних свобод людини (20 березня 1952 р.), С. 2.

³¹Загальна декларація прав людини (10 грудня 1948 р.), С. 25.

Обговорення може зайти в глухий кут, якщо виступаючі посилаються на різні поняття, як наприклад, цінність і мета. Обидві пропозиції є ефективними, але вони не поєднуються, якщо не будуть пов'язані в єдине судження.

Політична оцінка на уроках ОДГ/ОПА

У школі учні практикують свободу поглядів і висловлювання.³² Учні, які були свідками внутрішніх дебатів, вільні у своїх рішеннях. Учитель не повинен втручатися в подальший процес формування судження та нав'язувати своє “правильне вирішення”³³ ситуації; у демократичній політиці ніхто не має абсолютних стандартів визначення правильного рішення. Так, учитель не повинен повчати або переконувати учнів діяти певним чином. Право вибору лишається за учнем, а не вчителем.

Учні вільні у виборі критеріїв оцінки. У висловлюванні свого політичного погляду вони мають опиратися на нього. Це великий крок уперед, порівняно з судженнями, що ґрунтуються на емоціях або інтуїції (“добре” і “погано”). І навіть на більш високому рівні учні можуть пояснити вибір критеріїв оцінки.

Проте вони повинні усвідомлювати, що у політиці рішення має бути прийняте обов'язково. Тому недостатньо лише прослухати внутрішні обговорення і відпустити виступаючих без визначення того, яке рішення прийняти. Розглядаючи суперечливі пропозиції, як у поданому вище випадку, учні можуть:

- визначити пріоритети, тобто вирішити залишити знижки для сімей чи прийняти політику суворих скорочень бюджету;
- знайти компроміс, тобто помірне скорочення знижок для сімей та врегулювання кредитних витрат. Необхідно зазначити, що заходи з надання пільг активним членам громади необхідно розглядати через призму дотримання прав людини.

Різні **методи** допомагають учням навчитись застосовувати аналіз політичного рішення на практиці. Серед них варто виділити:

- пленарні дискусії – критичне мислення, дебати та обговорення;
- письмові роботи з наступним аналізом учителем;
- проблемне навчання з подальшим підбиттям підсумків та обговоренням.

Учитель обирає **теми** таким чином, щоб учні мали змогу знайти відповідну інформацію, яка б містила різні точки зору зі спірних питань, тобто не надто складні. Поточні проблеми цікавлять учнів більше, але є набагато складнішими, оскільки як учителі, так і учні виступають першо-прохідцями у їх розгляді та аналізі.

---

³²Конвенція про права дитини (20 листопада 1989 р.), статті 13, 14; Загальна декларація прав людини (4 листопада 1950 р.), статті 9, 10.

³³Див. част. II, розд. 5 у цьому томі.

Розділ 4

Керівництво навчальним процесом і вибір форм навчання

1. Загальні поняття

Заохочування та підтримка учнів у процесі навчання – одна з найпривабливіших сторін професії вчителя. Якщо ви не маєте чітких ідей щодо того, чому мають навчитись учні у процесі навчання, вам буде нелегко обрати набір інструментів, які забезпечать досягнення поставлених цілей. У ОДГ/ОПЛ існує багато різних методів, і якщо ви присвятите час та зусилля роздумам над тим, як можна вчити краще, то згодом станете справжніми експертами.

2. Завдання і ключові питання управління навчальним процесом та вибір форм навчання

2.1. Завдання

Заохочування та підтримка учнів у процесі навчання – одна з найпривабливіших сторін професії вчителя, але й одна з найвимогливіших!

Ваші власні думки стосовно форм навчання є основою вашого планування. Якщо ви не маєте чітких ідей щодо того, що повинні засвоїти учні у процесі навчання, вам буде нелегко здійснити планування, визначити завдання, методи та види діяльності.

Удосконалення ефективності навчання – нелегке завдання, вирішення якого потребує багато часу. Але якщо ви розмірковуєте, обговорюєте це питання з учнями, аналізуєте і робите висновки, отримуючи таким чином досвід, то з часом станете справжніми експертами. Навчальний процес є складним, і його успіх й удосконалення залежать від багатьох чинників.

2.2. Ключові питання

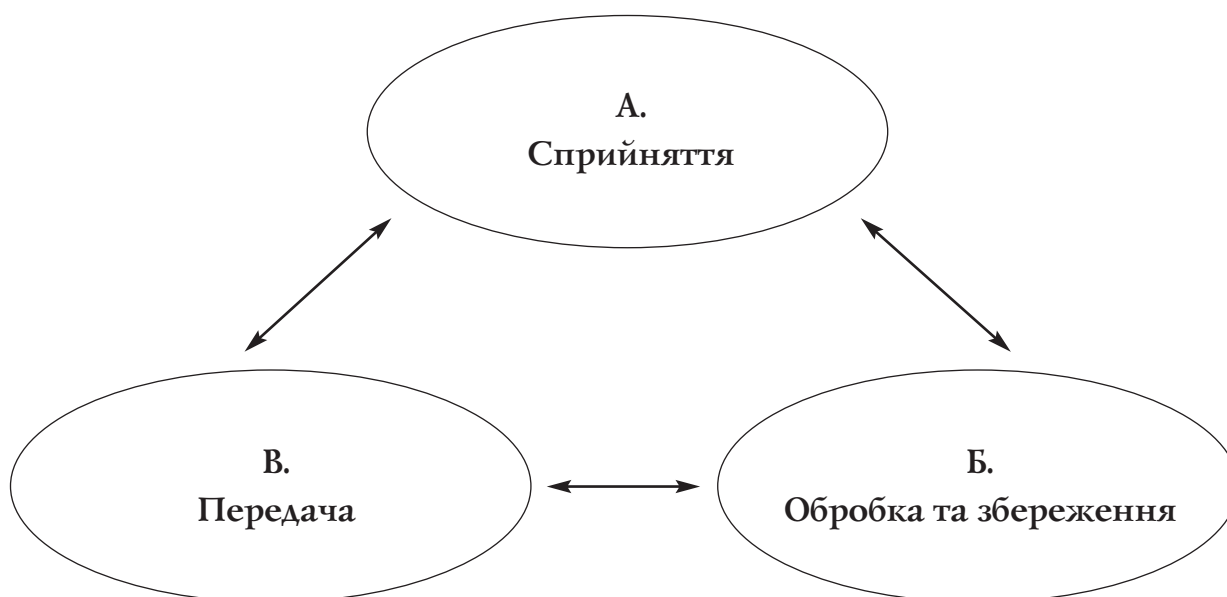
- Які методики дозволять учням досягти поставлених цілей навчання?
- Як я можу сприяти у сприйнятті, розумінні і запам'ятовуванні нової інформації учнями?
- Чи заохочує навчальний процес учнів застосовувати набуті знання та навички у подальшому навчанні?
- Чи націлена поставлена мета першочергово на сприйняття, розуміння та запам'ятовування нової інформації, чи на постановку завдань?
- Чи прийняті до уваги важливі аспекти (ідеальні навчальні умови) при плануванні результатів навчання?
- Чи є головним завданням навчального процесу оволодіння учнями основними поняттями, навичками, формування власного ставлення, і чи передбачені мною відповідні форми навчання, що забезпечать досягнення необхідного результату:
  - через активну дію (шляхом створення нового і т. п.);
  - через мислення (шляхом аналізу, та формування нових поглядів);

- через спостереження;
- через різноманітні вербальні форми навчання (лекція, розповідь тощо);
- через інструктажі, надання допомоги та співпрацю;
- через обговорення і дебати;
- через створення письмових освітніх продуктів (повідомлення, учнівський щоденник тощо);
- шляхом застосування різних способів;
- через аналіз подій у реальному житті та досвід;
- через експеримент, випробування і помилки?

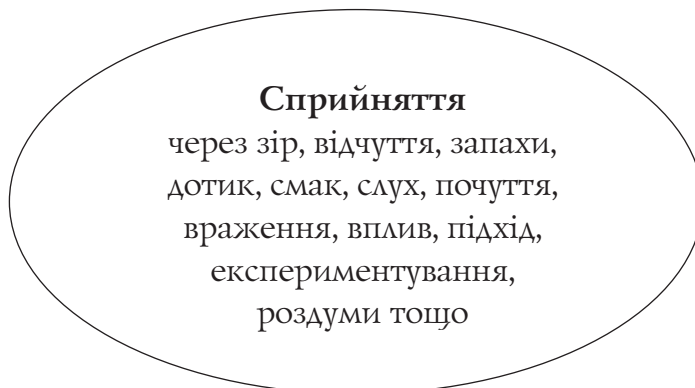
Керівництво навчальним процесом і вибір форм навчання

Робочий файл 1: Три етапи навчального процесу

У кожному процесі навчання ми можемо виділити три тісно пов'язані між собою етапи:

А. Сприйняття інформації

Питання до проблеми сприйняття учнями інформації

Знання, набуті раніше

Як можуть учні активізувати свої знання, набуті раніше?

Постановка запитань

Чи можуть учні розглядати тему шляхом формулювання запитань?

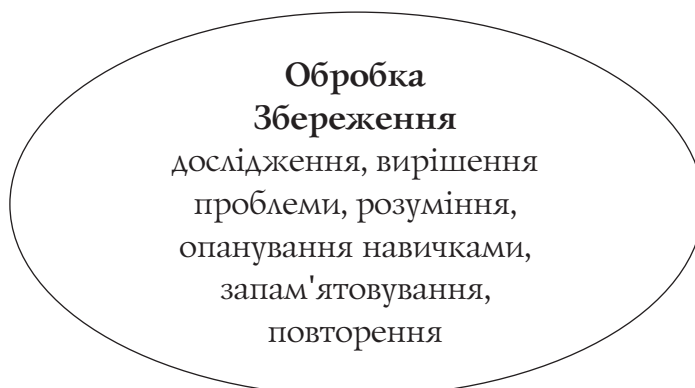
Відчуття

Чи можуть учні сприймати інформацію через відчуття, тобто через зір, слух, сприйняття, почуття, відчуття, емоції, дотик, смак, запах тощо?

Ілюстрації (Підтримка малюнком та кольором)

Чи використовуються ілюстрації, моделі або копії матеріалів?

Б. Обробка та збереження інформації

Питання до проблеми обробки та збереження інформації

Структура

Чи організовано навчання таким чином, що попередні кроки сприяють наступним?

Посилання

Чи здатні учні пов'язувати нову інформацію із знаннями, набутими раніше?

Рівень володіння навичками

Чи індивідуальні завдання для учнів відповідають їх рівню володіння знаннями та навичками?

Рівень розуміння

Чи відповідають завдання вмінню учнів закріплювати і поглиблювати набуті знання?

Літопис

Чи ведуть учні літопис своїх досягнень та чи роблять записи (повідомлення, афіша, замітки, малюнки, діаграми, ескізи тощо)?

Практика

Чи мають учні можливість практикувати щойно набуті здібності та навички у широкому спектрі можливих ситуацій?

Інтенсивність навчання

Чи було надано учням достатньо часу і можливостей для опрацювання нової інформації та набутого досвіду?

Чи приділяємо ми достатньо часу тому, щоб учні глибоко вивчили предмет?

В. Передача інформації

Передача
застосування,
гнучкий підхід,
апробація,
підхід до розв'язання нових
завдань, впевненість,
доступ, дія

Отримання знань завжди має приводити до їх передачі

Чим більше я вчу, тим більше знаю, чим більше я знаю, тим більше забуваю, чим більше я забуваю, тим менше знаю ... або я це знаю, та не використовую чи не беру до уваги...

Питання до проблеми передачі інформації

Користь

Чи здатні учні брати користь від вивченого та переконатися у ній на власному досвіді?

Перевірка дієвості (мотивація)

Чи відчують учні безпосередній зв'язок між докладеними зусиллями та своїми досягненнями у навчанні? Чи усвідомлюють учні власну відповідальність за подальший розвиток своїх знань, умінь та навичок, тобто, чого вони можуть досягти завдяки своїм навчальним зусиллям та діяльності?

Контроль

Чи розглядаються та аналізуються висновки?

Подальше навчання

Чи стимулює учнів навчання до подальшого та/або поглибленого вивчення?

Учні залишаються емоційно включеними?

Застосування

Чи пропонують учням, хлопчикам та дівчаткам, широкий вибір можливостей застосування набутих знань? Чи знають учні, яким чином можна застосовувати свої здібності та чи існують певні обмеження?

Керівництво навчальним процесом і вибір форм навчання

Робочий файл 2: Чому дошки та крейди недостатньо, або “навчено ≠ вивчено” та “вивчено ≠ застосовано у реальному житті”

Учителі, які пройшли підготовку за традиційною методикою навчання, як правило, переоцінюють вплив усної форми викладання на учнів – “навчено ≠ вивчено”. Ця точка зору особливо поширена в середній школі, де вчителі стикаються з навчальними планами, що містять великий об'єм складного матеріалу. Тому вони вважають найкращим та дієвим способом лекції за темою – вчитель розказує, учні слухають. І в даному випадку вчитель історії, можливо, подумає: “Ну ось, я прочитав лекцію, та й закінчив з учнями вивчати ХХ століття”.

Але чи вчаться учні, слухаючи лекції? Та чи всі вони вивчили те, чого хотів їх навчити учитель?

“Навчено ≠ вивчено”

З конструктивістської точки зору, відповіді на ці питання немає. “Навчено – не означає вивчено”. Навчання – процес індивідуальний. Учні конструюють власну систему знань. Вони пов'язують те, що вже знають і розуміють, з новою інформацією, використовуючи поняття, створюючи ідеї, оцінюючи через свій досвід тощо. Учні шукають смисл і логіку в тому, що вивчають, визначають, що є актуальним і вартим запам'ятовування, а що може бути забутим.

А також вони роблять помилки.

Учителі, котрі читають лекцію перед аудиторією з тридцяти осіб, повинні пам'ятати: у свідомості учнів народжується тридцять різних варіантів лекції, що вони інтегрують у власну систему понять, яку Джером Брунер назвав когнітивною.

Але навчання – це не лише створення системи понять, але і деконструкція помилок. Молодші учні, наприклад, можуть вважати, що ніч приходить, тому що сідає сонце, оскільки вони це спостерігають. Звичайно, вчителі діють правильно, намагаючись виправити таку точку зору учня. Це важкий і інколи неприємний процес коригування. Тому лекція вчителя є просто новою інформацією для одного учня, в той саме час, коли інший розуміє свою помилку, яка потребує виправлення.

З конструктивістської точки зору, ми повинні бути готовими до того, що помилки у сприйнятті та розумінні інформації є правилом, а не виключенням і не лише у свідомості наших учнів, але й у нашій власній.

Трансформація нашої когнітивної структури – процес складніший, ніж просто заміна “старого знання” “новим”, яке здійснює вчитель на уроці. Передусім, це – процес, що продовжується протягом довгого періоду часу, в якому суперечливі ідеї й поняття конкурують між собою, і учні самі, а не вчитель виправляють помилки.

“Вивчено ≠ застосовано у реальному житті”

Учителі, які намагаються виправити помилки учнів, приходять до висновку: недостатньо “говорити їм, що правильно, а що ні”. У навчальному процесі вчителі стикаються з проблемами, а саме:

- учні “не слухають”. Як слід діяти вчителю у випадку, коли учні не змінюють власних неправильних уявлень навіть після того, як їм були викладені правильні факти, поняття тощо?
- “учні вчаться подібно до папуг”. Як можна вирішити проблему того, що шкільні знання співіснують поруч зі сферою наївного мислення – учні не пов'язують свій щоденний досвід

із логікою, мисленням та власною точкою зору, що призводить до неправильної інформації? Вони заучують предметні знання лише для іспитів “подібно до папуг”, а потім все забувають.

Кожен учитель має досвід таких проблем. Аби подолати їх, недостатньо навіть застосувати принципи конструктивістського навчання. Учні повинні щось **робити** з тим, чому вони навчилися — мають **застосувати** набуте практично. Для вчителя таке завдання передбачає наступні дії:

- жодного уроку без подальшого завдання;
- уважно вислуховувати учнів, їх відповіді або презентації, щоб оцінити навчальні досягнення;
- зробити учнів відповідальними за власний розвиток, наприклад, давати завдання, що передбачають самостійне опрацювання;
- прислуховуватись до аналізу та самоаналізу учнів: Що я вважаю особливо важливим, так тільки це... Я вчуся найкраще, коли ...

Завдання вчителя — забезпечити адекватні можливості для навчання учнів, їхньої роботи та спілкування з іншими учнями. Конструктивістське навчання, у тому числі деконструкція, завдання, направлені на подальше застосування на практиці, потребують часу. Тому вчитель — можливо, разом із учнями — повинен вирішити, на які теми варто витратити час. Тобто діяти за принципом “Нехай менше, та краще”.

Керівництво навчальним процесом і вибір форм навчання

Робочий файл 3: Вибір відповідних форм навчання

У виборі певної форми викладання ви приймаєте рішення, як створити та організувати процес навчання й освітнє середовище. У даному контексті постає питання, які форми викладання, навчання та соціальної взаємодії мають бути використані та об'єднані, як розрахувати час для кожного етапу і які матеріали використовувати.

Наступні питання допоможуть у процесі вибору:

- Які форми навчання підтримуватимуть поставлену мету навчального процесу?
- Які форми соціальної взаємодії я вибираю для свого курсу?
- Які структуру і темп я вибираю для свого курсу?
- Якою мірою учні можуть брати участь у плануванні уроків і форм навчання?
- З огляду на існуючі зовнішні вимоги, які підходи до викладання є дієвими?
- Застосування яких методів та стилів викладання вдається мені найкраще?
- Що ще я можу зробити разом з учнями для створення позитивної навчальної атмосфери?
- Чи є підхід учителя однаково справедливим як для хлопчиків, так і дівчаток?
- Чи заохочують уроки до співпраці у класі?
- Чи виділено вільний простір або місце, де окремо від класу можуть працювати як учні, так і групи?
- Чи завжди класна кімната є найкращим місцем для навчання? Чи потрібно перепланувати або реструктуризувати класну кімнату? Чи доступні спеціалізовані класи? Чи будуть екскурсії або дослідження корисними?
- Скільки свободи я даю своїм учням; як я оцінюю їх здібності?
- Чи повинні всі учні навчатися за затвердженим заздалегідь планом? Чи є мій викладацький підхід індивідуальним і досить гнучким для забезпечення навчальних потреб, темпу навчання та здібностей учнів?
- Чи може бути запропонований учням вибір різних видів діяльності?
- Яке домашнє завдання я передбачаю?
- Які форми соціальної взаємодії є дієвими, враховуючи умови, цілі та зміст процесу навчання? (Індивідуальна та парна робота, малі чи великі групи).

Керівництво навчальним процесом і вибір форм навчання

Робочий файл 4: П'ять основних форм викладання і навчання

П'ять методичних підходів описують, так би мовити, п'ять ідеальних шляхів організації взаємодії між учителями й учнями.

Кожен з цих підходів дозволяє, або ж вимагає, щоб учителі й учні реагували та взаємодіяли один з одним різними способами.

Підходи охоплюють широкий діапазон від класичної, зосередженої на особі вчителя формі (викладання – презентація) до форм, орієнтованих на учня.

Ми не пропонуємо, щоб перша форма була цілком замінена другою. Натомість, ми переконані, що поєднання цих форм є дієвим, і зрештою, повинен здійснюватися рух до форм навчання, орієнтованих на учня.

На перший погляд може видатись, що навчання, де центром є учень, означає відступ учителя в тінь. Проте це не так. Як змінюється роль учителя, буде пояснено детально, але його роль варіюється від безпосередньої дії в класній кімнаті до ретельної підготовки, супроводження та спостереження, і така тенденція організації навчання в наш час зростає.

Учням, які вчать навчатися, необхідна підтримка вчителів з усіх предметів. Види діяльності такого масштабу, як, наприклад, проектна робота, губляться як крапля в морі монотонного, безкінечно повторюваного “навчання через викладання матеріалу”, яке примушує учнів до механічного заучування.

Основними формами навчання є:

- навчання через викладання матеріалу;
- кероване дослідницьке навчання (обговорення у класі);
- відкрите навчання;
- індивідуальне навчання;
- проектне навчання.

Розглянемо роль та форми діяльності вчителя відповідно до форм навчання:

Форма навчання	Види діяльності	Типові особливості
Навчання через викладання матеріалу	Оповідання, лекція, читання в класі, повідомлення, роз'яснення, демонстрація, показ, навчання через приклади	<ul style="list-style-type: none"> – Я (вчитель) можу безпосередньо викладати предмет відповідно до ситуації в класі і безпосередньо спостерігати за реакцією учнів. – Всі учні мають досягти однакових цілей – у той самий період часу, в тому ж класі та в тих же обставинах, тими ж методами і засобами. – Тематика матеріалу заздалегідь повідомляється учням
Кероване дослідницьке навчання (обговорення у класі)	Діалог, питання, поштовх, стимулювання, супровід, підтримка	<ul style="list-style-type: none"> – Взаємодія роз'яснення вчителя і стимулювання діяльності учнів

Форма навчання	Види діяльності	Типові особливості
Відкрите навчання	<p>Вчитель: порада, посередництво, підтримка.</p> <p>Учні: відбір, планування, постановка питань, відкриття, дослідження, формулювання, проектування, аналіз, міркування, перевірка, управління</p>	<ul style="list-style-type: none"> – Учні повинні брати участь у прийнятті рішень. – Інтереси, потреби та ініціативи учнів мають високий пріоритет. – Навчальне середовище заохочує учнів діяти (мобільне обладнання класної кімнати та навчального простору, широка різноманітність навчальних матеріалів, місця для проведення експериментів, малювання тощо). – Відкрита організація навчального оточення. – Учні пропонуються різноманітність тем і матеріалів на вибір. – Береться до уваги зовнішнє навчальне оточення. – Вільний вибір форм навчальної діяльності. – Індивідуальна, парна або групова робота. – Відкрите навчання включає і заохочує самовизначення, особисту відповідальність, дослідження, спонтанність, орієнтацію на контекст.
Індивідуальне навчання	<p>Вчитель: діагностика, керівництво, інструктаж, підтримка, порада, інформування, контроль, спостереження, мотивація.</p> <p>Учні: відбір, модифікація і розвиток робочої програми, читання, досягнення, огляд та оцінка</p>	<ul style="list-style-type: none"> – Цілі навчання відповідають потребам учня (визначені попередніми знаннями, здібностями (навичками і талантами), інтересами, соціальним і сімейним походженням учнів тощо). – Оптиміальне налаштування всіх складових навчального процесу відповідно до індивідуальних потреб та здібностей учнів, наприклад, вимоги, завдання, методика проведення, методи, час, медіа та сприяння (багатовимірне визначення). – Дидактичні матеріали підтримуються медіазасобами (комп'ютерами, навчальним програмним забезпеченням, відеокліпами, електронними таблицями, моделями, картинками для учнів, підручниками тощо). – Індивідуальне навчання стимулює ефективність, економію часу і зусиль, систематичний підхід, незалежність думки і особисту відповідальність.
Проектне навчання	<p>Вчитель: посередництво, спостереження, порада, стимулювання, підтримка, організація, координація.</p> <p>Учні: постановка цілей, співпраця, планування, дискусія, взаємна угода, збір даних та інформація, постановка питань, застосування, вивчення, експериментування, випробування, реконструкція, проектування, створення, дизайн, управління, оцінка</p>	<ul style="list-style-type: none"> – Загальні інтереси, проблеми та цілі учнів мають вирішальне значення для вибору теми, завдань і підходів. – Справжня проблема, взята з реального життя, у сприйнятті учнів обох статей служить відправною точкою. – Пріоритет віддається отриманню результатів і міждисциплінарному підходу. – Учні заохочуються у використанні власного досвіду, навчання пов'язане з практикою реального життя. – Довгострокова ініціатива, яка проходить визначену послідовність стадій і фаз (ініціатива – оцінка інтересів і потреб – постановка завдань – визначення меж, тобто виключення цілей, які не можуть бути досягнуті, – проектування; планування – остаточний термін; виконання; аналіз та перспектива майбутніх дій по завершенні проекту, облік витрат, вдосконалення та оцінка).

Форма навчання	Види діяльності	Типові особливості
		<ul style="list-style-type: none"> – Розподіл завдань: індивідуальна робота, робота з партнерами, в малих і великих групах; співпраця. – Учні відвідують установи за межами школи і консультуються зі своїми батьками як/та/або експертами. – Проектна робота заохочує незалежність думки і навчання шляхом відкриття, особистий і практичний досвід та соціальну взаємодію з іншими. – Навчання спонукає учнів до дії.

Розділ 5

Оцінювання досягнень учнів, учителів і шкіл

1. Загальні поняття

В оцінюванні ОДГ/ОПЛ враховується те саме, що й у звичайному навчанні: Як і чому учні мають бути оціненими? Чи чесним є оцінювання? Чи підтримує оцінювання навчальний процес? У ОДГ/ОПЛ ці питання мають бути детально розглянуті у різних контекстах: Які компетентності можуть оцінюватись? Чи необхідно знати напам'ять статті Декларації прав людини або про структуру юридичної системи країни, де живуть учні? Неможливо дати відповіді на ці питання, оскільки зараз проходить їх обговорення на міжнародному рівні, і ніхто (ще) не має певної відповіді. Оскільки кожний вид навчання має бути оціненим відповідно до його ефективності, ми хотіли б обговорити цей аспект детально. Одне з рішень – форма оцінювання, обрана нами. Якщо вчителі й учні оцінюють свої досягнення під час, а не по завершенні процесу навчання (формативна оцінка), оцінювання функціонуватиме в якості координатора навчання і призведе до кращого результату. Ми хочемо неупереджено сприяти ширшому розумінню оцінювання навчання шляхом представлення різних підходів до нього. Питання не в тому, чи повинні ми оцінювати досягнення, а у тому, яка форма оцінювання буде використана, в який проміжок часу і з якою конкретно метою. Тому це питання подібне до питання правильного вибору методів навчання: ми не розбираємось у правильності цього методу, а у тому, який саме метод використовувати та коли. Як вже згадувалось раніше ОДГ/ОПЛ – це не просто предмети. Це поняття, які разом визначають атмосферу навчання. В ОДГ/ОПЛ оцінюються не лише досягнення учнів, представлення виконаних завдань, набуті знання та компетентності і ноу-хау в межах предметної області. Оцінювання також включає динамічні особливості, як наприклад: стосунки, ставлення, міжпредметні здібності на кшталт гнучкості, комунікації, навички взаємодії, аргументації і т. п. Тому оцінювання здійснюється в різних вимірах. Це також стосується й інших предметів.

2. Завдання і ключові питання оцінювання досягнень учнів, учителів і шкіл

2.1. Завдання

У ході планування уроків і навчальних тем одним із аспектів, який заслуговує на увагу, є питання, як контролювати і забезпечувати прогрес учнів у навчанні, як визначити ступінь прогресу, якого вони досягли, і як оцінити результати учнівських досягнень та вашої праці. Перед проведенням уроку ви повинні спланувати, як визначити або оцінити і покращити ефективність та якість своєї роботи і як зафіксувати, проаналізувати, покращити та оцінити роботу й навчальну діяльність учнів. Діючи таким чином, ви визначите виміри й інструменти та зможете використати їх для оцінювання досягнень класу в цілому або окремих учнів, та в разі необхідності, на яких критеріях ви базуватимете свою систему оцінювання.

У цьому розділі ми пропонуємо інформацію про оцінювання досягнень учнів, вчителів і школи загалом.

2.2. Ключові питання

Процес навчання учнів:

- Як визначається й оцінюється успішне навчання?
- Яким чином застосовується самооцінка та оцінка іншими?
- Як я гарантую досягнення поставлених учнями цілей?
- Чи регулярно учні досягають успіху в процесі навчання?
- Чи усвідомлюють вони досягнутий прогрес?
- Чи дає моє викладання рівні можливості успіху хлопчикам і дівчаткам?
- Чи свідомо учні проводять спостереження, контролюють і покращують своє навчання і режим роботи?
- Чи отримали учні будь-які управлінські принципи, що допомагають у їх навчанні?
- Чи можуть учні самостійно керувати процесом навчання та оцінювати його результати?
- Чи посилаються учні на власні цілі, стандарти, критерії та потреби при самооцінці?
- Чи помічаю я прогрес окремих учнів?
- Як визначити проблеми окремих учнів?
- Як я спостерігаю соціальну взаємодію у класі?
- Яким чином необхідно записувати свої спостереження та оцінки окремих учнів і класу в цілому?

Процес викладання:

- Як визначається та оцінюється успішне навчання?
- Який спосіб застосовувати для самооцінки та оцінки інших?
- Як, коли і з ким я аналізую своє викладання?
- Як зробити так, щоб учні брали участь у процесі?
- Як ставляться мої учні до успіхів та невдач у моїй викладацькій діяльності?
- Як я визначаю свій прогрес у викладанні і як удосконалююся?

Оцінювання досягнень учнів, учителів і шкіл

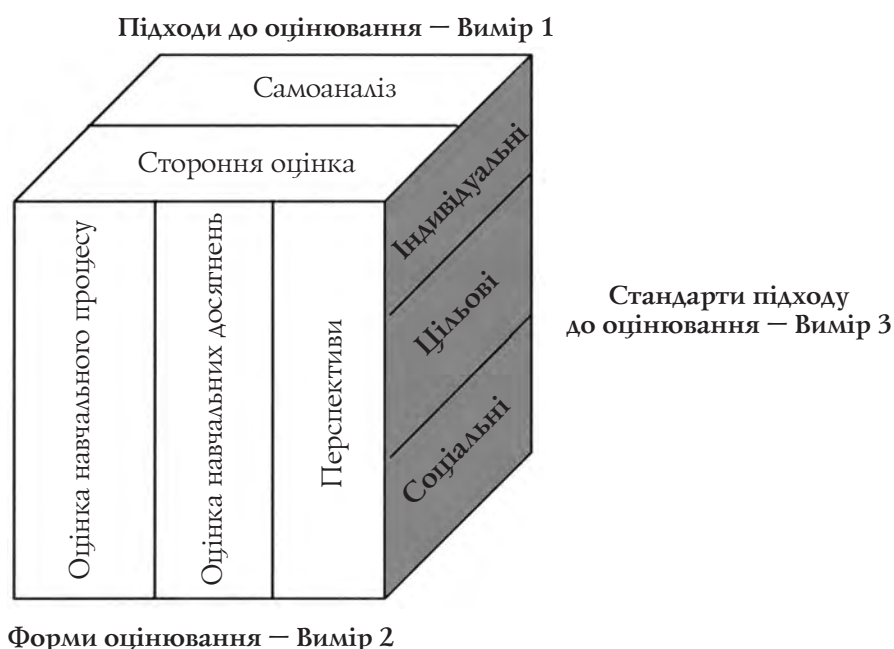
Робочий файл 1: Різні виміри оцінювання

Різні виміри оцінювання досягнень учнів включають три рівні. Ця кубічна модель демонструє взаємозалежність трьох вимірів.

Вимір 1 – Підходи: Учні можуть оцінити себе (самооцінка) або можуть бути оцінені іншими (стороння оцінка).

Вимір 2 – Форми: Оцінювання може мати три різних форми: оцінювання навчального процесу, оцінювання навчальних досягнень та перспективи. Кожна форма має свої переваги і недоліки.

Вимір 3 – Стандартний підхід: Для оцінки вчитель може орієнтуватись на індивідуальні стандарти (учень), цільові стандарти (мета навчання) або на соціальні стандарти (позиція учня в класі). Такий підхід, що базується на стандартах, впливає на майбутнє навчання учня.

Перед тим, як ми будемо розмірковувати над питанням виміру оцінювання, ми повинні вирішити для себе, яку компетентність оцінюємо. У ОДГ/ОПЛ, як згадувалось раніше, це три компетентності: компетентність аналізу, компетентність політичного судження, компетентність дії.

У цьому відношенні ми можемо підняти питання, які стосуються аспекту врегулювання чітких та об'єктивних критеріїв оцінки й оцінювання:

- Які важливі складові впливають на оцінювання (знання фактів, “інструменти мислення та дії”, навички та вміння)?
- Чи оцінювання учнівських робіт визначено за неупередженими критеріями?

- Чи відповідає зміст тестових завдань навчальним програмам?
- Чи були заздалегідь визначені критерії кожної оцінки (різні рівні досягнень учнів)?
- Чи дає учням перевірка знань можливість зрозуміти, якого навчального рівня вони досягли?
- Чи були розроблені різні види контролю для учнів з різними можливостями?
- Чи можуть учні самостійно визначити доцільність проведення тесту (тобто чи можуть вони обрати відповідний час для його виконання)?

Оцінювання досягнень учнів, учителів і шкіл

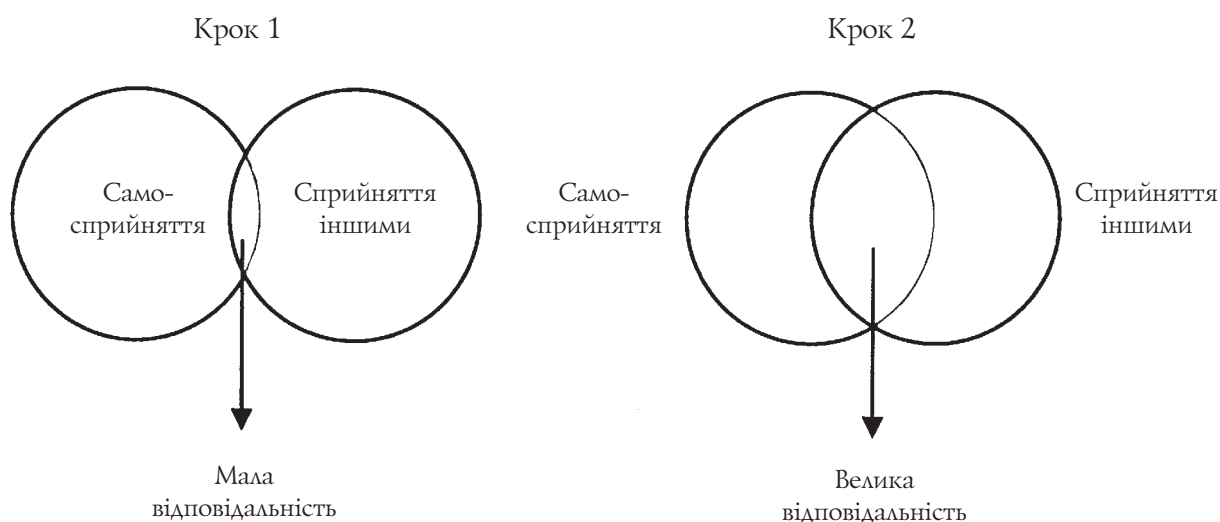
Робочий файл 2: Підходи до оцінки та оцінювання

Внутрішнє і зовнішнє оцінювання дає можливість людині отримати реальну картину рівня власних знань і робити подальші кроки у напрямку свого розвитку.

Всі люди звикли до оцінки своїх досягнень іншими. Через оцінку інших, ви отримуєте зворотну реакцію учнів, учителів або батьків.

Самооцінка є здатністю оцінювати себе й аналізувати наслідки. Самооцінка – істотний інструмент підтримки самостійності учнів та їх незалежності від впливу вчителів. Учні, які можуть реально оцінити себе, отримують чітку картину власних досягнень і менше відчувають невпевненість. Вони будуть менше залежати від зворотної реакції та похвали і зможуть адекватніше реагувати на зауваження вчителів.

Самооцінка й оцінка інших не обов'язково мають збігатися, але повинні оголошуватись на спільних зустрічах, аналізуватись та обговорюватись. Учень не може бачити себе очима вчителя. Тому різні точки зору повинні бути викладені та обговорені. Таким чином можна усунути непорозуміння, вузькі місця та труднощі в оцінюванні. Крок за кроком учні мають учитися оцінювати власну компетентність, реагувати у відповідь, сприймати оцінку інших та обговорювати її. Завдяки такому покроковому підходу до самооцінки учні відповідним чином сприймають оцінку інших.

Оцінювання досягнень учнів, учителів і шкіл

Робочий файл 3: Підходи до оцінювання та форми оцінки

Оцінювання процесу навчання (формативне)

Такий підхід служить для поліпшення, контролю та перевірки процесу навчання учнів або діяльності як учителя, так і учня по досягненню мети.

Оцінювання навчальних досягнень (узагальнююче)

На певному етапі узагальнююче оцінювання підбиває підсумки щодо набутих знань та навичок. Його основна функція — інформувати, наприклад, учнів або батьків про рівень виконання роботи учнем.

Перспективне оцінювання

Цей тип оцінювання прогнозує майбутній розвиток учня. На різних етапах навчання у школі люди, залучені до навчального процесу (учні, вчителі, батьки, в деяких випадках шкільні психологи і керівництво), дають рекомендації учневі щодо продовження його навчання у школі.

Оцінювання процесу навчання

Головна мета оцінювання навчального процесу (або формативного оцінювання) — підтримувати кожного учня. Звідси: ефективність викладання постійно вдосконалюється. Замість боротьби з труднощами, необхідно аналізувати причини, що лежать в їх основі, та намагатися їх долати (ці причини можуть бути пізнавальними та емоційними). Помилки слід не виправляти, а аналізувати. Таким чином, використовуючи підхід, що орієнтується на цілі, ідеї учнів можуть бути зрозумілі та підтримані. Труднощі потрібно обговорювати разом із учнями, як і можливі шляхи їх подолання за допомогою заходів підтримки або створення спеціальних завдань. Аналізуючи причину помилок, учні не відчують себе у полоні труднощів. Натомість, вони вчаться розвивати індивідуальні стратегії для їх подолання.

Успіх навчання залежить від постійного процесу регулювання самого навчального процесу, аналізу помилок, у якому разом беруть участь учитель і учні, що призводить до знаходження нових ефективних методів.

Шлях оцінювання навчального процесу включає:

- спостереження;
- коротке щоденне тестування;
- підсумковий тест після вивчення теми.

Тести, що оцінюють процес навчання, діють як індикатори. Вони надають можливість учням і вчителям перевірити рівень своїх досягнень. Прогалини можуть бути заповнені за рахунок виконання додаткових завдань.

Можливості тестування передбачають:

- спостереження за учнями в процесі виконання завдань;
- уважну перевірку та аналіз виконаних завдань;
- індивідуальні бесіди про результати виконаних завдань;

- обговорення обраних шляхів розв'язання проблеми;
- невеликі тести.

Через спостереження, аналіз способів роботи над завданнями та джерела помилок формуються цілі, які учні визначають самостійно, чи разом із учителем, або вчитель сам ставить їх перед учнями.

Наслідком застосування такого підходу є зрушення у напрямку до:

- виключно цільового навчання, замість орієнтованого лише на зміст;
- індивідуального навчання, замість навчання, де кожен працює над одним і тим же завданням.

Оцінювання навчальних досягнень

Оцінювання навчальних досягнень (або підсумкове оцінювання) дає характеристику досягнень учнів. Воно підбиває підсумки щодо набутих знань та компетентностей і служить інструментом зворотного зв'язку з батьками, учнями та вчителями. Оцінювання може служити основою підтримки, орієнтованої на досягнення мети.

Такий вид оцінювання використовується через спостереження і моніторинг по завершенні довготривалого послідовного етапу навчання та інформує про ступінь досягнення учнями різних цілей.

Як інструмент моніторингу використовуються оцінки. У зв'язку з цим виникає низка не вирішених питань:

- Різні вчителі оцінюють досягнення учня по-різному. Оцінювання буде необ'єктивним. І не важливо, з якого предмету. Тест з математики буде так само по-різному оцінений різними вчителями, як і письмова робота. Тому вчителі, які здійснюють оцінювання, значно впливають на нього. Це питання довіри учня до вчителя і класу, в якому він навчається, та питанням його перспектив. Можна з упевненістю стверджувати, що в даній ситуації об'єктивність не може виступати як критерій оцінювання.
- Вчитель може по-різному оцінювати одну й ту ж роботу учня в різний час. Оцінювання також не буде надійним. І в цьому випадку можна сперечатись щодо дієвості даного критерію.
- Не існує чіткого визначення того, що виражається оцінкою (навички, компетентність, знання, ставлення?) Коли вчителі використовують оцінки у своєму оцінюванні досягнень учнів, вони враховують різні аспекти, як наприклад: досягнення в минулому семестрі, навчальний прогрес або, навпаки, погіршення в порівнянні з іншими учнями у класі, дисциплінарні аспекти. Учням дуже важко зрозуміти, що стоїть за тією чи іншою оцінкою. Зазвичай вони не знайомі зі стратегіями оцінювання своїх учителів. Зміст оцінки може бути багатовимірним, а сфера тлумачення великою. Інтерпретація оцінки ускладнюється ще й тим, що вона виконує різну функцію у нашому суспільстві, як наприклад: кваліфікація, відбір і розподіл. Отже, можемо з упевненістю стверджувати, що і вагомість оцінки не переконлива у питанні оцінювання навчальних досягнень або професійного успіху.
- Використання оцінок як вимірювача оцінювання навчальних досягнень має дуже небажаний ефект: виставлення оцінок у межах класу, відповідно до стандартного розподілу, не залишає шансу для слабких учнів. Оскільки за шкалою оцінювання їхні бали низькі, який би прогрес вони не мали, вони однак залишаються серед відстаючих. Тому розподіл учнів відповідно до результатів їх діяльності у класі приведе лише до демотивації і втрати інтересу до навчання.
- Оцінювання не може бути застосовано щодо певних ситуацій/явищ: у математиці система балів працює, оскільки відповідь може бути правильною або ні. А щодо мистецтва або інших творчих сфер навчання, як наприклад, мова чи література, тут питання набагато складніше.

Йдеться про відсутність чітких критеріїв оцінювання у зв'язку з тим, що різні предмети розвивають різні компетентності та навички. В ОДГ/ОПЛ результатом обговорення шляхів вирішення проблеми можуть стати творчі та інноваційні ідеї, тоді як інші предмети розглядають лише одну можливу відповідь. Таким чином, існує небезпека, що оцінювання та бажання оцінювати навчальні досягнення через шкалу оцінок може призвести до одноманітності. Творчий пошук нових шляхів вирішення завдання тут не може мати місця.

- Математична шкала для оцінювання не діє: в ідеалі, оцінки не можуть бути лише приблизним підрахунком рейтингу учня в класі. У зв'язку з цим дуже точні математичні підрахунки можуть виправити ситуацію. Обчислення середньої оцінки шляхом додавання всіх балів за предмети та діленням на число даних предметів може служити лише додатковим джерелом безпеки. Період виставлення оцінки також важливий. Учень, який розпочав семестр з достатньо низькими балами і поліпшив їх протягом певного часу, має оцінюватись інакше, ніж той, хто понизив свою оцінку. І хоча середня арифметична оцінка цих двох учнів може бути однаковою, та не однаковий статус їх досягнень у навчанні.

Перспективне оцінювання

Перспективне оцінювання служить засобом оцінювання і передбачення майбутнього успіху. Перспективне оцінювання поєднує основні аспекти оцінювання навчального процесу та оцінювання навчальних досягнень, які у поєднанні прогнозують майбутні перспективи учня. Постає питання: як ми можемо підтримувати індивідуальний розвиток та позитивний навчальний процес? Перспективна оцінка відіграє важливу роль на різних етапах шкільного життя учня:

- вступ до школи;
- повторні курси;
- зміна класу/школи;
- переведення до школи іншого типу (наприклад, професійна освіта);
- перехід до вищої школи.

Дискусії з питання, чи можна приймати перспективне оцінювання за форму оцінювання чи, швидше, за її функцію, тривають уже багато десятиліть.

Оцінювання досягнень учнів, учителів і шкіл

Робочий файл 4: Різні аспекти оцінювання

Існують три основні підходи до оцінювання учнів.

1. Індивідуальний критерій:

Досягнення учня порівнюються з його попередніми.

2. Цільовий критерій:

Досягнення учня розглядаються через призму визначеної навчальної цілі.

3. Соціальний критерій:

Досягнення учня порівнюється з досягненнями інших учнів у межах того ж класу або тієї ж вікової групи.

Вид критерію	Індивідуальний критерій	Цільовий критерій	Соціальний критерій
Основні ознаки	Навчальні досягнення	Цілі навчання	Крива нормального розподілу, середнє арифметичне, відхилення
Інформація	Який обсяг був вивчений між першим та другим періодом часу?	Якою мірою учень наблизився до навчальних цілей?	На скільки більша різниця між персональним прогресом учня та середньостатистичним?
Тип оцінювання	Тест, усне оцінювання, звіт про хід навчання, структурована форма спостереження	Тест, що перевіряє ступінь досягнення поставлених цілей, звіт про хід навчання, структурована форма спостереження	Тест на визначення середньої оцінки рівня знань
Педагогічне значення	Надзвичайно високе	Надзвичайно високе	Часто використовується для відбору; не відіграє важливої ролі у підтримці учнів

Оцінювання досягнень учнів, учителів і шкіл

Робочий файл 5: Оцінювання досягнень учнів — вплив оцінки на самооцінку

Оцінювання у школі — поле широкої діяльності. Воно не лише впливає на такі важливі речі, як кваліфікація учнів, їх позиція в суспільстві та місце в рейтингу, академічні успіхи. Оцінка в школі також впливає і на інші аспекти, що стосуються особистості учня, як наприклад: власний імідж, самоповага і загальне уявлення про власну компетентність і здібності. Школа має величезний вплив на саме поняття компетентності, що залежить від обраної школою системи оцінювання та принципів її реалізації.

Соціальний критерій:

З огляду на соціальні умови, в яких проходить навчання у школі, та використовуючи цей критерій як вимір, можна отримати необхідну інформацію про компетентність учня в порівнянні з іншими. Водночас, визначення рівня володіння компетентностями з порівняльної соціальної точки зору досить сильно впливає на самооцінку учнів.

Індивідуальний критерій:

Використання індивідуального критерію для оцінювання означає порівняння мінливості результатів індивіда: У чому різниця між досягненням учня в ОДГ минулого місяця і тепер? Чи дане порівняння має тимчасовий характер? Особливо молодші учні надають перевагу цьому критерію як інструменту оцінювання. Кількість “бонусів” фіксується протягом певного часу, що дає можливість проаналізувати досягнення учня, а також, яким чином вони змінились. Необхідно підкреслити, що ці досягнення не порівнюються з досягненнями інших учнів. У центрі уваги знаходиться прогрес. Такий вид оцінювання відповідає неформальному навчанню в позашкільний час, де учень самостійно оцінює власну компетенцію.

Цільовий критерій:

Академічні досягнення порівнюються з навчальною метою. Індивідуальні досягнення в навчанні — з реально досяжною метою. Такий критерій оцінювання базується на визначенні ступеня досягнення цілі, що була визначена як кінцева. В даному випадку порівняння досягнення окремого учня з досягненнями інших не є важливим. Тести, що спираються на певні критерії, мають чітко визначені цілі. Вони вимірюють досягнення відповідно до певних характеристик, визначених учителем. Це означає, що вчитель повинен встановити і представити цілі, яких мають досягти учні. Тому досягнення окремого учня не буде порівнюватись із досягненнями інших. За різних досліджень у цій області соціальні критерії порівняння досягнень учнів знаходяться лише на початковій стадії застосування, в той час як цільовий критерій уже використовується в оцінюванні.

У чому полягають основні підсумки цього обговорення? Якщо вчитель хоче підвищити самооцінку учнів та їх власну репутацію, він має керуватись цільовим критерієм в оцінюванні. Цілі, визначені вчителем, мають бути чіткими та доведеними до відома учнів.

Оцінювання досягнень учнів, учителів і шкіл

Робочий файл 6: Питання для самоперевірки: “Як я оцінюю своїх учнів?”

При оцінюванні учнів учителю слід дотримуватись таких основних положень:

- Оцінювання має бути засобом підтримки: допомагати особистості у визначенні власної позиції, давати поради щодо подальшої роботи, підвищувати самооцінку та самоповагу учнів.
- Оцінювання повинне допомагати учням у визначенні власних можливостей.
- Оцінювання має бути прозорим: учні повинні знати його основні критерії та зміст і цілі. Знання мають оцінюватись інакше, ніж компетентності та навички.
- Учителю при оцінюванні необхідно пам'ятати про функцію виділення, яку вони здійснюють при виставленні оцінки. Не сумарна оцінка, а співбесіда та звіт про навчальні досягнення мають стати перспективними методами та інструментами оцінювання.
- Тести повинні бути розроблені таким чином, щоб вони перевіряли ступінь наближення до поставленої мети (тести також надають інформацію про якість викладання).

Питання для самоконтролю

Процес навчання учнів:

- Які гарантії того, що учні досягли поставлених цілей?
- Чи постійно учні відчують успіх упродовж навчання?
- Чи усвідомлюють вони успіх, якого досягли?
- Чи надаю я як учитель однакові шанси для досягнення успіху учням обох статей?
- Чи свідомо учні спостерігають, контролюють та покращують своє навчання та роботу?
- Чи отримали учні рекомендації під час навчання?
- Чи можуть учні управляти своєю навчальною поведінкою та оцінювати її результати?
- Чи посилаються учні на власні цілі, стандарти, критерії або потреби у самооцінці?
- Чи помічаю я особисті успіхи учнів?
- Як я визначаю проблеми у навчанні окремих учнів?
- Як я встановлюю соціальну взаємодію в класі?
- Яким чином я веду записи власних спостережень і оцінок окремих учнів і класу в цілому?

Деякі питання щодо діяльності вчителя:

- Як, коли і з ким я аналізую свою діяльність як учителя?
- Яким чином я дозволяю своїм учням брати участь в обговоренні?
- Як я пов'язую успіхи чи невдачі моїх учнів зі своєю діяльністю?
- Як я визначаю свій прогрес у викладанні та як удосконалююсь?

Оцінювання досягнень учнів, учителів і шкіл

Робочий файл 7: Оцінювання досягнень учителя

Моніторинг досягнень учнів — один із центральних принципів школи (Хельмке, 2003).³⁴ А моніторинг якості викладання є частиною професійного навчання. Так само, як ми даємо оцінку процесу навчання та набуття компетентностей, навичок і знань нашим учням, надзвичайно важливо оцінити власну педагогічну діяльність у ОДГ/ОПЛ.

Без повного розуміння сучасного стану викладання буде неможливо дати рекомендації щодо удосконалення або здійснення наступних кроків у подальшому розвитку навичок, методів та методик учителя. Але наскільки добре вчителі оцінюють власну викладацьку діяльність? Насправді, більшість із них мають тенденцію недооцінювати успіхи та досягнення своїх учнів. До того ж, за необхідності вони часто не можуть направити свої методи і стиль викладання в інше русло. Набагато цікавіше, коли беруться до уваги різні підходи до оцінювання: оскільки у порівнянні з оцінками різних шкільних груп (учні, батьки, адміністрація школи), судження вчителів про власне викладання значною мірою відрізняється (Клаузен, 2002).³⁵ Так чи повинні ми зміцнювати власні переконання вчителів? Чи мають вони здобути нові компетентності для того, щоб зробити крок назад і критично оцінити свою діяльність?

---

³⁴Helmke A. (2003), "Unterrichtsevaluation: Verfahren und Instrumente", *Schulmanagement*, 1, 8–11.

³⁵Clausen M. and Schnabel K. U. (2002), "Konstrukte der Unterrichtsqualität im Expertenurteil", *Unterrichtswissenschaft*, 30 (3), 246-60.

Оцінювання досягнень учнів, учителів і шкіл

Робочий файл 8: Самооцінка вчителя

У повсякденній практиці самооцінка вчителя є найпрагматичнішою та найпростішою формою оцінювання. Зазвичай учителі роблять це автоматично, але не систематично. У більшості випадків вони аналізують свою викладацьку діяльність кожного разу, коли відчують у цьому необхідність або ж не задоволені результатами. Для полегшення цього процесу можна користуватись питаннями для рефлексії, зразок яких поданий нижче (Беккер, 1998):

- Як я стимулював/ла навчальний процес?
- Яким чином можна було підтримувати інтерес учнів?
- Чи були роз'яснені учням основні проблеми та завдання?
- Чи була зрозумілою тема уроку?
- Скільки питань я поставив/ла?
- Які це були питання?
- Які питання ставили учні?
- Чи були питання пов'язані з проблемами/завданнями?
- Що викликало такі питання?
- Я прислухався/лась до учнів?
- Чи були погоджені правила спілкування на уроці?
- Як я реагував/ла на пропозиції учнів?
- Чи повторював/ла я слово в слово пропозиції учнів?
- Чи використовував/ла я стереотипні форми для підкріплення матеріалу?
- Чи стимулювалась взаємодія учнів?
- Яким був мій внесок в урок у відсотковому відношенні?
- Яким був внесок учнів в урок у відсотковому відношенні?
- Чи були учні з високим рівнем активності?
- Наскільки активними були дівчатка у порівнянні з хлопчиками?
- Який вклад в урок внесли так звані важкі учні?
- Чи зосереджувався/лась я на конкретних учнях?
- Як виникали конфліктні ситуації?
- Як розвивався конфлікт?
- Яким чином був розв'язаний конфлікт?
- Чи були поставлені завдання зрозумілі учням?
- Як завдання інтегрувались у навчальний процес?
- Які засоби підтримки були використані?
- Як були представлені результати?
- Як були зафіксовані отримані знання, ідеї, результати?
- Інші питання.

Необхідно наголосити на тому, що використання подібних питань для самоконтролю має сенс лише тоді, коли він базується на твердій основі ґрунтовних та емпіричних знань про викладання і його вплив. В усіх інших випадках воно буде формальним. Крім того, більшість подібних питань є сумішшю різних аспектів, які можуть виникнути на уроці. Ось чому при використанні таких таблиць необхідно не заповнювати їх до кінця, а залишати місце для аспектів, які неможливо передбачити. (Беккер, 1998).³⁶

³⁶Becker G. E. (1998), Unterricht auswerten und beurteilen, Beltz, Weinheim.

Оцінювання досягнень учнів, учителів і шкіл

Робочий файл 9: Робота з особистим журналом, робочим щоденником, портфоліо³⁷

Відображення вчителем власної діяльності за допомогою особистих журналів, робочих щоденників, або портфоліо можуть бути прекрасним методом для забезпечення впевненості у власній діяльності та хорошою основою для початку дидактичного і педагогічного обговорення.

Особистий журнал

Зазвичай, журнал організований таким чином, що дозволяє вести певний діалог (зі своїми шкільними колегами, однодумцям, вчителями з інших шкіл і т. п.). У журналі вчитель у формі щоденника веде записи про набутий досвід, висловлює оцінку та тлумачення щодо певного уроку, власної поведінки або дій. У цьому журналі залишається вільне місце для ремарок власника та інших осіб. Вступ у діалог, читання зауважень, інтерпретацій і висловів інших людей дає привід для подальшого аналізу викладання та навчального процесу і відкритої дискусії. Для аналізу уроків ОДГ/ОПЛ необхідно, щоб учителі-колеги були обізнаними в особливостях цих курсів.

Робочий щоденник

Описує процес без будь-яких коментарів або особистих зауважень. У робочому щоденнику знайдуть місце чіткі факти, які часто буде перечитувати вчитель, кожного разу піддаючись новому аналізу. У цьому сенсі, робочий щоденник може бути порівняний з особистим щоденником або журналом, але без викладення особистого ставлення – лише факти. Використання таких записів має сенс лише тоді, коли вчитель повертається до них упродовж короткого періоду часу, оскільки вони не містять коментарів та роз'яснень і буде занадто складно згадати певні моменти уроків через тривалий час.

Портфоліо

Портфоліо для вчителів – це збірник матеріалів, які були створені і зібрані вчителем. Тобто демонстрація вчителем сильних сторін його уроків ОДГ/ОПЛ та його визначення стосовно подальшого розвитку і вдосконалення. Портфоліо – це інструмент, який показує компетентність учителя в певній сфері. У сучасній підготовці вчителів та їх навчанні без відриву від виробництва портфоліо стало звичайним засобом визначення кваліфікації. З іншого боку, портфоліо є інструментом обговорення. Він дає простір для критики й оцінки ефекту уроків, методів, взаємодії з учнями тощо.

У портфоліо можна включити:

- коротку біографію вчителя;
- опис класу;
- вибрані уроки (у тому числі, наприклад, робочі плани та роздаткові матеріали для учнів тощо);
- роботи учнів з оцінками;
- результати тестувань (якщо є такі);
- особисті висловлювання вчителя щодо його бачення викладання ОДГ/ОПЛ;
- відеозаписи або фото певних уроків ОДГ/ОПЛ;
- відгуки колег, які відвідали уроки ОДГ/ОПЛ;
- проектна документація у випадку, якщо вчитель провів проекти, пов'язані з ОДГ/ОПЛ.

³⁷Метод, описаний у цьому файлі, може бути використаний і учнями. Він є спільним для навчання в європейських країнах.

Оцінювання досягнень учнів, учителів і шкіл

Робочий файл 10: Співпраця з колегами та зворотний зв'язок

Без сумніву, спільне планування уроків ОДГ/ОПЛ з колегами може бути корисним інструментом для обміну інформацією і координування та розвитку курсу, у тому числі оцінки ефективності таких процесів (Хельмке, 2003).³⁸ Спільне планування може бути обмежене лише підготовкою уроку (як це робиться в більшості країн) або його проведенням (групове навчання). Ініціювання спільних заходів у сфері планування та викладання досі не одержали значної підтримки у педагогічних закладах багатьох європейських країн. Культура відкритих дверей – процес, який потребує багато часу для розвитку.

Залишається цікавим феноменом той факт, що вчителі нерішуче налаштовані на спільну роботу зі своїми колегами.³⁹ Це трапляється через відсутність належних практичних зразків? Чи вчителі побоюються, що доведеться більше часу проводити у школі? Або, може, й тому, що вони побоюються отримати оцінку колег?

Спільне планування і викладання на уроках ОДГ/ОПЛ, створення та діяльність групи колег могло б бути одним із рішень збереження дорогоцінного часу. Наступний приклад може бути керівництвом для створення такої групи (Кліпперт, 2000)⁴⁰:

Розмір групи:	три вчителі, які відвідують один одного двічі кожні півроку (кожного відвідують двічі, так само як і він наносить 4 візити – вони завжди ходять удвох).
Організація:	три вчителі планують візити разом за утвердженим розкладом у децентралізованому порядку.
Зв'язок з предметами:	вчителі спостерігають за уроками ОДГ/ОПЛ своїх колег. Тут немає значення, якими є їх основні предмети (чи які предмети вони викладали раніше).
Формування групи:	група формується на основі симпатії. Це забезпечує максимальну ступінь довіри.
Завдання керівника:	роль керівника – стежити за мінімальною кількістю взаємовідвідувань. Керівник не повинен залучатись до процедури обговорення питань про зміст та форми викладання.
Тематична спрямованість:	питання, які можуть бути в центрі уваги даної групи, можуть виникнути, виходячи із різних інтересів або стосунків: а) учитель бажає отримати відповідь на певне питання; б) було прийнято або розроблено новий метод/вид діяльності, що має бути оціненим зараз; в) необхідно обговорити педагогічні положення (наприклад, сформульовані в програмі школи).

Є декілька підстав для експертизи, спільних спостережень та аналізу уроків для спільного планування навчання. Спостерігаючи, як колеги викладають ОДГ/ОПЛ, ми набуємо позитивного погляду на власне викладання цього предмету. Цей погляд не тільки виступає як інструмент для діагностики, але й як інструмент для покращання власного стилю та методів.

³⁸Helmke A. (2003), "Unterrichtsevaluation: Verfahren und Instrumente", *Schulmanagement*, 1, 8-11.

³⁹Там само.

⁴⁰Klippert H. (2000), *Pädagogische Schulentwicklung. Planungs- und Arbeitshilfen zur Förderung einer neuen Lernkultur*, Beltz, Weinheim.

Такими підставами є (Лейдерс, 2001)⁴¹:

- Навчитись викладати ефективніше можна тільки роблячи це в реальному класі, а не за допомогою спільної рефлексії чи гіпотетично.
- Існує багато деталей, які не можуть бути легко з'ясовані в аналізі уроку, як наприклад, його процедура, мова жестів учителя, його міміка, комунікативна поведінка тощо.
- Зміна перспективи і погляд на урок зі сторони дозволяє побачити власні методи викладання.
- Спостереження за уроком позбавляє від необхідності приймати рішення. Можна сприймати інформацію більш детально або отримати більше простору для роздумів.
- Після аналізу уроку можна взяти для себе багато позитивного. Різноманітність методів і викладацьких стилів, яким не навчають у педагогічних закладах, може бути цікавим джерелом для подальшої роботи.
- Спостереження за уроками, усіма етапами планування та аналізу, включаючи обговорення дидактичних та методичних питань на рівні вчителів, є частиною розвитку школи, його відправною точкою.

---

⁴¹Leuders T. (2001), *Qualitat im Mathematikunterricht der Sekundarstufe I und II*, Cornelsen, Berlin.

Оцінювання досягнень учнів, учителів і шкіл

Робочий файл 11: Оцінювання ОДГ/ОПЛ у школах

Демократія – не автоматичний механізм. Вона, з одного боку, є історичним надбанням старих демократій, а з іншого боку, результатом довготривалого процесу, що залежить від ситуації в країні. Демократичне світосприйняття – це не природне явище, кожна людина повинна опанувати ним через досвід у соціальному оточенні, в сім'ї та в школі. Демократії не можна навчитися лише на уроках ОДГ/ОПЛ. Вона має проявитись у різних неформальних і формальних структурах школи, оскільки остання відіграє ключову роль у міцному демократичному суспільстві. До того ж, “школа, структура та діяльність якої базується на демократичних принципах, не лише сприятиме ОДГ/ОПЛ, але й навчатиме своїх учнів бути готовими зайняти місце відданих демократичних громадян суспільства: це також буде щасливіша, більш творча і дієва установа.”⁴²

Діяльність школи можуть оцінювати за визначеними критеріями якості викладання ОДГ/ОПЛ та рівнем дотримання принципів демократії в школі. Таке оцінювання можна зробити за допомогою практичної методики самоаналізу.

Для оцінки викладання ОДГ/ОПЛ в школах визначені необхідні показники, що відображають різні сфери⁴³:

- навчальний план, викладання і навчання;
- шкільний клімат та етос;
- управління і розвиток.

До того ж, ці показники ОДГ/ОПЛ є основними для шкільної політики й організації навчального та педагогічного процесів (там само).

У цьому томі ми пропонуємо засоби та інструменти для самоаналізу діяльності школи, який можуть здійснювати всі члени шкільної спільноти, а не лише зовнішні оцінювачі. В даному контексті оцінка, яку ми отримуємо в результаті самоаналізу, розглядається як відправна точка процесу удосконалення, а не як остання крапка у справі.

⁴²Рада Європи (2007). Демократичне врядування в школах, Страсбург, С. 6.

⁴³Рада Європи (2005). Демократичне врядування в школах, Страсбург.

Оцінювання досягнень учнів, учителів і шкіл

Робочий файл 12: Якісні показники ОДГ/ОПЛ у школі

Документ Ради Європи “Забезпечення якості освіти для демократичного громадянства в школах” включає набір цих показників, що діляться на підтеми і розшифрування, які відображають бажану якість ОДГ/ОПЛ у школі. Вони можуть бути використані для аналізу й оцінки. За допомогою цих інструментів можна зробити порівняльний аналіз існуючого стану ОДГ/ОПЛ у школі та поставлених раніше цілей.

У таблиці подані приклади вищезгаданих інструментів вимірювання, які можуть бути використані для оцінки статусу ОДГ/ОПЛ в школі у відповідності до індикаторів якості.⁴⁴

Сфери	Індикатори якості	Підтеми
Навчальний план, викладання і навчання	Індикатор 1 Чи є свідчення того, що ОДГ/ОПЛ відповідно відображено в цілях школи, її політиці та навчальному плані?	<ul style="list-style-type: none"> • Шкільна політика ОДГ/ОПЛ • Розвиток шкільного планування ОДГ/ОПЛ • ОДГ/ОПЛ та шкільні навчальні плани • Координування ОДГ/ОПЛ
	Індикатор 2 Чи є свідчення того, що учні та вчителі розуміють ОДГ/ОПЛ і застосовують її принципи у щоденній практиці в школі і класі?	<ul style="list-style-type: none"> • Результати навчання ОДГ/ОПЛ • Методи і процеси викладання та навчання • Моніторинг ОДГ/ОПЛ
	Індикатор 3 Чи узгоджується модель і практика оцінювання з ОДГ/ОПЛ в межах школи?	<ul style="list-style-type: none"> • Прозорість • Чесність • Удосконалення
Шкільний клімат та етос	Індикатор 4 Чи адекватно шкільний етос відображає принципи ОДГ/ОПЛ?	<ul style="list-style-type: none"> • Застосування принципів ОДГ/ОПЛ у повсякденному житті • Взаємовідносини та приклади влади • Можливості для участі й самовираження • Процедури для вирішення конфліктів та пов'язані з насильством, приниженням і дискримінацією
Управління і розвиток	Індикатор 5 Чи існує ефективне шкільне керівництво на основі принципів ОДГ/ОПЛ?	<ul style="list-style-type: none"> • Стиль лідерства • Прийняття рішень • Спільна відповідальність, співпраця і робота в команді • Чуйність
	Індикатор 6 Чи має школа цілісний план розвитку, що відображає принципи ОДГ/ОПЛ?	<ul style="list-style-type: none"> • Участь і залучення • Професійний і організаційний розвиток • Управління ресурсами • Самооцінювання, моніторинг і звітність

(Рада Європи, 2005, С. 58)

⁴⁴Під час розробки даного інструменту в 1905 р. індикатори якості були подані в табл. і описані як ОДГ-індикатори. Лише в цьому томі їх назва змінена на ОДГ/ОПЛ-індикатори.

Оцінювання досягнень учнів, учителів і шкіл

Робочий файл 13: Загальні принципи оцінювання ОДГ/ОПЛ

“ОДГ/ОПЛ – динамічна, комплексна концепція, орієнтована на розвиток. Вона підтримує ідею школи як співтовариства, де навчають і навчаються демократії, яка виходить далеко за рамки будь-якого шкільного предмету, викладання в класі або традиційних відносин між учнем та вчителем” (Там само, С. 80).

Цінності, ставлення та поведінка

Як зазначалося в першій частині цього тому, ОДГ/ОПЛ пов’язана зі змінами системи цінностей, поглядів та поведінки: будь-яке оцінювання – учня, вчителя, школи, з точки зору сформованості цінностей та ставлення, є нелегким завданням, оскільки має ризик суб’єктивної інтерпретації. Окрім того, цінності та ставлення проявляються не тільки через відкриту поведінку, але й через шляхи проведення шкільних заходів, спілкування, самоорганізацію тощо.

Як збирати дані

Існують різні шляхи оцінювання ОДГ/ОПЛ у школі. Індикатори ОДГ/ОПЛ лише забезпечують загальну структуру для розробки різних способів збору даних або для визначення різних методів, які будуть використані для отримання інформації.

Для проведення дослідження індикатори та характеристики потрібно перетворити на запитання: (Там само, С. 81):

- ЦЮ: Яку інформацію або дані необхідно зібрати?
  - організація школи
  - домінуючі цінності в класі
  - розуміння ключових понять
  - взаємоповага тощо.
- ДЕ: Якої сфери ОДГ/ОПЛ стосуються ці індикатор/підтема/характеристика і де шукати інформацію та дані щодо них?
  - викладання в класі
  - ранкові збори
  - групова робота в межах класу ОДГ/ОПЛ
  - шкільні свята
  - предметні та проектні тижні тощо.
- МАТЕРІАЛИ: Які документи забезпечать необхідну інформацію?
  - документ, що стосується політики школи
  - навчальні плани школи
  - статут школи
  - хартія учнів
  - моральний кодекс учителя тощо.

- ХТО: Які люди/групи учасників навчального процесу забезпечать необхідну інформацію?
  - учні
  - вчителі
  - батьки
  - місцева адміністрація
  - НДО і т. п.
- ЯК: Як мають збиратись ці дані?
  - анкета
  - обговорення у фокус-групах
  - дискусії
  - індивідуальні інтерв'ю
  - спостереження і т. п.

Оцінювання досягнень учнів, учителів і шкіл

Робочий файл 14: Загальні рекомендації щодо самооцінювання школи

Коли школа вирішує самостійно оцінити, наскільки успішно вона реалізує ОДГ/ОПА, слід пам'ятати, що на це необхідний час від кількох місяців до одного академічного року. Це може бути складний період, який передбачає багато кроків та дій.

Витяг з документа Ради Європи “Забезпечення якості освіти для демократичного громадянства в школах” (Там само, С. 73) може допомогти у визначенні цих кроків та дій⁴⁵:

- підвищення усвідомлення значення ОДГ всіма учасниками навчального процесу;
- впевненість у тому, що всі учасники навчального процесу проінформовані про систему оцінювання ОДГ та її цілі;
- обрання найбільш доцільного підходу до самооцінювання шляхом проведення консультацій для широкої групи учасників навчального процесу та експертів;
- розробка відповідних та достовірних інструментів оцінювання з допомогою (якщо необхідно) експертів із науково-дослідницьких інститутів системи освіти або факультетів підготовки вчителів;
- підготовка штату школи та інших учасників навчального процесу до процесу оцінювання, включаючи підготовку до користування інструментами оцінювання;
- створення атмосфери правдивості, об'єктивної думки, участі, звітності та відповідальності за результати.

- визнання та зменшення загрозливого значення оцінювання;
- розуміння завдання самооцінювання як процесу навчання;
- розвиток відповідного оцінювання знань і навичок;
- зміцнення зобов'язань усіх щодо вдосконалення школи.

⁴⁵При розробці даних рекомендацій у 1905 р. вони були визначені як ОДГ-рекомендації. В цьому томі змінені на ОДГ/ОПА-рекомендації.

Оцінювання досягнень учнів, учителів і шкіл

Робочий файл 15: Залучення учасників навчального процесу до самооцінки школи щодо процесу викладання ОДГ/ОПЛ

Якість самооцінки залежить від високого рівня організації. В ідеалі, це має здійснювати одна особа, відповідальна за координування процесу в цілому. В більшості випадків це може бути керівник школи або інша особа, призначена виконувати цю функцію і наділена чітко окресленими повноваженнями. Процес потребує швидше координації та сприяння, ніж керівництва “зверху вниз”. Як зазначалось у розділі “Загальні принципи оцінювання ОДГ/ОПЛ” (робочий файл 14), процес керівництва та контролю самооцінювання не повинен представляти загрозу для учнів та вчителів.

Згідно з принципами ОДГ, необхідно затвердити підходи, що базуються на участі та співпраці (Там само, С. 74).

Наступні рекомендації містять інформацію щодо залучення до процесу самооцінювання різних учасників шкільного процесу.

Команда самооцінювання:

Склад команди – 7-9 чоловік: директор, 1-2 вчителі, 1-2 учні, шкільний радник (у деяких країнах це педагог або шкільний психолог), один представник від батьків, один представник місцевої громади (наприклад, НДО) і один представник науково-дослідницького інституту або факультету з підготовки вчителів.

Завдання команди самооцінювання (Там само):

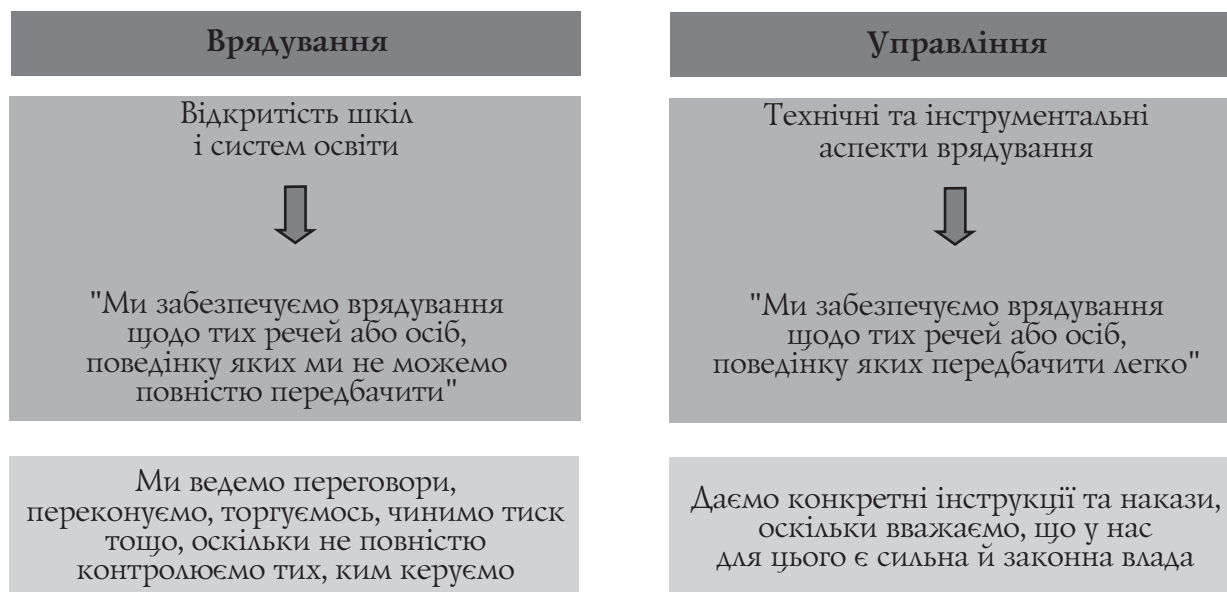
- підготувати інструменти оцінювання;
- навчити персонал методам оцінювання та використанню інструментів оцінювання в рамках ОДГ;
- забезпечувати інформацією та консультаціями тих, хто проводить оцінювання, й учасників навчального процесу протягом усього процесу самооцінювання;
- стежити за застосуванням інструментів оцінювання;
- аналізувати та інтерпретувати одержані дані через співпрацю і консультації з зацікавленими особами та зовнішніми експертами;
- готувати різноманітні форми звітів для різних груп зацікавлених осіб;
- отримати та проаналізувати коментарі учасників навчального процесу після перегляду звітів.

Важливе зауваження: загалом, думки різних учасників навчального процесу (як наприклад: учнів, батьків, учителів) потрібно вивчати і порівнювати. Це можна зробити за допомогою, наприклад, паралельних та схожих анкет. Збір поглядів учнів також близько пов'язаний з надбанням умінь та компетентностей ОДГ, таких як, наприклад, самоаналіз, критичне мислення, відповідальність за удосконалення і зміни (там само, С. 77). Одночасно команда оцінювання може зіштовхнутись із явищем так званих “політично правильних відповідей” учнів щодо навчального процесу. Необхідно враховувати цю тенденцію та вибрати інші форми збору думок учнів (інтерв'ю, що проводять однолітки або друзі, відкриті анкети, дотримання анонімності та конфіденційності тощо).

Оцінювання досягнень учнів, учителів і шкіл

Робочий файл 16: Врядування та управління в школі⁴⁶

При оцінюванні діяльності школи необхідно брати до уваги, наскільки ефективно здійснюється в ній політика ОДГ/ОПЛ. У даному контексті доречним буде застосування терміну “демократичне врядування в школі”. Говорячи про керування, ми використовуємо два тісно взаємопов’язані, але при цьому відмінні терміни, які розглянемо нижче:

Тобто, управління описує організаційні та технічні аспекти, як і інструментальний вимір у школі або освітній системі. Розглядаючи школи як організаційні одиниці, ми частіше використовуємо термін “управління”. Проте, оскільки школи стають більш відкритими закладами, які характеризуються широким спектром потреб та інтересів, ми вважаємо за краще використовувати термін “врядування” (Рада Європи (2007). Демократичне врядування в школах, Страсбург, С. 9).

Переваги демократичного врядування полягають у (там само):

- зміцненні дисципліни;
- зниженні рівня конфліктів;
- більшій конкурентоздатності школи;
- забезпеченні майбутнього існування стійких демократій.

⁴⁶ Для оцінювання досягнень шкіл у рамках ОДГ/ОПЛ надаються показники, розміщені в робочому файлі 11.

Оцінювання досягнень учнів, учителів і шкіл

Робочий файл 17: Демократичне врядування в школі

Для оцінки стану ОДГ/ОПЛ, його практичного аспекту, зв'язку теорії з практикою або шкільної політики з демократичними засадами пропонуємо наступну схему (Там само).

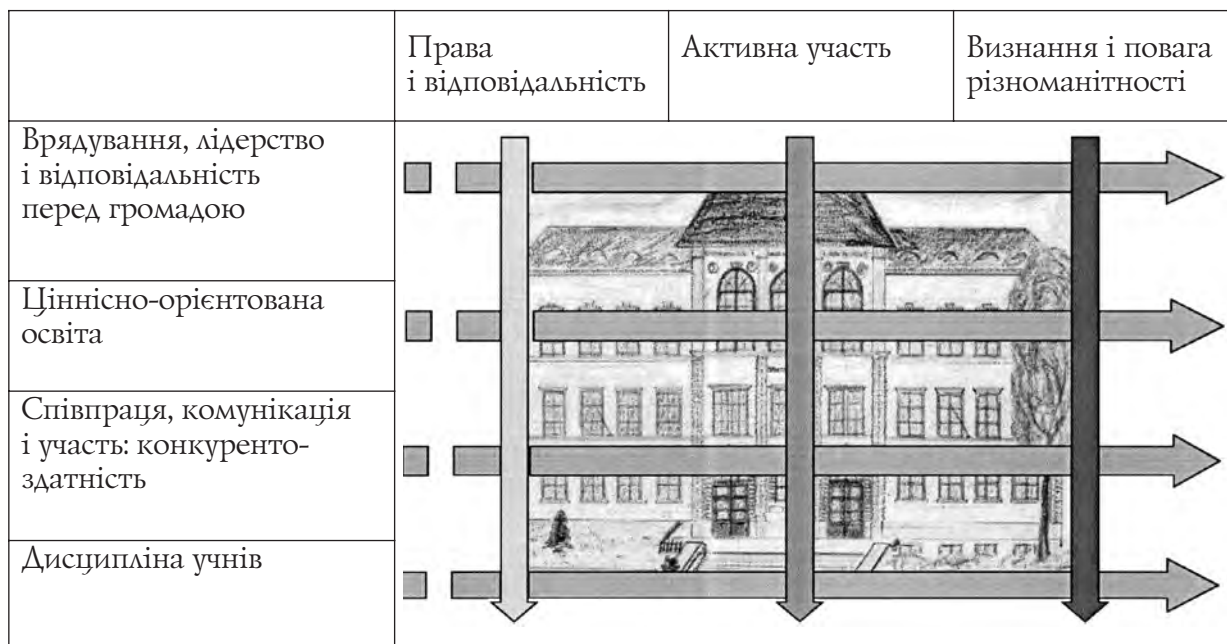
Кожна школа функціонує відповідно до трьох основних принципів ОДГ/ОПЛ:

- права і відповідальність;
- активна участь;
- визнання і повага різноманітності.

У кожній школі ці принципи проявляються у чотирьох ключових сферах:

- врядування, лідерство і відповідальність перед громадою;
- ціннісно-орієнтована освіта;
- співпраця, комунікація і участь: конкурентоздатність;
- дисципліна учнів.

Ця схема показує взаємозв'язок основних принципів та ключових сфер ОДГ:

Для детальної інформації, розуміння і використання цієї схеми дивіться посібник “Демократичне врядування в школі” (www.coe.int/edc); Демократичне врядування в школах [посібник] / Елізабет Бекман і Бернард Траффорд/; пер. з англ. та адапт. Л. І. Парашенко; заг. ред. укр. версії: Н. Г. Протасова. – К: НАДУ, 2009. – 100 с. – (Навчатися і жити в демократії).

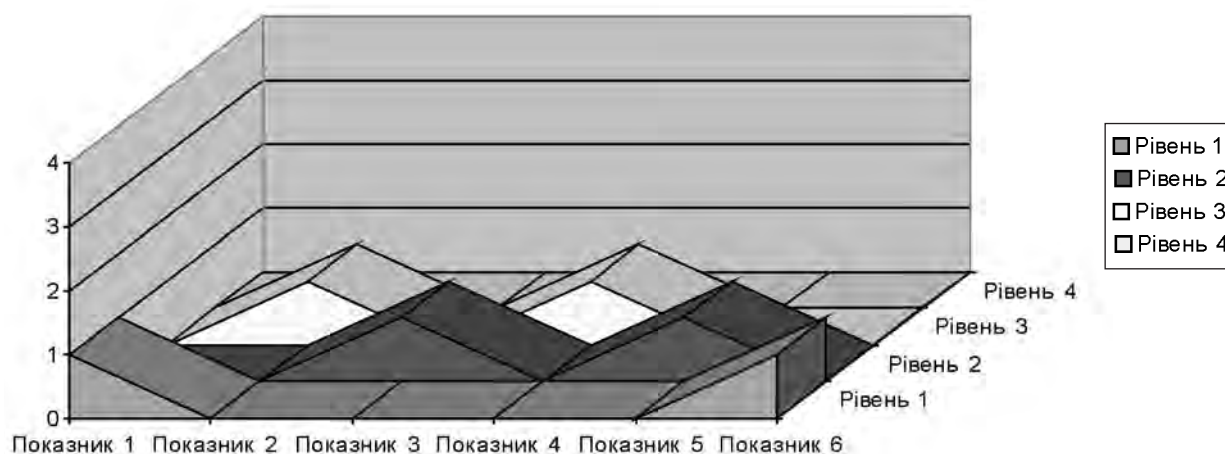
Оцінювання досягнень учнів, учителів і шкіл

Робочий файл 18: Аналіз ОДГ/ОПЛ, формулювання висновків та звітність

Є багато способів аналізу ОДГ/ОПЛ, формулювання висновків та звітності. При використанні набору показників якості для ОДГ/ОПЛ, що були запропоновані у робочому файлі 12, один із найбільш ефективних і найлегших способів такого аналізу – визначення сильних і слабких сторін у ОДГ/ОПЛ. Для цього Рада Європи пропонує використання чотирьохрівневої шкали, на якій розміщуються показники (Рада Європи (2005). Демократичне врядування в школах, Страсбург, С. 88):

- Рівень 1 – істотно слабкі сторони в більшості або в усіх сферах;
- Рівень 2 – більше слабких сторін, ніж сильних;
- Рівень 3 – більше сильних сторін, ніж слабких;
- Рівень 4 – сильні сторони спостерігаються в більшості сфер, і не має істотно слабких сторін.

Єдиний можливий спосіб представити результати такого аналізу – це діаграма, яка показує загальні досягнення школи щодо ОДГ/ОПЛ, але й одночасно виділяє окремі показники, як зазначено на схемі нижче:

Повні висновки повинні охоплювати чотири основні сфери (Там само, С. 91):

- досягнення школи в ОДГ/ОПЛ взагалі;
- позиція школи за кожним індикатором;
- найбільш успішні та найбільш слабкі аспекти ОДГ/ОПЛ у школі;
- найважливіші проблеми, які можуть загрожувати подальшому розвитку ОДГ/ОПЛ у школі.

Частина III

Прийоми, методи і технології викладання та навчання
демократії й прав людини

Розділ 1

Ресурсні матеріали для вчителів

Розділ 2

Ресурсні матеріали для учнів

У ОДГ/ОПЛ, як і в навчальній галузі в цілому, необхідно, щоб учитель проаналізував цілі навчання, визначив пріоритети учнів та відповідно обрав прийоми, методи й інструменти викладання. Вчителю необхідно з'ясувати, чого саме навчати учнів в ОДГ/ОПЛ. Якщо учні мають навчитися як повноцінні громадяни брати участь у демократичному суспільстві, потрібно розвивати їх компетентності політичного аналізу і рішення при розгляді політичних питань і проблем, компетентності участі в ухваленні політичного рішення, додати набір методичних навичок. Це можливо лише в тому випадку, якщо вони можуть незалежно обирати шляхи навчання. У цьому учні потребують підтримки. Те ж саме стосується вчителя. Кожен фахівець використовує свій набір інструментів. Далі ми наводимо приклади таких інструментів як для вчителів, так і для учнів, які підтримують процес навчання ОДГ/ОПЛ. Ці інструменти сприяють формуванню незалежного погляду. Саме незалежність є метою кожної людини.

Розділ 1

Ресурсні матеріали для вчителів

1. Загальні поняття

Мета ОДГ/ОПЛ як особливої форми освітньої діяльності – формування у молодих людей навичок активної громадянської участі. Тому для практичної реалізації концепції ОДГ вчителі достатньою мірою повинні оволодіти особливими формами навчання і реалізовувати їх на практиці в різних обставинах. Серед таких особливих форм виділяються:

- форма індуктивного навчання – полягає в постановці перед учнями конкретних ситуативних завдань та заохоченні їх до узагальнення, замість методів навчання, які починаються з абстрактних понять;
- форма активного навчання – навчання через дію, а не лише через виклад матеріалу;
- форма релевантного навчання – форма, в якій освітня діяльність зосереджується навколо подій реального життя школи, коледжу або зовнішнього світу;
- співробітництво – передбачає роботу в групах і спільне навчання;
- форма інтерактивного навчання – навчання через дискусії та дебати;
- форма критичного навчання – передбачає розвиток в учнів самостійного мислення і вміння вести полеміку;
- форма участі – передбачає надання учням можливості робити внесок до власного навчання, наприклад, через розвиток тем дискусій, дослідження, самостійне оцінювання рівня власних знань та знань інших учнів.

Для практичної реалізації цієї програми дій учителям потрібні інструменти, які заохочують учнів до навчання. Деякі з них мають важливий вплив на концепцію ОДГ/ОПЛ. Розглянемо їх практичні аспекти.

Ресурсні матеріали для вчителів

Інструмент 1: Проблемно-спрямоване навчання

Як заохочувати учнів до навчання через постановку завдань?

Інтерактивне навчання відіграє ключову роль у більшості видів навчальної діяльності, запропонованих у цьому посібнику. Завдання інтерактивного навчання – пізнання (тобто мислення та розуміння), навчання та дія. Кожний етап – планування уроків, моніторинг завдань, оцінювання результатів і аналіз процесу в цілому має багатий навчальний потенціал для учнів.

Застосування проблемного навчання як методу інтерактивної технології має величезне значення для навчального процесу. Це не означає, що активне застосування навчальних технологій зводиться лише до підготовчої стадії “реального” навчання, яке передбачає залучення розумової діяльності учнів. Поєднання навчання і дії дає учням чітке розуміння того, чому вони навчаються: для розв’язання поставленого перед ними завдання учні мають оволодіти певними вміннями та навичками. Важливо наголосити, що такий вид навчальної діяльності передбачає визначення учнем власних навчальних потреб у кожній новій ситуації. Учням для вирішення конкретного завдання необхідні знання, які їм передає вчитель, тобто вони ставлять перед учителем завдання, а не навпаки. Проблемне навчання – це ідеальне поєднання конструктивістського навчання та інструктивного.

У проблемному навчанні учні стоять перед завданнями, які їм цікаво вирішувати. Навчання не є самоціллю – воно веде до чогось корисного і значимого. Учні досліджують можливі шляхи вирішення проблеми, ставлячи перед собою та своїми вчителями завдання, які прокладуть шлях до знаходження рішення. Школа – це життя: цей лейтмотив ОДГ/ОПЛ/ГО (Громадянська освіта) також відповідає засадам проблемного навчання. Багато реальних життєвих ситуацій передбачають пошук та знаходження шляхів вирішення проблем. Тому проблемне навчання готує учнів до життя шляхом створення реальних життєвих ситуацій як навчальних моделей.

Проблемне навчання – це модель, яка може бути описана в загальних рисах. Якщо вчитель дотримується цієї моделі, то можливості навчання через дію, а саме, активне навчання, будуть здійснюватись практично самі по собі:

Складові проблемного навчання

Учні стикаються із завданням, яке необхідно вирішити (сформульованим учителем або представленим у підручнику).

Учні планують свою діяльність.

Учні впроваджують свій план дій.

Учні аналізують свій процес навчання і представляють результати.

Вкрай важливо, щоб учні якомога частіше в різних контекстах застосовували на практиці принципи проблемного навчання. Ефективне завдання, яке передбачає наявність багатьох проблем та необхідність їх вирішення – кращий спосіб створення продуктивного та творчого навчального середовища.

Ресурсні матеріали для вчителів

Інструмент 2: Інтерактивне навчання

Ця форма навчання передбачає не просто розподіл учнів на групи з метою виконання ними певного завдання. Сутність інтерактивного навчання полягає у тому, що навчальний процес відбувається за умови постійної, активної взаємодії всіх учнів. Необхідно пам'ятати, що таке навчання націлене на досягнення учнями успіху.

Чітке розподілення ролей серед членів групи – передумова успішного навчання. Тобто вирішення формальних завдань забезпечує рівний статус серед членів групи, що веде до успішного навчання. Зрозуміло: не кожне завдання підходить для спільного навчання, тому не можна протиставляти інтерактивне навчання та навчання, в центрі якого знаходиться вчитель. У моделі інтерактивного навчання вчитель має чітку і значиму роль. Успіх співпраці, як показує досвід, залежить від взаємодії її основних складових. Модель, яку ми пропонуємо, була випробувана та перевірена багатьма вчителями:

Інтерактивне навчання

Методи організації групи:

1. Імена членів групи вносяться до списку в алфавітному порядку.

2. Кожна особа в групі виконує одну з таких функцій:

Організатор: Ця особа гарантує, що всі члени групи, включаючи доповідача, розуміють завдання.

Доповідач: Ця особа організовує презентацію або представлення кінцевого продукта.

Менеджер із забезпечення матеріалами: Ця особа гарантує, що всі необхідні матеріали є в наявності. Та забезпечує порядок по завершенні роботи.

Проектувальник: Ця особа стежить за дотриманням групою часу та графіка. Вона переконується, що група планує свої дії належним чином, та відслідковує процес реалізації планів.

Посередник: Ця особа вирішує будь-які проблеми в межах групи.

3. Правила:

а) кожен член групи має своє завдання/роль, але кожна особа відповідає за процес і результати діяльності всієї групи;

б) якщо необхідно поставити питання вчителю чи наставнику, група разом вирішує, яке це має бути питання. Таким же чином група відповідає на питання. Лідери не відповідають на окремі питання протягом всієї групової роботи;

в) вся група відповідає за презентацію. Кожен член групи відповідає на будь-які питання.

Учителі, які часто застосовують групові методи, наголошують, що виконання учнями одних і тих же ролей має позитивний результат: веде до забезпечення надійності і прискорення навчального процесу, а також покращує його результати.

Ресурсні матеріали для вчителів

Інструмент 3: Проведення пленарних дискусій на уроках ОДГ/ОПЛ

Загальні зауваження

Учні діляться своїми ідеями та думками під керівництвом учителя. Умови прості: все, що необхідно, це лише шкільна дошка або фліпчарт. Водночас, завдання, які стоять перед учителем, досить вимогливі. Ще у Платонівських “Діалогах із Сократом” згадується цей давній метод навчання, де Сократ зосереджує нашу увагу на прийомі проблематизації та деконструкції помилкових або догматичних поглядів свого опонента. Ми пропонуємо вчителю ОДГ/ОПЛ роль, яка йому підходить більше – роль тренера. Під керівництвом тренера учні оволодівають політичною компетентністю, а саме, навичками висловлювати та відстоювати свою думку.

Учні за підтримки вчителя одночасно залучаються до процесу мислення та пізнання. Загалом кажучи, мислення – це зусилля, направлене на пов’язання конкретного з абстрактним. Дискусії тренують здатність учнів думати. Мислення потребує часу. Ретельне мислення – багато часу.

Лише школа може запропонувати пленарні дискусії як навчальний формат. Як і лекція вчителя, вони можуть бути пристосовані до потреб учнів набагато більше, ніж підручник або відео, тому є популярними. Критики правильно підкреслили зловживання цим форматом: він застосовується занадто часто і триває занадто довго; вчителі ставлять питання, в яких учні не зацікавлені і на які не в змозі відповісти; і тоді вчителі нав’язують учням те, що хочуть почути.

Але, за умов правильного використання та певних практичних навичок, групові дискусії можуть стати одним із найпотужніших, гнучких і навіть дійсно необхідних навчальних форматів ОДГ/ОПЛ. Нижче описуються навчальні можливості групових дискусій і надаються поради щодо їх використання на практиці. Численні детальні описи групових дискусій з учнями, починаючи від елементарного і до високо рівня, можна знайти в II–V томах цього видання.

Роль учнів

Учні беруть участь у дискусії:

- маючи певні знання з питання, вони зацікавлені в темі обговорення;
- розуміють, що від них чекають участі і за “неправильні” ідеї або пропозиції оцінки не виставляються;
- мають левову частку часу на виступи;
- мають різні навчальні цілі (приклад: “повільний у думках” – “швидкий на словах”).

Роль учителів

Учитель спілкується з класом, готовий імпровізувати, реагувати на все, що говорять учні;

- повністю охоплює тему і має чітке уявлення про наслідки дискусії;
- контролює пленарну дискусію, але не домінує в ній; виділяє мало часу на свої виступи;
- надає учням достатньо часу для роздумів;
- слухає, не роблячи записів;
- уважно слухає, активно заохочуючи учнів у просуванні власних ідей;

- заохочує учнів до участі, особливо неактивних;
- виступає в ролі особи, яка планує час, (хронометра), менеджера групи та менеджера процесу;
- надає обговоренню структурованого характеру шляхом використання дошки (переважно фліпчарту), пропонуючи використання зображень, символів, прикладів, інформації, понять і структур;
- виявляє навчальні потреби учнів і відповідно реагує. Вчитель інструктує учнів з питань, які вони не знають, і забезпечує критику та деконструкцію неправильних аргументів і думок.

Теми і контексти в ОДГ/ОПА

- Робота з результатами учнівської діяльності (питання, коментарі, презентації, домашнє завдання, досвід і враження).
- Робота з результатами діяльності вчителя (питання, інструкція, модель, лекція).
- Введення нового поняття.
- Перехід до виконання дослідницького завдання.
- Перехід до фази проблемного навчання (підбиття підсумків, аналіз).
- Зворотний зв'язок.
- Розвиток гіпотези для подальшого дослідження.

Навчальний потенціал

Учні:

- створюють контекст для нового поняття, яке вчитель представляє шляхом інструкції (конструктивістське навчання);
- дізнаються на досвіді, як відбувається процес мислення – через запитання, ретельні роздуми над відповідями, зв'язок конкретного з абстрактним і навпаки (розвиток компетентності в аналітичному мисленні і критичному судженні);
- учні вибирають критерії оцінювання, аналізують і пояснюють причини такого відбору (компетентність судження; інтерактивне конструктивістське навчання);
- сприймають свій клас як навчальне мікросередовище, в якому їх заохочують брати участь (навчання для демократії і прав людини);
- розглядаються як експерти (зміцнення самоповаги);
- ухвалюють рішення після розгляду спірних поглядів на політичну проблему (моделювання ухвалення політичного рішення).

Підготовка

Критерії вибору теми:

- Учні повинні володіти інформацією з теми (посилання на досвід учня).
- Учні розуміють, чому тема варта обговорення (доцільність, зацікавленість).
- Полеміка: проблематика теми дозволяє учням сформулювати власну точку зору; вчитель також має особистий погляд, який не повинен розглядатись як єдине “правильне рішення”.

- Вчитель має певний алгоритм дій, який дозволяє узагальнювати всі ідеї учнів та об'єднувати їх в систему понять (наприклад, докази “за” і “проти”, критерії справедливості й ефективності, конкретне й абстрактне, інтереси і компроміс).
- Якщо на початку дискусії учням важко активізуватись і висловити власну точку зору, вчителю необхідно продумати організаційний момент загального налаштування на роботу (наприклад, питання або установка).
- Вчитель підбиває підсумки дискусії та співставляє отримані результати: у вигляді, наприклад, схематичного уявлення нової концепції, тези або набору ключових слів. Учні повинні в якості домашнього завдання узагальнити підсумки та оформити їх у текст.

Що можна робити

- Коли ви даєте установку або визначаєте проблему, дайте учням час подумати – зачекайте декілька хвилин. Потім надайте слово декільком учням по черзі.
- Використовуйте можливі варіанти (вони потребують більше часу, але значною мірою активізують учнів та вчителів).

Коли ви даєте установку або ставите питання:

- дайте своїм учням час записати ідеї, а потім надайте їм слово. Учні можуть прочитати свої твердження, або розмістити на аркушах свої ідеї на підлозі, чи наклеїти їх на плакат;
- надайте учням можливість поділитися своїми ідеями у парах, а потім представити результати обговорення.
- Дотримуйтесь основного правила: “Одне твердження або питання вчителя – багато відповідей учнів.” З точки зору раціонального використання часу, така форма і може бути окремим пленарним засіданням, що завершується коротким підбиттям підсумків учителем.
- Переконайтеся, що ваші учні розсаджуються по колу, що дозволяє бачити всіх учасників та звертатися до кожного.
- Переконайтеся, що учні розуміють один одного. Запропонуйте їм пояснити свої ідеї та термінологію, з якою не знайомі інші учні.

Чого робити не слід

Уникайте:

- постановки загальних питань. Вам потім одразу ж доведеться ставити наступні. Віддайте перевагу одному питанню або твердженню. Додаткові питання можуть бути потім більш конкретними та уточнюючими;
- вступати в обговорення з одним або двома учнями. Вносьте їх питання на загальне обговорення;
- нехтування твердженнями учнів, які ви не були готові обговорювати. Вони можуть бути найцікавішими. Тому залучіть клас до обговорення;
- коментарів кожного твердження учнів, з якими ви погоджуєтесь або ні. Натомість допоможіть учням визначити сильні та слабкі сторони кожного аргументу;
- обмеження вашої ролі спостереженням та формальним веденням дискусії. Достатньо часто учні відступають від основної теми, починаючи обговорювати інші аспекти та підтеми. Таке обговорення може завести в глухий кут. Тому візьміть ініціативу на себе, вирішіть, на якій темі необхідно сконцентруватись передусім. Якщо учні ставлять під сумнів необхідність визначення пріоритетів, наголосіть, що час на обговорення дуже обмежений.

Учитель-імпровізатор

Досі мова йшла лише про групові дискусії, які вчитель заздалегідь включає у навчальний план ОДГ/ОПЛ.

Проте учнівські коментарі та висловлювання з приводу того чи іншого питання, можуть привести до спонтанної дискусії. Якщо дозволяє час, учитель повинен дати учням можливість діяти. Їх навчальні потреби очевидні – вони, або принаймні деякі з них, виявляють інтерес до проблеми.

Приклади:

- “Зрештою, ви можете розраховувати лише на свою сім’ю.”
- “Я думаю, що смертна кара в окремих випадках є справедливою.”
- “Що трапляється з політиками, які порушують свої передвиборні обіцянки?”

Учні беруть теми для обговорення зі щоденних новин.

У цьому випадку саме учні ставлять завдання перед учителем. Учень повинен бути готовим організувати дискусію та імпровізувати. Вчителю не слід цього боятися. Зазвичай він добре орієнтується у темі, а форма проведення такої непередбаченої дискусії така ж сама, як і будь-якої запланованої. Подібні ситуації виникають, коли учні просять учителя дати пояснення певних понять (“Що означає демократія?”)

Розгляньте деякі поради щодо того, як реагувати на виникнення спонтанних дискусій:

- Попросіть учня(нів), який(і) був(ли) ініціатором(ами) обговорення, пояснити проблему класу. Це одночасно дає можливість кожному взяти участь, а вам час на роздуми.
- Визначте, скільки часу ви хочете виділити на дискусію. Вирішіть, як знову перейти до теми/уроку після завершення обговорення.
- Коли ви прислухаєтеся до ваших учнів, зверніть увагу на те, що вони знають і розуміють з теми, а чого ні.
- Візьміть ініціативу в узагальненні та підбитті підсумків на себе. Можливо, це вдасться зробити не так добре, ніж якби ви продумали все заздалегідь. Але принаймні, це буде краще, ніж якби дискусія завершилась без підбиття підсумків і визначення учнями отриманого досвіду.
- Як варіант, учні можуть виконати це як домашнє завдання.

Ресурсні матеріали для вчителів

Інструмент 4: Інтерв'ю з експертом: як збирати інформацію

В ОДГ/ОПЛ є багато ситуацій, коли учням потрібно зібрати інформацію шляхом опитування людей за межами класу.

Можливо, це будуть серйозні експерти, наприклад, член національного або місцевого парламенту, представник адміністративного правління або вчений. А також люди, які мають певний соціальний або професійний досвід, наприклад, змінний робітник, мати-одиначка, мігрант або безробітний.

Ми не будемо обговорювати питання, хто налагоджує контакти з експертом. У більшості випадків це вчитель, але, звичайно, такі повноваження могли б бути надані учням, особливо другого року навчання. Ми переважніше зосередимося на питанні, як учні можуть підготуватися і провести інтерв'ю.

Зрозуміло, що необхідно уникати сценарію, коли вчитель або невеличка група учнів проводять інтерв'ю з експертом у присутності інших учнів, які не можуть зрозуміти сенсу поставлених питань. Інтерв'ю включає компетентність, корисну в будь-яких видах проектної діяльності, навчальної практики або більш серйозних видах робіт у сфері ЗМІ.

Стандартна процедура підготовки інтерв'ю з експертом включає такі кроки:

1. Учні визначають важливе питання, яке заслуговує на більш детальне вивчення.
2. Вчитель пропонує, що саме учні будуть проводити інтерв'ю з експертом. Він контактує з експертом, визначає дату та місце інтерв'ю.
3. Вчитель пояснює учням зміст завдання: за час, відведений для інтерв'ю (45-90 хвилин), учні можуть поставити низку ключових питань. Оскільки кожне з цих ключових питань потребуватиме часу на обдумування відповіді, які в свою чергу можуть викликати наступні питання, необхідно визначити низку питань, на яких необхідно зосередитися. Учні сформулюють групи, кожна з яких буде відповідати за одне ключове питання. Відповідно, кожній групі буде відведений часовий інтервал (10-15 хвилин) на опитування експертів. Для того, щоб учні розуміли встановлену структуру та мету інтерв'ю, вчитель повинен терпляче і ретельно відповісти на будь-які питання.
4. Під час групового обговорення учні проводять мозковий штурм. Вони записують усі питання, які хотіли б задати, на окремих картках або аркушах паперу. Для економії часу вчитель може обмежити число карток для кожного учня до 2 або 3. Через 5-8 хвилин ці питання збираються на шкільній дошці або фліпчарті. Учні виходять до дошки та представляють власні ідеї.
5. Питання, що відносяться до однієї теми, розміщуються під ключовим питанням. Учні потім вирішують, які питання будуть використані в інтерв'ю і в якому порядку. Якщо опитування триває 60 хвилин, можна поставити не більше чотирьох питань. Як правило, перше питання стосується самої особи, оскільки учні мають скласти уявлення, з ким вони говорять. Останні десять хвилин мають бути присвячені відкритому обговоренню або додатковим питанням окремих учнів.
6. Учні працюють у групах. Вони беруть картки з пропозиціями товаришів зі шкільної дошки та вирішують, чи включати їх в інтерв'ю.
7. Якщо учні не мають досвіду в проведенні інтерв'ю, вчитель повинен дати коротку інструкцію щодо основних технік проведення інтерв'ю. Перше питання має бути обширним, що дозволить опитуваному відповісти на нього повною мірою, надати змістовну інформацію та визна-

чити ключові слова. Далі учні можуть поставити більш конкретні питання, що стосуються теми інтерв'ю. Необхідно уникати загальних питань, на які відповідь буде “так” чи “ні”. Кожне нове питання має задаватись одразу ж. Учні мають чітко розрізняти дискусію та інтерв'ю (“Чи не погодитесь ви зі мною, що...?”)

8. Зрештою, учні повинні мати список із 4–6 питань, які вони поставлять у визначеному порядку. Для впевненості клас може прорепетирувати інтерв'ю в ролях, учитель виступає експертом.
9. Вкрай важливо визначити ролі членів команди під час інтерв'ю. Хто і яке питання ставить? Хто записує відповіді? Хто замінює члена команди, якщо той відсутній у день інтерв'ю? Інтерв'юери повинні мати можливість підтримувати візуальний контакт з опитуваним, тому їм необхідна підтримка одного або двох стенографістів (дивіться зразок нижче). Використання записуючого пристрою не є доцільним, оскільки розшифровка забере багато часу в учнів. Натомість їм слід зосередитися на суті та по пам'яті переробити свої нотатки в повний текст одразу ж після інтерв'ю.
10. Після інтерв'ю команди звітують у класі в усній або письмовій формі. Залежно від доступних засобів обробки, це може бути роздатковий інформаційний матеріал, стінна газета або електронний документ. Водночас необхідно провести аналіз досягнутого: Чи отримали ми необхідну інформацію? Що ми дізнались? Які нові питання з'явилися?
11. Учні також мають зробити узагальнення, визначити навички, яких вони набули, і проблеми, з якими зустрілися. Це надасть учителю важливу інформацію для планування завдань у майбутньому.

Лист планування інтерв'ю з групою учнів

Інтерв'ю з _____

Дата: _____ **Місце:** _____

Час, відведений для групи: _____ хв.

Група _____ **Тема:** _____

Члени групи:

№	Ключове питання	Інтерв'юер	Стенографіст
1.			
2.			
3.			
4.			
5.			
6.			

Ресурсні матеріали для вчителів

Інструмент 5. Визначення цілей навчання, заснованого на ключових компетентностях

Діагностична карта визначення цілей навчання, що базується на ключових компетентностях ⁴⁷		
1. Навчальний стандарт (лише один)		
2. Дайте відповідь на питання: Що здатен робити учень, оволодівши даною компетентністю?		
Опис:		
3. Подумайте, що, на ваш погляд, учні повинні вміти робити та чого досягти у подальшому навчанні		
Після того, як мої учні пройшли курс ОДГ/ОПЛ, що складався із ... уроків		
...я очікую, що кожен учень здатний щонайменш...	...я хотів би, щоб мої учні були здатними ...	...я маю надію, що мої учні будуть здатними...
“Низький рівень” (прийнятний)	“Середній рівень” (задовільний)	“Експертний рівень” (високий)

⁴⁷ Див. розділ “Компетентності в ОДГ/ОПЛ” цього тому. Даний метод запозичено з книги Гехарда Зінера “Освітні стандарти на практиці. Компетентнісно-орієнтовне навчання”. – Сілз-Веббер. – 2-е видання, 2008, С. 56.

4. Перші кроки планування уроків ОДГ/ОПЛ		
Цілі	Роль учителя на уроці	Види діяльності учнів, завдання

Розділ 2

Ресурсні матеріали для учнів

1. Загальні поняття

Вчителі ОДГ/ОПА можуть досконало планувати та готувати уроки, але й урок, підготовлений найкращим чином, може піти не так, якщо не брати до уваги рівень навичок учнів. Це може трапитись навіть із високо досвідченими вчителями. Урок пройде добре, якщо учні володіють певним набором прийомів, а також знають, як ними користуватись.

До вашої уваги пропонуються методичні матеріали, які ми отримали в процесі співпраці у різних програмах для вчителів ОДГ/ОПА з усієї Європи. Ці набори інструкцій, робочих листів, таблиць, контрольних перевірок, можуть бути об'єднаними у базу даних, до якої учні мають доступ та використовують за необхідності.

Завдання вчителя полягає у тому, щоб пояснити, коли, який інструмент і як потрібно використовувати. Так само, як і вирішувати, як організувати доступ учнів до цих матеріалів у класі та вдома.

Наступний набір методичних матеріалів стане в нагоді учням у:

- пошуку і зборі інформації;
- класифікації інформації;
- виконанні творчих завдань;
- створенні презентацій роботи;
- співпраці з іншими учнями.

Кожен інструмент розміщений на окремій сторінці. Учні можуть знайомитися з ними в індивідуальному режимі або, за рекомендацією вчителя, у парах чи невеликих групах.

Ресурсні матеріали для учнів

Інструмент 1: Робочий лист планування навчання

- Я ставлю перед собою таку мету – для наступного розділу/теми/на сьогодні тощо: ...
- Сьогодні я буду вирішувати такі завдання: ...
- Я особливо зацікавлений у: ...
- У мене виникають труднощі з: ...
- Я створив наступний план: ...

(Що я зроблю першочергово? Що після цього? Де я буду вчитись? Коли я зроблю перерву? Коли я закінчу свою роботу?)

- Я обговорю свій план з: ...
- Я буду задоволений своїм навчанням, якщо досягну успіху в: ...
- Я буду надавати навчальні матеріали для: ...
- Щоб забезпечити спокійне навчання, я вживатиму таких заходів: ...
- Щоб покращити своє навчання, я попрошу ... про допомогу:
- Коли я стомлюсь, я отримаю енергію від ...
- Якщо мені більше не подобається навчання, я...

Ресурсні матеріали для учнів

Інструмент 2: Робочий лист аналізу навчальної діяльності учнів

- У чому полягала моя перша навчальна діяльність?
- Якими були мої наступні кроки в навчанні?
- Коли я дозволив собі зробити перерву?
- Як довго я навчався самостійно?
- Як довго я навчався разом з іншими учнями?
- Коли я вчився у групі?
- Чи навчався я добре у групі?
- Чи досяг я поставлених цілей?
- Чи міг я зосередитися на своїй роботі без проблем? Чи відволікався? Чи повинен я вдосконалювати своє вміння концентруватись?
- Чи можу я стверджувати, що навчався добре?
- Чи було мені нецікаво, поки я вчився?
- Я вивчився успішно?
- Коли мені подобалось навчатися?
- Чи відчував я себе впевненим у власному успіху в процесі навчання? (Виховання впевненості у власних силах)
- Як я зацікавився даною тематикою і почав отримувати насолоду від навчання?
- Які навчальні прийоми і методи я застосовую?
- Чи вчився я добре? Що виконував добре, а що ні?
- Що було для мене складним? Як я поборов ці труднощі?
- У якому темпі краще працювати – швидкому чи повільному?
- Чи необхідно що-небудь змінити в моєму навчанні?
- Як можу я поліпшити своє життя?
- Вирішуючи наступне навчальне завдання, я хочу досягти: ...

Ресурсні матеріали для учнів

Інструмент 3: Робочий лист аналізу навчальних досягнень учнів

- Чому я навчився?
- Чи досяг я успіху?
- Чи дійсно я розумію те, що вчив?
- Чи здатний я застосувати набуті вміння в різних ситуаціях?
- Де і коли я можу використовувати набуті знання?
- Чи отримую я особисте задоволення від власних досягнень?
- Чи хотів би я краще розуміти або застосовувати на практиці вивчене?
- Чи досяг я своєї навчальної цілі?
- Який матеріал мені необхідно закріпити?
- Чи поставив я перед собою нові цілі?

Ресурсні матеріали для учнів

Інструмент 4: Дослідження у бібліотеці

У бібліотеці ви можете знайти велику кількість необхідної інформації за темою. Для того, щоб використати цю інформацію правильно, необхідно бути здатним вибирати лише ту, що стосується справи. Наступні опорні питання та коментарі до них допоможуть у пошуку (дослідженні) необхідної інформації.

1. Яка моя мета?

- Що я створюю? Як має виглядати кінцевий продукт? Чи повинна це бути презентація? Повідомлення? Плакат?
- Вам необхідно буде знайти різну інформацію, залежно від цілі. Для плаката треба знайти картинки, які можна потім вирізати; для повідомлення – відповідну інформацію з теми.

2. Яка інформація мені необхідна?

- Запишіть все, що ви знаєте з теми (карта ідей може бути корисною).
- Запишіть все, про що ви хотіли б дізнатися з цієї теми (виділіть ці пункти на вашій карті ідей). Ретельно визначте, які аспекти є важливими для вивчення, залежно від того, яким буде ваш кінцевий продукт, кількість аспектів може варіюватися.

3. Як мені знайти та систематизувати необхідну інформацію?

- Прогляньте книги, журнали, фільми тощо, які ви знайшли в бібліотеці, і вирішіть, чи можуть вони відповісти на питання, які ви поставили. Вам також стане у нагоді бібліотечний каталог.
- На окремому аркуші паперу записуйте назви книг і номери сторінок з корисною інформацією. Ви можете також позначити сторінку закладкою.
- Корисним буде зробити ксерокопію сторінки. Проте не забудьте зазначити заголовок книги на копії.
- Перегляньте картинки з журналів. Зробіть їх ксерокопію або позначте закладками.
- Якщо ви використовуєте фільм, переглядайте його дуже уважно, зупиняючи кожного разу, коли бачите щось цікаве.
- Зібрані матеріали зберігайте в пластиковому файлі або папці.
- Виділіть (маркером) найголовнішу інформацію.
- На аркуші паперу власними словами запишіть найголовнішу інформацію щодо теми.

4. В якій формі я представляю результати пошуку та дослідження?

Кінцевим продуктом можуть бути:

- плакат;
- проведення виставки;
- виголошення промови;
- створення слайдів;

- написання газетної статті;
- показ відеокліпу.

5. Як я оцінюю власне дослідження?

- Чи вивчили ви щось нове?
- Чи знайшли ви достатньо корисної інформації?
- Що у вашому дослідженні йшло легко? А що ні?
- Що наступного разу ви будете робити іншим способом?

Ресурсні матеріали для учнів

Інструмент 5: Дослідження в мережі Інтернет

В Інтернеті можна знайти будь-яку необхідну інформацію. Вам лише потрібно знайти шлях пошуку найбільш важливої і точної інформації за темою.

Пошук інформації

На аркуші паперу коротко запишіть ключові слова обраної теми. Подумайте, що конкретно ви хочете знати з теми.

Наприклад:

- ОДГ/ОПА;
- Рада Європи;
- меншини;
- демократія.

Комбінуйте пошукові терміни у словосполучення, наприклад, “середньовічні міські ринки”.

- Які комбінації слів допомогли знайти найточнішу та найвідповіднішу інформацію з теми? Запишіть ці критерії на аркуші паперу.

Перевірка інформації

Оскільки будь-хто бажаючий має доступ до Інтернету і може розмістити там свою інформацію, дуже важливо перевірити її декілька разів перед фактичним використанням.

Спробуйте з’ясувати такі питання:

- Чи можете ви знайти подібну інформацію на інших сторінках Інтернету?
- Хто зробив інформацію доступною для широкої громадськості?
- Яку зацікавленість має ця особа або організація у створенні даної публічно доступної інформації?
- Чи надійна ця особа чи організація?

Порівняйте інформацію з Інтернету з інформацією з інших джерел:

- Чи можна отримати подібну інформацію в книзі, через інтерв’ю або шляхом власних досліджень?
- Чи інформація в Інтернеті оновлена, зрозуміла, більш доступна, ніж та, що ви знайшли у книзі, отримали через інтерв’ю або власні спостереження?
- Які матеріали найкраще відповідають вашій цілі?

Збереження інформації

Зазвичай, коли ви знаходите відповідний Інтернет-сайт, то хочете повернутися до нього або використати його як джерело інформації пізніше. Створіть власний список веб-сайтів таким чином:

- Відкрийте окремий документ.
- Виділіть гіперпосилання (адреса ресурсу в мережі).
- Скопіюйте гіперпосилання шляхом одночасного натискання кнопок CTRL (контроль) і C.
- Вставте гіперпосилання в документ, одночасно натискаючи кнопки CTRL (контроль) і V.
- Збережіть свій документ під “веб-сайт_тематикою”, наприклад, “веб-сайт_демократія”.

Ресурсні матеріали для учнів

Інструмент 6: Проведення інтерв'ю та опитувань

Ви можете зібрати інформацію, опитавши людей про їх знання з теми або попросивши висловити власну думку.

Ви можете запитати:

- фахівців – якщо хочете дізнатись щось конкретне з теми;

або

- людей, які не можуть дати експертної оцінки, але вам цікаво знати їх власну думку з теми.

Інтерв'ю або опитування краще проводити маленькими групами. Так ви можете один одному ставити питання та записувати відповіді.

Працюйте таким чином:

- Записуйте коротку відповідь на кожне питання.
- Відзначайте питання, на які ви не отримали відповіді.
- Обговорюйте будь-які невирішені питання зі своїм класом.

План дій:

1. Обговорення мети

- Якою є наша тема? Що ми хочемо дізнатись?
- Яким має бути наш кінцевий продукт?

2. Підготовка

- Кого слід опитувати? Скількох осіб? Чи стать та вік мають значення?
- Як ми вибираємо відповідних людей?
- Коли слід проводити інтерв'ю/опитування?
- Яким чином воно повинно проводитись?
- Кого необхідно поставити до відома або від кого необхідно отримати дозвіл?
- Яким чином будуть робитись записи (запис на плівку, за допомогою нотаток або опитувальника)?

3. Питання

- Які питання ми будемо ставити?
- Скільки питань можна поставити? Скільки часу ми маємо?
- Зберіть всі питання разом, щоб сформувані опитування.

4. Проведення опитування/інтерв'ю

- Як розпочати опитування?

- Хто і які ролі виконує в групі (ставить питання, записує відповіді, вмикає і вимикає магнітофон)?
- Як ми завершуємо інтерв'ю?

5. Аналіз

- Якщо ви проводили інтерв'ю з фахівцем, виділіть найголовніші його думки.
- Якщо ви опитали декількох осіб за однією й тією ж темою та хотіли б знати кількість однакових відповідей, відсортуйте їх відповідно.

6. Презентація

Вирішіть, чи відбудеться презентація для:

- ознайомлення в класі;
- написання газетної статті;
- створення плаката та ін.

Ресурсні матеріали для учнів

Інструмент 7: Інтерпретація зображень

Подібно до текстів, зображення містять багато інформації. Наступні кроки та питання допоможуть вам у розумінні зображень.

Аналіз зображення:

- Які кольори домінують?
- Де розміщені найбільш помітні форми, візерунки, лінії?
- Які зображення менші за розміром?
- Який розмір – речей/об'єктів у порівнянні з реальністю?
- Який період часу (минуле, сьогодення) та яка пора року або година дня зображена на малюнку?
- Як ми бачимо перспективу зображення: очима жаби, птаха чи людини?
- Що можна дізнатися із зображення?
- Який це вид зображення: картина, плакат, різьблення по дереву, графічний малюнок, колаж, портрет, пейзаж, карикатура тощо?
- Що перебільшено або на чому зроблено акцент (світло/тінь, пропорції, передній/задній план, кольористика, рухи – їх відсутність, жести, вирази облич)?

Сприйняття зображення:

- Що особливо заслуговує на увагу на цьому зображенні?
- Що вам подобається в ньому?
- Які риси характерні для цього зображення?
- Що ви відчуваєте, коли дивитесь на нього?
- Яка частина зображення є найкрасивішою?
- Що спадає на думку при розгляді цього зображення?

Обговорення зображення:

- Опишіть зображення власними словами.
- Розкажіть один одному, що, на вашу думку, є виразним, значимим або важливим на зображенні.
- Поставте один одному питання щодо зображення.
- Поставте один одному завдання, як наприклад: віднайти, пошукати, показати, пояснити.
- Обговоріть наступні запитання: Чому були вибрані ці зображення? Які зображення доповнюють текст, що їм належить? Які зображення суперечать тексту, що супроводжує їх?

Робота із зображеннями:

- Виберіть зображення та розіграйте сцену, яку ви бачите на ньому.
- Представте особу, яку ви бачите на зображенні.

- Обміняйтесь зображеннями та прокоментуйте їх.
- Порівняйте оригінали зображень із тими, які є у вас.
- Поясніть, що було б важко зрозуміти в тексті, якби ви не мали ілюстрацій для підтримки.
- Додайте відповідні зображення, які доповнюють текст.
- Порівняйте зображення та оцініть їх. Чи подобаються вони? Якщо ні, то чому?
- Зробіть письмовий опис зображення.
- Подумайте про те, що сталося якраз перед тим, як був зроблений малюнок.
- Подумайте про те, що могло б трапитись, якби зображення ожило.
- Додайте до зображення висловлювання персонажів.
- опишіть запахи і звуки, які ви уявляєте, думаючи про зображення.
- Зберіть зображення, подібні за тематикою.

Коментар до зображення:

- Яку назву ви дали б зображенню?
- Де було зроблено зображення?
- Що хотів фотограф/художник сказати цим зображенням?
- З якою метою було зроблено це зображення?

Ресурсні матеріали для учнів

Інструмент 8: Ментальна карта

Ментальна карта допоможе організувати ваше мислення. Вона може бути корисною в багатьох ситуаціях роботи над певною темою: збір ідей, підготовка до презентації, планування проекту тощо.

Розгляньте ментальну карту:

- Які основні категорії вона містить? Які підкатегорії?
- Чи додали б ви інші складові? Якщо так, то які?

Інструкції для створення ментальної карти

- Посередині аркуша паперу напишіть назву теми й обведіть її колом. Важливо: аркуш має бути досить великим.
- Проведіть декілька грубих ліній, що виходять з кола. На кожній лінії напишіть назву однієї підтеми, пов'язаної з головною.
- Від грубих ліній ви можете провести додаткові, тонші лінії, які представляють підкатегорії або питання, пов'язані з підтемою, написаною на грубій лінії.
- Намагайтесь знайти якомога більше понять, які можна розмістити у відповідних категоріях. Ви можете використовувати різні розміри шрифту, символи і кольори.

Порівняйте свою ментальну карту з картами ваших однокласників

- На що ви звертаєте увагу?
- Чим ваші ментальні карти подібні?
- Чим відрізняються?
- Які найголовніші складові вони містять?
- Чи є сенс в організації підкатегорій?
- Чи було випущено щось важливе?
- Що б ви змінили наступного разу?

Ресурсні матеріали для учнів

Інструмент 9: Створення плаката

Плакат дозволяє відтворити вашу роботу та представити її на розгляд однокласників. Необхідно наголосити, що плакат організований таким чином, щоб привернути увагу людей. Його мета — зацікавити спостерігачів дізнатись більше.

У групі розгляньте інформацію щодо особливостей створення успішного плаката і продумайте, які з елементів ви можете об'єднати у своєму.

Якщо ви вже виготовили власний плакат, то можете використати перелік таких особливостей для його оцінювання:

Перелік основних особливостей

Заголовок: має бути коротким і цікавим; читабельним на відстані.

Стиль написання: літери мають бути великими і досить чіткими. Якщо ви використовуєте комп'ютер, небажано застосовувати багато різних шрифтів. Пишіть короткі речення, які можна чітко прочитати на відстані.

Малюнки, фотографії, графіка: повинні підтримувати основну ідею та робити плакат цікавим — обмежтесь декількома, але виразними.

Організація: де повинні бути розміщені заголовки, підзаголовки, фігури, символи, рамки, фотографії або картинки? Зробіть ескіз вашого плаката перед тим, як ви розпочнете роботу.

Все ретельно скомпонуйте: плакат повинен поміститися у вибраний формат, але не має бути стиснутим.

Ресурсні матеріали для учнів

Інструмент 10: Організація виставок

Мета проведення виставки – презентувати результати своєї роботи таким чином, щоб інші (клас або запрошені гості) отримали уявлення про те, що було зроблено. Наступні опорні питання допоможуть вам спланувати і провести виставку.

Перелік основних питань

1. Що ми хочемо продемонструвати?

- Яку головну думку має донести виставка?
- Якою може бути назва виставки?

2. На яку аудиторію націлена виставка?

- Учні і вчителі вашої школи?
- Батьки та родичі?
- Випадкові перехожі?

3. Де буде проводитись виставка?

- У класній кімнаті або в іншому місці школи?
- У громадському місці (у мерії, наприклад)?
- Чи буде в цьому місці достатньо простору та світла?
- Чи можемо ми мати необхідну технічну базу?

4. Як провести незабутню виставку?

- Дозволяти торкатись моделей і експонатів?
- Організувати місце для гри, випробування, спостереження або експериментування?
- Влаштувати так, щоб на виставці грала музика та відбувались презентації?
- Запропонувати легкі закуски?
- Організувати екскурсію виставкою?
- Створити флаєр як путівник по виставці?
- Провести змагання або вікторину?

5. Кого необхідно повідомити заздалегідь?

- Вчителів у своїй школі?
- Опікунів?
- Членів шкільної ради?
- Директора?
- Експертів, які можуть допомогти?
- Гостей?

6. Що необхідно зробити?

- Створити список запрошених?
- Створити список матеріалів?
- Створити план дій (хто робить, що і коли)?
- Створити кошторис?
- Створити флаєр чи запрошення?
- Проінформувати місцеві газети?

7. Як оцінити виставку?

- Які найважливіші критерії оцінювання?
- Хто оцінить виставку (вчителі, однокласники, гості)?

Ресурсні матеріали для учнів

Інструмент 11: Підготовка і виголошення промови

Ви можете виступити з промовою перед вашими однокласниками, батьками або іншими учнями вашої школи. Так чи інакше, ви повинні добре підготувати свою доповідь. Наступні опорні питання допоможуть вам зробити це.

Планування доповіді

1. На кого розрахована промова?

- Де повинна бути виголошена ваша промова?

2. Хто виголошує промову?

- Ви особисто чи з групою?
- Яким чином була організована група?

3. Яка головна ціль промови?

- Що повинна почути аудиторія?
- Чи повинна аудиторія дати вам зворотню оцінку?

4. Скільки часу відвести?

- Чи залишати час для питань аудиторії?
- Чи залишати час на коментарі аудиторії?

5. Які ресурси доступні?

- Класна або переносна дошки?
- Кодоскоп?
- Комп'ютер і мультимедійний проектор для презентації у PowerPoint?
- Плакати (фліпчарти)?
- Стерео?

6. Як можна залучити аудиторію?

- Дати час для постановки запитань.
- Створити пазл або вікторину.
- Передавати об'єкти по колу.

7. Що ви хочете сказати?

- Продумайте від трьох до шести важливих для вашої теми розділів та запишіть їх на окремих аркушах паперу.
- На кожному аркуші запишіть декілька ключових слів до кожного розділу.

Виголошення промови

Виступ може бути поділений на три частини: вступ, основна частина і висновок. Наступні ідеї допоможуть вам виголосити промову.

1. Вступ

- Почніть з доречної цитати або демонстрації доречного зображення чи об'єкта.
- Оголосіть головну тему.
- Ознайомте зі структурою доповіді.

2. Основна частина

- Проінформуйте аудиторію про тему доповіді.
- Розмістіть заздалегідь підготовлені аркуші з назвами розділів доповіді та інформацією до них у відповідному порядку.
- Виголошуйте доповідь відповідно до розділів.
- Кожного разу, коли ви починаєте новий розділ, робіть це чітко, застосовуючи малюнки, пояснення тощо.
- Кожний розділ доповіді підтверджуйте відповідними зображеннями, об'єктами або музичними творами.
- Продумайте, як ви покажете зображення — передаватимете їх по колу; за допомогою кодо-скопа чи покажете їх на плакаті тощо.

3. Висновок

- Визначте, що було для вас новим.
- Визначте, про що ви дізнались.
- Покажіть одне фінальне зображення.
- Проведіть маленьку вікторину серед своїх однокласників.
- Дайте час на запитання.

Ресурсні матеріали для учнів

Інструмент 12: Підготовка презентацій на кодоскопі або у програмі PowerPoint

Презентації на кодоскопі або у програмі PowerPoint часто використовують для ілюстрації вис-тупів. Для їх створення застосовуються однакові правила.

Створюючи презентацію на кодоскопі /у програмі PowerPoint, зверніть увагу на:

- Шрифт має бути чітким і читабельним.
- Використовуйте лише один тип шрифту.
- Шрифт має бути великим.
- Залишайте достатньо простору між рядками.
- Презентація не повинна містити забагато тексту.
- Плівка має бути світлою та прозорою без чорного тонера або позначок копіювання.
- Презентація має підтримуватись досить великими, добре видимими зображеннями, карта-ми і графіками.
- Презентація використовує лише декілька різних кольорів та символік.
- Презентація не повинна містити забагато слайдів.

Що краще — презентація на кодоскопі чи у PowerPoint?

Є переваги і недоліки обох. Тут ви знайдете декілька важливих порад, які допоможуть вам зроби-ти вибір між тією чи іншою.

Яка форма відповідає вашим потребам?

Керуйтеся наступними положеннями у вашому виборі.

Показ діапозитивів підходить краще, якщо:

- у вас менше, ніж п'ять діапозитивів для показу;
- ви хочете продемонструвати або пояснити щось інше між показом діапозитивів;
- під час показу ви збираєтесь писати на слайдах;
- ви хочете показати одну лише картинку на кожному діапозитиві;
- ви хочете закрити або відкрити частину інформації на слайді;
- ви хочете розділити завдання у вашій групі і призначити відповідальних за створення окре-мих діапозитивів.

Презентація у PowerPoint підходить краще, якщо:

- необхідно презентувати великий обсяг інформації;
- презентація містить велику кількість слайдів;
- ви хочете презентувати інформацію по порядку на одному слайді;
- ви хочете використовувати Інтернет під час презентації;
- ви хочете показати відеокліп, цифрове зображення або щось, що було б збережено на вашо-му комп'ютері;
- ви хочете використати відео пізніше або змонтувати його іншим способом.

Ресурсні матеріали для учнів

Інструмент 13: Написання газетних статей

Щоб донести іншим факти зі своєї теми, ви можете спробувати себе у ролі репортера і написати статтю для газети. В ОДГ/ОПЛ написання статті – це також спосіб донесення інформації до широкого загалу.

Газетна стаття ділиться на різні частини:

- заголовок: має бути коротким і чітким.
- вступний параграф: введення в тему декількома достатньо короткими реченнями.
- автори: хто написав статтю?
- текстовий набір: безпосередньо стаття.
- заголовки: допомагають читачам розрізнити “розділи”.
- малюнок: виразна картинка, що підтримує текст із коротким поясненням знизу.

Корисні поради

- Порівняйте статтю з сьогоденної газети з прикладом, який наведено вище. Чи можете ви знайти інші частини?
- Виділіть розділи, в яких використовуються різні кольори.
- Зверніть увагу на стилі шрифту (жирний, стандартний, курсив).
- Порівняйте свою газетну статтю зі статтями ваших однокласників.
- Використовуйте ці складові у своїй газетній статті.

Ресурсні матеріали для учнів

Інструмент 14: Постановка вистави

Постановка вистави – хороший спосіб відображення людського життя. Виставу можна також створити, застосовуючи малюнки, музику або предмети. Коли ви граєте, ви виконуєте роль. Це означає, що ви намагаєтесь сприйняти та зіграти почуття конкретної людини. Після вистави кожен зможе оцінити, що вийшло реальним, а що ні.

Підготовка вистави

- Запишіть ключові слова для вистави.
- Розподіліть ролі та визначте основні їх моменти.
- Зберіть усі необхідні матеріали.
- Репетируйте виконання.
- Оформіть сцену.
- Відпрацюйте постановку.

Згодом обговоріть наступні питання:

- Що ви бачили?
- Чи все було зрозуміло?
- Що особливо вдалося?
- Чого, на вашу думку, не вистачало?
- Що було трохи або дуже перебільшено?
- Чи є питання до змісту?

Створення сценарію

Читайте текст разом та створюйте сценарій. Обговорюйте:

- Хто задіяний у виставі? Де вона відбувалася?
- Як реагували люди на ситуацію? Що вони говорили?
- Яка реакція інших?
- Як закінчується історія?
- Визначте число актів у виставі.
- Розподіліть ролі. Вирішіть, які костюми будуть необхідні.
- Проводьте репетиції.
- Обговоріть своє виконання з вашими однокласниками.

Створення вистави на основі зображення

- Знайдіть малюнок, який міг би стати основою вистави.
- Уявіть себе в певній ролі.

- Зберіть ідеї: як жили/живуть люди, яких ви бачите на зображенні? Чому вони щасливі? Чому ні?
- Створіть виставу на основі цього зображення, записуючи ключові слова до кожної сцени.
- Визначте число актів у виставі.
- Розподіліть ролі. Визначте, що є головним для їх виконання.
- Репетируйте виставу і знайдіть реквізит.
- Підготуйте виставу і запросіть гостей.
- Оцініть своє виконання разом із вашими однокласниками.

Ресурсні матеріали для учнів

Інструмент 15: Проведення дебатів

Дебати – чітко структурований і спеціально організований публічний обмін думками між двома сторонами. Дебати допоможуть вам через дискусію обговорити спірні та важливі питання сьогодення. Учасники дебатів виявлять власну позицію через твердження або заперечення. У демократії завжди існують декілька рішень та точок зору.

Дві точки зору – дебати

Ось, як це працює:

- Розбийте свій клас на дві групи. Одна група висловлюється “за” – на користь спірної тези, інша група – “проти”.
- Кожна група знаходить можливі аргументи⁴⁸, які підтримують їх думку. Вони також повинні поєднати аргументи, які суперечать думці іншої групи.
- Запишіть свої аргументи, використовуючи ключові слова.
- Кожна група призначає двох виступаючих.
- Дебати можна умовно поділити на три етапи: відкриття, власне дебати та завершальна частина:
  - Вступний раунд: Кожен виступаючий коротко представляє свій аргумент (контраргумент). Група “За” і група “Проти”⁴⁹ виступають по чергово.
  - Дебати: виступаючі представляють свої аргументи (контраргументи), намагаючись протистояти думці протилежної сторони.
  - Заключний раунд: Схожий за процедурою до першого. Кожна особа має можливість підбити підсумок щодо своєї думки.

Відповідальний за регламент

Виберіть одну людину з вашого класу, хто буде відповідати за дотримання часу впродовж дебатів.

- Перший етап не повинен тривати довше восьми хвилин (кожен учасник може виступати протягом двох хвилин).
- На дебати відводиться не більше шести хвилин.
- Третій етап – не більше чотирьох хвилин (одна хвилина на особу).
- Дзвінок вказує на порушення регламенту.

Спостерігачі

Учні, які не виступають, спостерігають, що відбувається. По завершенні дебатів, вони оцінюють проведення дебатів, аналізуючи:

- Які аргументи були представлені?
- Хто, що і як буде реалізовувати?
- Чи отримував кожний виступаючий дозвіл говорити, чи був перерваний під час виступу?

⁴⁸Аргумент – твердження, що наводиться в дискусії як доказ.

⁴⁹Групи “За” і “Проти”.

- Як виступаючі намагались викласти свої думки?
- Які аргументи були переконливими?
- Які з аргументів можуть служити вдалим прикладом?
- Які слова використовувались найчастіше?
- Як говорили (використовували мову жестів, говорили досить голосно, з інтонацією) учасники?

Навчаємо демократії

Базові матеріали з питань освіти для демократичного громадянства та прав людини для вчителів

Автори:

Рольф Голлоб

Петер Крапф

Олоф Олафсдоттір

Вільтруд Вайдінгер

Підписано до друку 05.09.2011 р.
Формат 60×84/8. Папір офсетний № 1.
Гарнітура LazurskiC. Друк офсетний.
Ум.-друк. арк. 17,67. Зам. № 211-78.

Видавництво ТОВ «Основа»
Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи
до Державного реєстру видавців ДК № 1981 від 21.10.2004 р.
01032, м. Київ-32, вул. Жиланська, 87/30.
Тел.: (044) 584-38-97, т/ф: 584-38-95, 584-38-96.

Видруковано ТОВ «Основа-Принт»
Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи
до Державного реєстру видавців ДК № 2072 від 25.01.2005 р.

Посібник адресовано викладачам та фахівцям – практикам з питань Освіти для демократичного громадянства та Освіти з прав людини (ОДГ/ОПЛ). Він розглядає ключові питання ОДГ/ОПЛ, включаючи компетенції для демократичного громадянства, цілі та основні принципи ОДГ/ОПЛ, а також загальний шкільний підхід до Освіти для демократичного громадянства та Освіти з прав людини.

Посібник складається з трьох частин. У частині I подаються основні принципи ОДГ/ОПЛ та визначається їх практична сторона і користь для практики. У II частині включені рекомендації та інструменти для створення процесу конструктивістського та інтерактивного навчання, підтримки та оцінювання учнів у ньому. III частина містить ресурсні матеріали з питань ОДГ/ОПЛ для вчителів та учнів.

Інші томи цієї серії пропонують навчальні моделі та матеріали з ОДГ/ОПЛ для учнів від початкової до старшої школи.

Том I є одним із серії шести посібників:

- ОДГ/ОПЛ Том I:** *Навчаємо демократії* – Базові матеріали з питань демократичного громадянства та прав людини для вчителів
- ОДГ/ОПЛ Том II:** *Зростаємо у демократії* – Плани уроків для початкового рівня з питань демократичного громадянства та прав людини
- ОДГ/ОПЛ Том III:** *Живемо в демократії* – ОДГ/ОПЛ Плани уроків для загальноосвітніх навчальних закладів
- ОДГ/ОПЛ Том IV:** *Беремо участь в демократії* – Плани уроків для загальноосвітніх навчальних закладів з питань демократичного громадянства та прав людини
- ОДГ/ОПЛ Том V:** *Досліджуємо права дитини* – Дев'ять коротких проектів для початкового рівня
- ОДГ/ОПЛ Том VI:** *Навчаємо демократії* – Колекція моделей з питань демократичного громадянства та освіти прав людини

COUNCIL OF EUROPE
CONSEIL DE L'EUROPE

www.coe.int

До складу Ради Європи входять 47 держав-членів, які фактично охоплюють весь Європейський континент. Організація прагне розвивати спільні демократичні та законодавчі принципи, засновані на Європейській конвенції з прав людини та інших відповідних документах з питань захисту особистості. З часів свого заснування у 1949 році, одразу після закінчення Другої світової війни, Рада Європи є символом примирення.

<http://book.coe.int>
Рада Європи